

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Zasada równego traktowania - prawo i praktyka nr 23

Przestępstwa motywowane uprzedzeniami

Analiza i zalecenia

Warszawa 2017

BIULETYN RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH 2017, nr 6

Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 23

Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analiza i zalecenia

Raport przygotowany na podstawie badań „Przemoc motywowana uprzedzeniami w stosunku do wybranych grup społecznych”, przeprowadzonych na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich przez PBS sp. z o.o. w okresie lipiec-wrzesień 2016 r.

Redaktor Naczelny serii *Zasada Równego Traktowania. Prawo i Praktyka*:

Adam Bodnar

Autorzy:

Anna Mazurczak rozdział II, III, IV.2, XI

Piotr Godzisz – rozdział X

Autorzy raportu z badań – Centrum Badań nad Uprzedzeniami, Uniwersytet Warszawski (rozdziały I, IV.1, IV.3-IV.7, V-IX):

dr Mikołaj Winiewski

Paulina Górską

**Kolegium redakcyjne w Zespole do spraw Równego Traktowania
w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich:**

Anna Chabiera

Magdalena Kuruś

Agata Kwaśniewska

Anna Mazurczak

Marcin Sośniak

Sylwia Spurek

Temat badania został zgłoszony przez Zespół do spraw Ochrony Praw Człowieka Departamentu Kontroli, Skarg i Wniosków Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz organizacje pozarządowe – Kampanię Przeciw Homofobii, Kulturę Równości i Stowarzyszenie Fabryka Równości, w ramach konsultacji tematów badań antydyskryminacyjnych przeprowadzonych przez Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2015.

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich

al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa

www.rpo.gov.pl

Infolinia Obywatelska 800 676 676

© Copyright by Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich

Warszawa 2017

ISSN 0860-7958

Oddano do składu w grudniu 2017 r.

Podpisano do druku w grudniu 2017 r.

Nakład: 500 egz.

Projekt okładki: **RZECZYOBRAZKOWE**

Projekt i opracowanie graficzne, skład, łamanie, druk i oprawa:

Grąfpol Agnieszka Blicharz-Krupińska, ul. Czarnieckiego 1, 53-650 Wrocław
tel. 507 096 545; email: argrafpol@argrafpol.pl

Spis treści

I. Streszczenie wyników badania	5
II. Wprowadzenie	7
III. Ochrona przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami w przepisach prawa polskiego i międzynarodowego	9
IV. Cele i metodologia badania	14
V. Zaufanie do Policji, poczucie bezpieczeństwa i ogólny dobrostan	25
VI. Konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami	32
VII. Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami	46
VIII. Informacja uzupełniająca – ocena funkcjonalności narzędzia	57
IX. Kontekst przestępstw motywowanych uprzedzeniami – analiza jakościowa	63
X. Ochrona prawna przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej, niepełnosprawności, tożsamości płciowej i wieku w Europie: perspektywa porównawcza	74
XI. Wnioski i rekomendacje	89
Załączniki	93

I. Streszczenie wyników badania

Badanie realizowało dwa podstawowe cele: 1) odpowiedź na pytanie o **psychologiczne i społeczne konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami** 2) pilotaż narzędzia do pomiaru **ciemnej liczby** przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Dodatkowo poddano analizie charakterystykę przestępstw doświadczanych przez badane grupy oraz poczucie bezpieczeństwa i zaufanie do Policji.

W badaniu wzięły udział wybrane grupy osób (**osoby starsze, osoby LGBT – lesbijki, geje, osoby biseksualne i transpłciowe, osoby z niepełnosprawnościami, osoby o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym oraz grupa kontrolna** – osoby narodowości polskiej, nienależące do żadnych specyficznych grup), które w przeciągu ostatnich pięciu lat doświadczyły jednego z określonych przestępstw (pobicie lub inne naruszenie nietykalności cielesnej, zniszczenie mienia, groźba lub znieważenie). Osoby badane pytane były między innymi o swoje doświadczenia, postrzeganą motywację sprawców i o swój dobrostan psychiczny. Następnie porównano wyniki w poszczególnych grupach oraz ze względu na charakter doświadczenia.

Osoby starsze, osoby z niepełnosprawnościami, osoby LGBT i osoby o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym znacznie częściej niż osoby z grupy kontrolnej wskazywały, że ostatnim doświadczonym przestępstwem było **znieważenie**. Ze względu na zastosowaną w badaniu metodę doboru próby nie można mówić o częstości określonych typów przestępstw względem określonych grup, ale wynik ten może wskazywać, że relatywnie łatwo jest znaleźć osoby z określonych grup, które doświadczyły takich zdarzeń.

Zarówno według osób badanych, jak i ekspertów oceniających opisane przez respondentów okoliczności popełnionych przestępstw, **najczęstszą motywacją sprawców opisywanych przestępstw są uprzedzenia względem osób o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym i osób LGBT**, następnie osób z niepełnosprawnościami i osób starszych.

Konsekwencje psychologiczne i społeczne dla osób badanych (zwłaszcza osób LGBT i osób o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym), **które doświadczyły przestępstw motywowanych uprzedzeniami**, są znacząco bardziej poważne, **niż konsekwencje podobnych przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami**. Zaobserwowane różnice to przede wszystkim większe nasilenie symptomów PTSD, niższe wsparcie otrzymywane przez osoby pokrzywdzone i mniejsze uznanie ze strony społeczeństwa krzywd doznanych przez pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami.

Niektóre przestępstwa, których doświadczyły osoby badane w przeciągu ostatnich pięciu lat, są prawie w połowie motywowane uprzedzeniami (znieważenia i pobicia). W przypadku niektórych przestępstw motywowanych uprzedzeniami – głównie pobić i gróźb – osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym i osoby LGBT są zdecydowanie częściej na nie narażone, niż inne uwzględnione w badaniu grupy. **Ciemna liczba przestępstw w poszczególnych grupach jest różna i zależna od charakteru grupy i rodzaju przestępstwa.** Przykładowo osoby starsze raportują znacząco więcej, niż inne grupy, pobić i naruszeń nietykalności, ale znacząco mniej przestępstw przeciwko mieniu. Z kolei osoby LGBT raportują znacząco więcej gróźb, ale również znacząco mniej pobić.

II. Wprowadzenie

Rzecznik Praw Obywatelskich, który zgodnie z art. 18 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania¹ wykonuje zadania dotyczące realizacji zasady równego traktowania, zobowiązany jest do prowadzenia niezależnych badań dotyczących dyskryminacji, opracowywania i wydawania niezależnych sprawozdań i wydawania zaleceń odnośnie do problemów związanych z dyskryminacją (art. 17b ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich²). **Szczególną uwagę Rzecznik poświęca osobom doświadczającym przemocy motywowanej uprzedzeniami, będącej najdotkliwszym przejawem dyskryminacji, na którą narażone są osoby będące członkami różnych mniejszości** – nie tylko osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym i o różnym wyznaniu lub bezwyznaniowe, ale także osoby starsze, osoby z niepełnosprawnościami, osoby nieheteroseksualne i osoby transpłciowe.

Przemoc wobec osób nieheteroseksualnych, transpłciowych, osób starszych i osób z niepełnosprawnościami ma szczególny charakter – ze względu na fakt, że jej motywem są uprzedzenia sprawcy, sprawy tego rodzaju wymagają zwiększonych wysiłków na rzecz ich wykrywania, ścigania i karania. Stanowcza reakcja państwa na przejawy tego rodzaju przemocy stanowi gwarancję realizacji międzynarodowych standardów ochrony praw i wolności osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie wskazywał na to, że **równe traktowanie przypadków przemocy motywowanej uprzedzeniami i przypadków pozbawionych takiego elementu jest równoznaczne z „przymykaniem oczu” na swoisty charakter takich czynów, które są szczególnie destrukcyjne dla praw podstawowych**³. W ocenie Trybunału, przemoc będąca przejawem dyskryminacji, ze względu na jej niebezpieczne skutki, wymaga od władz specjalnej czujności i stanowczej reakcji – to z tego powodu władze muszą użyć wszystkich dostępnych środków, wzmacniając w ten sposób demokratyczną wizję społeczeństwa, w którym różnorodność nie jest odbierana jako zagrożenie, ale źródło jego bogactwa⁴.

Raport koncentruje się na przestępstwach motywowanych uprzedzeniami względem osób starszych, z niepełnosprawnościami, nieheteroseksualnych

¹ Dz. U. z 2016 r. poz. 1219.

² Dz. U. z 2017 r. poz. 958.

³ Tak m.in. Abdu przeciwko Bułgarii, wyrok z 11 marca 2014 r., skarga nr 26827/08, par. 29.

⁴ Tak np. Nachova i inni przeciwko Bułgarii, wyrok z 6 lipca 2005 r., skarga nr 43577/98 i 43579/98, par. 145.

i transpłciowych. Ochrona przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem tych grup jest w polskim prawie karnym mniejsza niż ochrona przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, osób będących przedstawicielami mniejszości religijnych czy osób bezwyznaniowych. Tymczasem niezwykle istotne z punktu widzenia praw pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami jest **zapewnienie ścigania wszystkich tego rodzaju przestępstw z urzędu, bez względu na rodzaj uprzedzeń będących motywem przestępstwa.** To na organach ścigania powinien spoczywać obowiązek ustalenia sprawcy przestępstwa i jego motywacji, zgromadzenia dowodów i wniesienia aktu oskarżenia, ze względu na specyficzne konsekwencje tych przestępstw ponoszone nie tylko przez osoby pokrzywdzone, ale całe społeczności.

Raport prezentuje wyniki przeprowadzonych na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich badań społecznych, których celem było m.in. **scharakteryzowanie przestępstw motywowanych uprzedzeniami i porównanie konsekwencji psychicznych i społecznych** tych przestępstw ponoszonych przez osoby pokrzywdzone – osoby starsze, z niepełnosprawnościami, nieheteroseksualne i transpłciowe – w porównaniu do osób pokrzywdzonych przestępstwami niemotywowanymi uprzedzeniami (grupa kontrolna) i pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym. **Brak jest w Polsce badań nad konsekwencjami psychologicznymi i społecznymi przestępstw motywowanych uprzedzeniami** – jedyna dostępna publikacja dotyczy konsekwencji przestępstw motywowanych homofobią i transfobią⁵. W raporcie omówiono **obecnie obowiązujące przepisy prawa karnego w Polsce i innych krajach europejskich oraz międzynarodowy standard ochrony przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem osób starszych, z niepełnosprawnościami, nieheteroseksualnych i transpłciowych.** W raporcie nie odniesiono się do nielicznych publikacji na temat specyfiki przestępstw motywowanych uprzedzeniami ze względu na wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną czy tożsamość płciową – publikacje te ograniczają się do omówienia projektów nowelizacji przepisów prawa karnego i niekiedy formułowania postulatów *de lege ferenda*⁶. Wreszcie na podstawie wyników badań i analiz obowiązujących przepisów, sformułowano **wnioski i rekomendacje.**

⁵ Paulina Górską, Magdalena Budziszewska, Paweł Knut, Piotr Łada, Hate No More: raport o Polsce. Homofobiczne i transfobiczne przestępstwa z nienawiści a wymiar sprawiedliwości, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2016.

⁶ Por. m.in. Mateusz Woiński, Projekty nowelizacji art. 256 k.k. w: Aleksandra Gliszczyńska-Grabias, Mirosław Wyrzykowski, Roman Wieruszewski, Adam Bodnar, Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010; Mateusz Woiński, Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści, LexisNexis, Warszawa 2014.

III. Ochrona przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami w przepisach prawa polskiego i międzynarodowego

Do kategorii przestępstw motywowanych uprzedzeniami penalizowanych obecnie w Kodeksie karnym⁷ należą przestępstwa popełniane ze względu na narodowość, rasę, pochodzenie etniczne, wyznanie i bezwyznaniowość, światopogląd czy przynależność polityczną pokrzywdzonego:

„Art. 119

§ 1. Kto stosuje **przemoc lub groźbę bezprawną** wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności **narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości**, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. (uchylony).

Art. 256

§ 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub **nawołuje do nienawiści** na tle **różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość**, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej.

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy.

Art. 257

Kto **publicznie znieważa** grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności **narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości** lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.”

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2016 r. poz. 1137, z późn. zm.).

Wyraźne wskazanie w Kodeksie karnym, że przestępstwem motywowanym uprzedzeniami jest zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej z powodu rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznania lub bezwyznaniowości powoduje, że **organy ścigania w celu doprowadzenia do skazania sprawcy tego przestępstwa zobowiązane są do ustalenia motywu sprawcy, ponieważ motywacja uprzedzeniowa jest jednym ze znamion popełnienia tego przestępstwa**. Jeżeli natomiast któreś z wymienionych przestępstw zostanie popełnione z powodu orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, niepełnosprawności czy wieku pokrzywdzonego, organy ścigania nie zawsze ustalają motyw uprzedzeniowy, ponieważ nie jest on w tym przypadku jednym ze znamion popełnionego przestępstwa. Ponadto, **sprawcom tych przestępstw popełnionych z powodu rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznania lub bezwyznaniowości pokrzywdzonego grozi surowsza odpowiedzialność karna niż sprawcom tych przestępstw popełnionych bez takiej motywacji** lub popełnionych z powodu orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, niepełnosprawności czy wieku.

Przestępstwo znieważenia czy naruszenia nietykalności cielesnej popełnione z powodu rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznania lub bezwyznaniowości jest także przestępstwem ściganym z urzędu. **Przestępstwa te popełnione bez motywacji uprzedzeniowej lub popełnione z powodu orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, niepełnosprawności czy wieku** ścigane są jedynie z **oskarżenia prywatnego**:

„Art. 216. § 1. Kto **znieważa inną osobę** w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

§ 5. Ściganie odbywa się z **oskarżenia prywatnego**.

Art. 217. § 1. Kto **uderza człowieka lub w inny sposób narusza jego nietykalność cielesną**, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

§ 3. Ściganie odbywa się z **oskarżenia prywatnego**.”

Osoby pokrzywdzone przestępstwem ściganym z oskarżenia prywatnego powinny samodzielnie sporządzić prywatny akt oskarżenia, w tych sprawach nie toczy się także postępowanie przygotowawcze, co oznacza, że to na pokrzywdzonym spoczywa ciężar ustalenia sprawcy przestępstwa i zgromadzenia dowodów. Przestępstwa te mogą być objęte ściganiem z urzędu wyłącznie, jeśli w ocenie prokuratora przemawia za tym interes społeczny.

Wreszcie **nawoływanie do nienawiści i znieważenia grupy ludności z innych powodów niż te wyraźnie wskazane w przepisie** (narodowość, rasa, pochodzenie etniczne, wyznanie lub bezwyznaniowość) **w ogóle nie jest w Polsce przestępstwem**.

Ochrona prawnokarna przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami jest zróżnicowana w zależności od cechy dyskryminacyjnej, która jest powodem

ich popełnienia. Tymczasem obowiązek udzielenia ochrony przed przemocą, w tym przemocą motywowaną uprzedzeniami, wynika z wiążących Polskę aktów prawa międzynarodowego.

Zapewnienie praw gwarantowanych Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przyjętej w dniu 4 listopada 1950 roku⁸ – w tym prawa do życia, wolności od tortur czy prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego – bez dyskryminacji, spoczywa na Polsce na mocy art. 14 Konwencji. O konieczności zapewnienia skutecznych środków ochrony prawnej ofiarom dyskryminacji oraz przeciwdziałania tego rodzaju aktom przemocy mowa jest również w Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania przyjętej w dniu 10 grudnia 1984 roku⁹ oraz w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych otwartym do podpisu w dniu 19 grudnia 1966 roku¹⁰. Obowiązek ustanowienia skutecznego ustawodawstwa i polityk w celu zapewnienia, że przypadki wykorzystywania, przemocy i nadużyć wobec osób niepełnosprawnych będą identyfikowane, badane i, gdy to właściwe, ścigane, wynika ponadto z art. 16 ust. 5 Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami przyjętej w dniu 13 grudnia 2006 roku¹¹.

Ochronę wymienionych wyżej praw z Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności mają zapewnić m.in. przepisy prawa karnego. Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie podkreślał, że osoby pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami powinny być przez państwa-strony Konwencji identyfikowane jako osoby tym samym doświadczające dyskryminacji. Dostrzeganie specyfiki przestępstw motywowanych uprzedzeniami i wynikający stąd obowiązek badania tych uprzedzeń oraz surowsze karanie sprawców Trybunał wyprowadzał ze wspomnianego art. 14 Konwencji¹². Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące przestępstw z nienawiści odnosi się przede wszystkim do dyskryminacji na tle rasowym i religijnym, jednakże art. 14 Konwencji zawiera szeroki katalog przesłanek zakazanej dyskryminacji, bez wątpienia obejmujący swoim zakresem nie tylko przesłanki wprost w nim wskazane (płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie), ale również niepełnosprawność¹³, wiek¹⁴, orientację seksualną¹⁵ czy

⁸ Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z późn. zm.

⁹ Dz. U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378.

¹⁰ Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

¹¹ Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

¹² Tak m.in. Nachova i inni przeciwko Bułgarii, wyrok z 6 lipca 2005 r., skarga nr 43577/98 i 43579/98; par. 160 i 161; B. i S. przeciwko Hiszpanii, wyrok z 24 lipca 2012 r., skarga nr 47159/08, par. 59; M. i inni przeciwko Włochom i Bułgarii, wyrok z 31 lipca 2012 r., skarga nr 40020/03, par. 176.

¹³ Np. Glor przeciwko Szwajcarii, wyrok z 30 kwietnia 2009 r., skarga nr 13444/04, par. 80.

¹⁴ Np. Schwizgebel przeciwko Szwajcarii, wyrok z 10 czerwca 2010 r., skarga nr 25762/07.

¹⁵ Np. Kozak przeciwko Polsce, wyrok z 2 marca 2010 r., skarga nr 13102/02, par. 92.

tożsamość płciową¹⁶. W jednej ze spraw dotyczących homofobicznej mowy nienawiści, Trybunał zwrócił uwagę, że dyskryminacja ze względu na orientację seksualną jest równie poważna, jak dyskryminacja ze względu na „rasę, pochodzenie lub kolor skóry”¹⁷. W najnowszym orzecznictwie Trybunał za naruszenie Konwencji uznaje nieuwzględnienie homofobicznej i transfobicznej motywacji sprawcy, nawet w sytuacji, gdy tego rodzaju przestępstwa nie są wyszczególnione w przepisach prawa krajowego jako przestępstwa motywowane uprzedzeniami¹⁸.

Zwiększenie ochrony osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami od lat zalecają Polsce międzynarodowe organy ochrony praw człowieka. Wprowadzenie do Kodeksu karnego odpowiednich zmian w celu karania przestępstw z nienawiści jako aktów dyskryminacji i przemocy ze względu na orientację seksualną, niepełnosprawność i wiek, zalecił Polsce **Komitet Przeciwko Torturom** w 2013 roku¹⁹. **Komitet Praw Człowieka** w 2010 roku zarekomendował z kolei znowelizowanie Kodeksu karnego poprzez wprowadzenie do niego definicji mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową oraz poprzez uznanie tych czynów za przestępstwa²⁰. W 2016 roku Komitet zalecił zmianę Kodeksu karnego w taki sposób, aby przestępstwa motywowane dyskryminacją na jakimkolwiek tle przewidzianym w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych były ścigane i karane jako kwalifikowana forma zachowań przestępczych²¹. Nowelizacja Kodeksu karnego w celu uwzględnienia specyfiki mowy nienawiści i przestępstw motywowanych rasizmem, ksenofobią i homofobią, to jedno z zaleceń **Komitetu Praw Dziecka** z 2015 roku²².

Na konieczność rozszerzenia zakresu zastosowania art. 118, 119, 255, 256 i 257 Kodeksu karnego o przesłanki orientacji seksualnej i tożsamości płciowej zwróciła Polsce uwagę również **Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji** (ECRI) w 2015 roku²³. Jak wynika ze stanowiska władz polskich odnośnie do tego raportu ECRI,

¹⁶ Np. P. i V. przeciwko Hiszpanii, wyrok z 30 listopada 2010 r., skarga nr 35159/09, par. 30.

¹⁷ Vejdeland przeciwko Szwecji, wyrok z 9 maja 2012 r., skarga nr 1813/07, par. 55.

¹⁸ Identoba i inni przeciwko Gruzji, wyrok z 12 maja 2015 r., skarga nr 73235/12, par. 77; M.C. i A.C. przeciwko Rumunii, wyrok z 12 kwietnia 2016 r., skarga nr 12060/12, par. 124.

¹⁹ Pkt 25 uwag końcowych Komitetu Przeciwko Torturom dotyczących połączonego V i VI sprawozdania okresowego Polski z realizacji postanowień Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 19 listopada 2013 r.

²⁰ Pkt 8 uwag końcowych Komitetu Praw Człowieka dotyczących VI sprawozdania okresowego Polski z realizacji postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 26 października 2010 r.

²¹ Pkt 16b uwag końcowych Komitetu Praw Człowieka dotyczących VII sprawozdania okresowego Polski z realizacji postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 31 października 2016 r.

²² Pkt 17b uwag końcowych Komitetu Praw Dziecka dotyczących połączonego III i IV sprawozdania okresowego Polski z realizacji postanowień Konwencji o prawach dziecka z dnia 2 października 2015 r.

²³ Pkt 28 i 47 raportu przyjętego w dniu 20 marca 2015 r.

Polska przychyliła się do postulatów rozpoczęcia prac legislacyjnych mających na celu wprowadzenie do Kodeksu karnego *expressis verbis* zakazu czynów o podłożu dyskryminacyjnym z uwagi na przesłanki orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i niepełnosprawności²⁴. Rząd zaakceptował także zalecenie znówelizowania Kodeksu karnego w celu uznania za przestępstwa z nienawiści przestępstw popełnianych z powodu wieku, niepełnosprawności, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i innych przyczyn dyskryminacyjnych, wyrażone w roku 2012²⁵ i 2017²⁶ podczas **Powszechnego Okresowego Przeglądu Praw Człowieka**. Jednocześnie Minister Sprawiedliwości w odpowiedzi na jedno z wystąpień Rzecznika Praw Obywatelskich na ten temat wskazał, że w jego ocenie prawo karne umożliwia właściwą reakcję na popełnienie czynu zabronionego, przy uwzględnieniu charakteru motywacji, jaką kierował się sprawca – ostatnie orzeczenia polskich sądów wskazują, iż w przypadku czynów wynikających z nastawienia dyskryminacyjnego lub motywowanych nienawiścią orzekają one surowe kary, dostrzegając znaczenie prewencji indywidualnej i ogólnej. Z powyższych względów w Ministerstwie Sprawiedliwości nie są prowadzone prace, których przedmiotem byłoby zmiany postanowień kodyfikacji karnej we wskazanym zakresie²⁷.

Pozostałe zalecenia międzynarodowych organów ochrony praw człowieka dotyczące konieczności nowelizacji Kodeksu karnego mają na celu wyraźne zaznaczenie, że motywacja rasistowska sprawcy przestępstwa stanowi okoliczność obciążającą, którą sąd powinien brać pod uwagę przy wymierzaniu kary. **Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji** już w 2010 roku zauważyła, że chociaż Kodeks karny wyraźnie zachęca sądy do brania pod uwagę motywacji sprawcy przy nakładaniu na niego kary, to nie zawiera wyczerpującej listy czynników, które można uznać za okoliczności obciążające. ECRI zwróciła uwagę, że skoro art. 53 § 2 Kodeksu karnego zawiera szczegółowe wskazówki dotyczące wymierzania kary (np. popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim), to możliwe wydaje się również wyraźne uznanie motywacji rasistowskiej za okoliczność obciążającą²⁸. W raporcie przyjętym w 2015 roku ECRI podtrzymała zgłoszony uprzednio postulat (pkt 12 i 13 raportu ECRI). Podobną rekomendację sformułował **Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej** w 2014 roku²⁹.

²⁴ Stanowisko władz polskich do piątego raportu ECRI na temat Polski z dnia 2 czerwca 2015 r.

²⁵ Rekomendacje wyrażone podczas Drugiego Okresowego Przeglądu Praw Człowieka (UPR), przyjęte na 21 Sesji Rady Praw Człowieka w dniu 20 września 2012 r.

²⁶ Rekomendacje wyrażone podczas Trzeciego Okresowego Przeglądu Praw Człowieka (UPR), przyjęte na 36 Sesji Rady Praw Człowieka w dniu 22 września 2017 r.

²⁷ Pismo Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości Łukasza Piebiaka z dnia 27 kwietnia 2016 r. (DL-IV-070-8/16/3).

²⁸ Pkt 13 i 14 raportu ECRI, przyjętego w dniu 28 kwietnia 2010 r.

²⁹ Pkt 8 uwag końcowych Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej dotyczących połączonego XX i XXI sprawozdania okresowego z realizacji postanowień Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z dnia 19 marca 2014 r.

IV. Cele i metodologia badania

IV.1 Cele badania

Badanie na temat przemocy motywowanej uprzedzeniami zostało zrealizowane na zlecenie Biura Rzecznika Praw Obywatelskich. Zostało ono zaprojektowane przez zespół Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego, a przeprowadzone przez PBS sp. z o.o. Badanie miało dwa główne cele:

1. Zaprojektowanie i przetestowanie narzędzia służącego do szacowania tak zwanej „ciemnej liczby” przestępstw motywowanych uprzedzeniami względem określonych grup.
2. Identyfikacja konsekwencji psychologicznych wynikających z faktu doświadczenia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami oraz określenie, czy takie konsekwencje są odmienne, czy takie same dla różnych grup mniejszościowych.

Pobocznym efektem realizacji zamierzonych głównych celów było również zgromadzenie danych pozwalających na analizę pobocznych wątków – okoliczności popełnienia przestępstw motywowanych uprzedzeniami, charakterystyk osób z grup mniejszościowych, które zostały pokrzywdzone takimi przestępstwami, poczucia bezpieczeństwa i zaufania do Policji osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami, jak i podobnymi przestępstwami – niemotywowanymi uprzedzeniami.

IV.2 Definicje przyjęte na potrzeby badania

Przestępstwo motywowane uprzedzeniami – definicja, którą posługuje się Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji na potrzeby sprawozdawczości dla Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR) – według tej definicji, przestępstwo z nienawiści to: (A) każde przestępstwo natury kryminalnej, włączając w to przestępstwa wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara, lokal, lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie, związek, przynależność, członkostwo lub udzielanie wsparcia grupie zdefiniowanej w punkcie B. (B) Grupa może być wyróżniana na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy.

Za przestępstwa motywowane uprzedzeniami na potrzeby badania uznano zatem jedynie te opisane przez respondentów czyny, które **wypełniały znamiona przestępstwa w rozumieniu obecnie obowiązującego Kodeksu karnego**. Za przestępstwa motywowane uprzedzeniami zostały zatem uznane tylko te znieważenia, które odno-

siły się bezpośrednio do **osoby pokrzywdzonego**, nie zaś znieważenia **grupy osób** ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową, niepełnosprawność czy wiek. W przypadku osób z różnych grup narodowych lub etnicznych natomiast, za przestępstwa motywowane uprzedzeniami zostały uznane zarówno znieważenia odnoszące się bezpośrednio do osoby pokrzywdzonego, jak i znieważenia grupy osób z powodu przynależności narodowej czy etnicznej.

To oznacza, że za przestępstwa motywowane uprzedzeniami nie uznano na przykład znieważen o treści:

Czekałem w klubie na kolegę, z którym się umówiłem i nagle podchodzi do mnie młody człowiek i mówi, że ciotom wstęp wzbroniony, kpił ze mnie³⁰.

Za przestępstwo motywowane uprzedzeniami zostało natomiast uznane znieważenie wypowiedziane w bardzo podobnej sytuacji względem osób z różnych grup etnicznych lub narodowych:

Nie zostałem wpuszczony do dyskoteki, mimo że przyszedłem z przyjaciółmi Polakami, a bramkarz powiedział, że brudasów i śmierdzieli ma nie wpuszczać do baru.

Za przestępstwa motywowane uprzedzeniami nie zostały także uznane znieważenia odnoszące się co prawda bezpośrednio do osoby pokrzywdzonego, jednak nie tak wulgarne, jak te odnoszące się do osób z różnych grup narodowych i etnicznych i osób LGBT – dotyczy to zatem przede wszystkim znieważen skierowanych do osób starszych i z niepełnosprawnościami, na przykład:

Poprosiłam w tramwaju, abym mogła sobie usiąść młodą dziewczynę, bo źle się poczułam, a ona nawyzywała mnie od staruchów, że wymuszam jak wszystkie moherowe berety.

Osobną grupą zdarzeń, które nie zostały na potrzeby badania zakwalifikowane do kategorii przestępstw motywowanych uprzedzeniami, są tego rodzaju zdarzenia – wyzwiska, złośliwości, komentarze, odmowa wstępu do sklepu, klubu, środków komunikacji miejskiej – które niewątpliwie motywowane są uprzedzeniami, ale nie spełniają znamion przestępstw. Z pewnością można o nich mówić w kategoriach **nierównego traktowania w formie molestowania**, rozumianego jako każde niepożądane zachowanie, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby fizycznej i stworzenie wobec niej zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery³¹. Przykładowo:

³⁰ Wszystkie cytaty pochodzą z badania – w kwestionariuszu zadano pytanie otwarte o okoliczności popełnionego przestępstwa.

³¹ Art. 3 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania.

Na terenie zakładu pracy współpracownicy wyzywali mnie, mówiąc, że dla Polaków nie ma pracy, a dla takich jak ja są, żebym wypieprzał skąd przyjechałem.

Jestem osobą niepełnosprawną, jeżdżę na wózku. Kiedy w pracy dostałam awans jeden z moich współpracowników wykrzyczał przy kilku osobach, że to jemu się należy bo ja jestem kaleką i nieudacznikiem i dużo innych obraźliwych epitetów.

W wielu przypadkach można natomiast mówić o **nierównym traktowaniu w formie dyskryminacji bezpośredniej**, rozumianej jako sytuację, w której osoba fizyczna ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną jest traktowana mniej korzystnie niż jest, była lub byłaby traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji³². Przykładowo:

Podrzucali mi obraźliwe listy do szuflady biurka dotyczące gejów, a miesiąc później zostałem zwolniony ze stanowiska.

Opisane wyżej formy nierównego traktowania nie są zatem przestępstwami, tak więc osobom pokrzywdzonym przysługują w tym przypadku inne środki ochrony prawnej niż te przewidziane w Kodeksie karnym. Środki ochrony prawnej przed dyskryminacją i molestowaniem w opisanych przez respondentów sytuacjach są przewidziane m.in. w ustawie z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania. Ustawa znajduje jednak zastosowanie przede wszystkim w przypadku naruszenia zasady równego traktowania w obszarze zatrudnienia. Dochodzenie odszkodowania na podstawie ustawy za naruszenie zasady równego traktowania w obszarze dostępu do usług możliwe jest wyłącznie, jeśli do naruszenia zasady równego traktowania doszło ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość.

Wreszcie za przestępstwa motywowane uprzedzeniami nie zostały uznane przypadki zniszczenia mienia osób z niepełnosprawnościami – wózków, podjazdów, aparatów słuchowych itp. głównie ze względu na zbyt mało danych umożliwiających przypisanie sprawcom motywu. W niektórych opracowaniach tego rodzaju przestępstwa uznaje się za typowe przestępstwa motywowane uprzedzeniami, nawet jeśli sprawca zniszczenia mienia nie zostawił po sobie śladu wskazującego na motywację uprzedzeniami, takiego jak obraźliwe napisy odnoszące się do niepełnosprawności.

Warto podkreślić, że za przestępstwa motywowane uprzedzeniami nie zostały ponadto uznane przypadki przemocy w rodzinie opisane w badaniu, przykładowo:

³² Art. 3 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania.

Zazdrosny mąż o wszystko i wszystkich. Posądzający mnie o zdradę, a co za tym idzie – otrzymuję groźby związane z zabiciem mnie i innych, obelgi i wyzwiska niecenzuralne.

*

Osoby pokrzywdzone przestępstwami, które wzięły udział w badaniu, i do których odnoszą się opisane w raporcie wyniki, zostały zdefiniowane w następujący sposób:

Osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym – osoby deklarujące narodowość inną niż polska lub przynależność do określonej grupy etnicznej.

Osoby LGBT – lesbijki, geje, osoby biseksualne, osoby transpłciowe – osoby deklarujące orientację inną niż heteroseksualna oraz osoby transpłciowe.

Osoby starsze – osoby w wieku powyżej 65 lat.

Osoby z niepełnosprawnościami – osoby deklarujące pewne ograniczenia dotyczące sprawności, zdolności do pracy lub do nauki; 95% tych osób biorących udział w badaniu miało orzeczenie o niepełnosprawności.

Pokrzywdzonymi przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami ze względu na pochodzenie narodowe lub etniczne, orientację seksualną, tożsamość płciową, wiek i niepełnosprawność, mogą być oczywiście osoby, które opisanym w powyższych definicjach kryteriów nie spełniają. Pokrzywdzonym przestępstwem motywowanym uprzedzeniami może być zatem osoba o narodowości polskiej, heteroseksualna, młoda i bez niepełnosprawności, o ile sprawca przypisał pokrzywdzonemu którąś z tych cech czy też uznał pokrzywdzonego za przedstawiciela grupy mniejszościowej.

IV.3 Idea badania

Opisywanie badania polegało na dotarciu do wybranych grup osób (osób starszych, osób LGBT, osób z niepełnosprawnościami, osób o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym oraz osób narodowości polskiej nienależących do żadnych specyficznych grup), które w przeciągu ostatnich pięciu lat doświadczyły jednego z określonych przestępstw (pobicie lub inne naruszenie nietykalności fizycznej, zniszczenie mienia, groźba lub znieważenie). Osoby badane pytane były między innymi o swoje doświadczenia, o motywację sprawców i o swój dobrostan psychiczny. Następnie porównano wyniki w poszczególnych grupach oraz ze względu na charakter doświadczenia.

Aby odpowiedzieć na pytanie o specyficzne konsekwencje psychologiczne pokrzywdzenia przestępstwem motywowanym uprzedzeniami, w pierwszej kolejności należy zidentyfikować osoby, które zostały pokrzywdzone takimi przestępstwami. Według Polskiego Badania Przystępczości w 2013 roku jedynie około 6,2% Polaków zostało pokrzywdzonych wybranymi przestępstwami, takimi jak włamania, rozboje,

pobicie³³. Jednocześnie statystyki policyjne wskazują, że liczba przestępstw z roku na rok spada³⁴. Tym samym prawdopodobieństwo, że w ostatnim czasie określona losowa osoba została pokrzywdzona określonym przestępstwem, jest niewielkie. Oznacza to, że badania losowych prób populacyjnych są nieefektywne. W związku z tym podjęto decyzję o badaniu grupy celowej – osób pokrzywdzonych określonymi przestępstwami – zamiast reprezentatywnej grupy Polaków. Rozwiązanie takie dało możliwość dobrania relatywnie dużych grup osób badanych reprezentujących określone kategorie, przy względnie niskim nakładzie finansowym. Ograniczeniem tej metody jest brak możliwości wnioskowania o populacji, niemniej przy założonych celach badania nie stanowi to problemu.

Zadanie dotarcia do grupy osób pokrzywdzonych przestępstwem wymaga po pierwsze odnalezienia takich osób – nie ma żadnych ogólnodostępnych rejestrów osób pokrzywdzonych przestępstwem, a osoby takie, między innymi ze względu na swoje doświadczenia, mogą nie chcieć kontaktować się z badaczami, brać udziału w badaniu etc. Po drugie wymaga to także określenia motywacji sprawców przestępstw, w których pokrzywdzonymi były osoby badane. Rozwiązanie tych dwóch kwestii jest kluczowe, aby odpowiedzieć na postawione pytania badawcze. Aby rozstrzygnąć te problemy przyjęto następujące założenia: 1) badanie zostało przeprowadzone jedynie wśród osób, które doświadczyły określonych przestępstw – które mogą, ale nie muszą być motywowane uprzedzeniami 2) próba docelowa miała składać się z czterech równolicznych grup przynależnych do określonych kategorii – osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, osoby starsze (65+), osoby z niepełnosprawnościami i osoby LGBT (lesbijki, geje, osoby biseksualne i transpłciowe). Grupy te zostały dobrane ze względu na ich narażenie na przemoc motywowaną uprzedzeniami – po pierwsze, ze względu na międzynarodowe zalecenia dotyczące objęcia tych grup ochroną przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami podobnie do osób narażonych na przestępstwa motywowane uprzedzeniami na tle różnic narodowościowych, etnicznych lub rasowych; po drugie – sygnały o skali tej przemocy otrzymuje Rzecznik Praw Obywatelskich.

Niezwykle ważnym aspektem jest kwestia porównania doświadczeń osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami do możliwie podobnych doświadczeń pewnej określonej grupy odniesienia. Wynika to z faktu, że nawet najbardziej pogłębiona analiza konsekwencji wiktylizacji nie odpowie na pytania o specyfikę doświadczeń, jeśli jej wyniki nie zostaną odniesione do doświadczeń osób pokrzywdzonych podobnymi, lecz niemotywowanymi uprzedzeniami przestępstwami. Jedynie

³³ Agnieszka Brzeźniak, Katarzyna Barańska, Katarzyna Chmiel, Joanna Duda, Katarzyna Dudek, Mariusz Głodziński, Katarzyna Jaworska, Tomasz Orłowski, Polskie badanie przestępczości: profil obszarów działania komend wojewódzkich i Komendy Stołecznej Policji, Warszawa, 2014.

³⁴ Rok 2015 bardziej bezpieczny, dostęp 27.11.2016: <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/121461,Rok-2015-bardziej-bezpieczny.html>.

takie ujęcie pozwala na określenie różnic, a tym samym wskazanie, które aspekty są specyficzne dla przestępstw motywowanych uprzedzeniami. W związku z tym, w celu porównań dobrano piątą grupę (tak zwaną grupę kontrolną). Za kryterium doboru do grupy kontrolnej przyjęto obywatelstwo polskie i brak przynależności do grup celowych oraz doświadczenie jednego z czterech typów przestępstw.

IV.4 Populacja docelowa i dobór próby

Zamierzona wielkość próby wynosiła $N = 500$. Populację docelową badania stanowiły osoby zamieszkałe na terenie miast powyżej 500 tys. mieszkańców, które w ciągu ostatnich pięciu lat doświadczyły co najmniej jednego z czterech rodzajów przestępstw: przemocy, groźby, znieważenia lub zniszczenia mienia, a także reprezentowały jedną z pięciu grup społecznych:

- a) osoby LGBT,
- b) osoby starsze (osoby w wieku 65+),
- c) osoby z niepełnosprawnościami,
- d) osoby o różnym pochodzeniu etnicznym/narodowym;
- e) grupę kontrolną (osoby narodowości polskiej nienależące do grup a-d).

Ze względu na szczegółowe kryteria włączenia do próby, niską dostępność przedstawicieli grup mniejszościowych oraz brak dokładnych szacunków nt. wiktymizacji członków grup narażonych na dyskryminację, zastosowano celowy dobór respondentów. Jednocześnie finalna struktura próby miała, na ile to tylko możliwe, charakteryzować się zróżnicowaniem pod względem typu doświadczonego przestępstwa oraz równymi proporcjami płci w badanych podgrupach.

Do respondentów docierano dwoma kanałami – poprzez organizacje zrzeszające lub wspierające przedstawicieli badanych grup (Tabela 1) oraz indywidualną sieć kontaktów poszczególnych ankietowanych. Na prośbę o udzielenie pomocy w realizacji badania odpowiedziało pozytywnie 29 organizacji, dzięki którym zgromadzono 30% zamierzonej próby.

Tabela 1. Organizacje zrzeszające lub wspierające członków grup objętych badaniem, do których zwrócono się o pomoc przy rekrutacji do badania

Typ organizacji wg grup docelowych	Liczba
Działające na rzecz osób LGBT	21
Działające na rzecz osób w wieku 65+	78
Działające na rzecz osób z niepełnosprawnościami	27
Działające na rzecz osób o różnym pochodzeniu etnicznym/narodowym	41
Działające na rzecz osób z grupy kontrolnej	5

Drugi kanał dotarcia do respondentów – sieć kontaktów poszczególnych ankierów – wykorzystywał metodę „kuli śnieżnej”. Procedura ta jest zwykle stosowana w przedsiębiorstwach badawczych, gdy trudno jest odszukać członków pewnych specyficznych populacji. Logika metody „kuli śnieżnej” zakłada, że w pierwszym kroku gromadzone są informacje o członkach danej populacji, których można odszukać. Następnie osoby, z którymi uda się nawiązać kontakt, proszone są o przekazanie informacji nt. znanych sobie osób spełniających kryteria rekrutacyjne. Cały proces ma charakter kumulatywny, ponieważ każda odszukana osoba pozwala na identyfikację kolejnych respondentów. Warto przy tym wyraźnie zaznaczyć, że dobrana w ten sposób próba nie będzie mieć charakteru reprezentatywnego dla badanej populacji. Poprzez sieć kontaktów ankierów zgromadzono 70% zamierzonej próby.

IV.5 Realizacja badania

Realizacja badania trwała od 1 lipca do 6 września 2016 roku. Wykonawcą badania była firma PBS sp. z o.o., realizująca w przeszłości badania o podobnej tematyce (m.in. Polskie Badanie Przestępczości prowadzone na zlecenie Komendy Głównej Policji).

W związku z wrażliwym tematem badania oraz możliwością wywołania traumatycznych wspomnień u osób badanych konieczne było przygotowanie ankierów do kontaktu i współpracy z respondentami. Przyszli pracownicy terenowi wzięli udział w szkoleniu mającym na celu a) poznanie sytuacji społecznej osób narażonych na dyskryminację, b) zaznajomienie ze specyfiką przestępstw motywowanych uprzedzeniami oraz powiązanych z nimi terminami w aktach prawa polskiego i międzynarodowego oraz c) przedstawienie podstawowych informacji o badaniu.

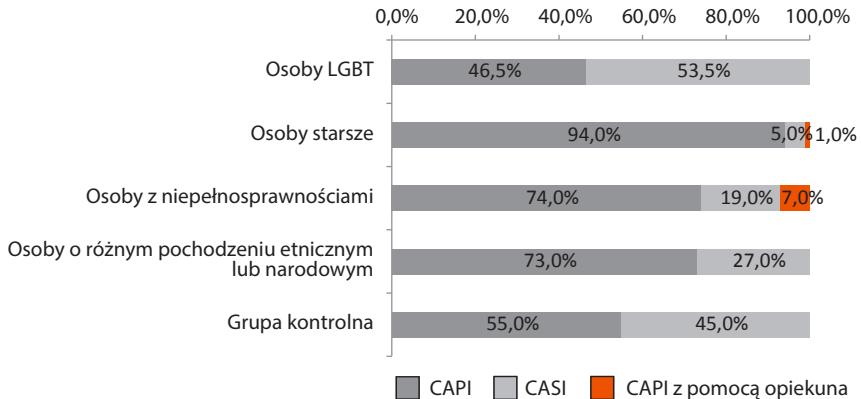
Miejsce przeprowadzenia ankiety/wywiadu było ustalane indywidualnie z respondentem, jednak przy założeniu, że zapewnia ono swobodne warunki udziału w badaniu. Przed wyrażeniem zgody na udział w badaniu respondenci zapoznawali się ze skierowanym do nich listem intencyjnym (w tym w wersji pisanej alfabetem Braille’a).

W zależności od preferencji respondenta badanie przyjmowało formę wywiadu kwestionariuszowego (CAPI) lub ankiety do samodzielnego wypełnienia przy asyście ankiera (CASI). W uzasadnionych przypadkach (np. niepełnosprawność respondenta utrudniająca udzielanie odpowiedzi na pytania) dopuszczane było prowadzenie wywiadu w towarzystwie osoby trzeciej, np. opiekuna prawnego. Większość respondentów (68,5%) zdecydowała się na wywiad kwestionariuszowy, 29,9% badanych wypełniało ankietę samodzielnie, zaś 1,6% wywiadów zostało przeprowadzonych przy pomocy osoby trzeciej. Sposób realizacji badania wiązał się z przynależnością grupową osób badanych³⁵ (patrz Rycina 1). Z asysty opiekuna korzystały głównie osoby z niepełnosprawnościami (7% wywiadów w tej grupie). Na samodzielne udzielenie odp

³⁵ $\chi^2(8) = 94,63; p < 0,001$.

wiedzi, częściej niż ogół próby, decydowały się osoby LGBT i osoby z grupy kontrolnej (odpowiednio 53,5% i 45%). Opcję z odczytywaniem pytań przez ankietera najczęściej wybierały osoby starsze (94% tej grupy).

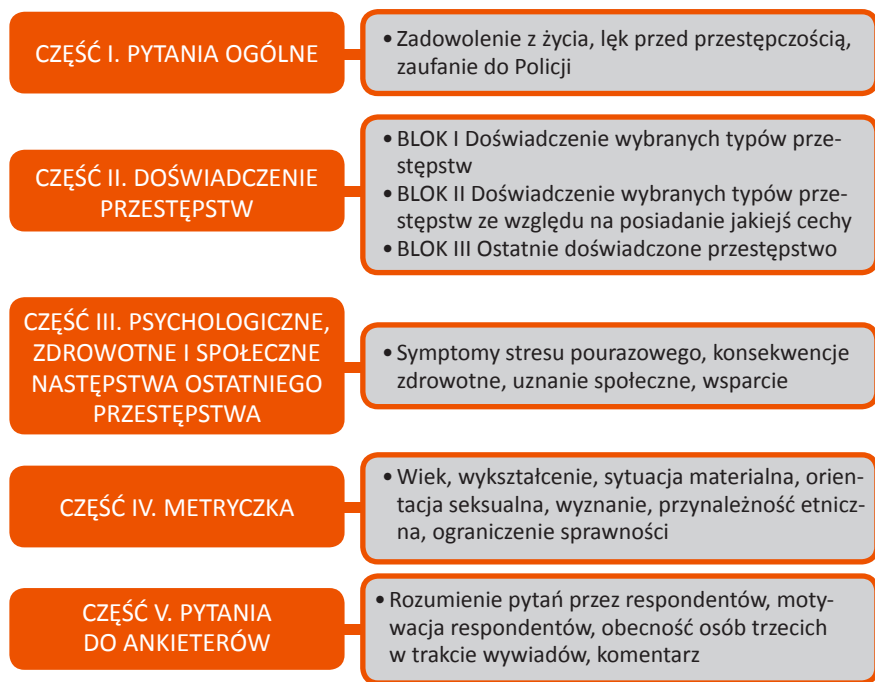

Rycina. 1. Sposób realizacji badania w podziale na grupy respondentów (N = 501)

IV.6 Narzędzie badawcze

Przygotowany na potrzeby badania kwestionariusz składał się z pięciu części tematycznych (Rycina 2).

Część pierwsza miała charakter ogólny i obejmowała pytania dotyczące satysfakcji z życia, lęku przed przestępczością oraz zaufania do Policji. Część druga dotyczyła wybranych kategorii przestępstw (zniszczenie mienia, znieważenie, znieważenie publiczne, groźba, pobicie lub naruszenie nietykalności cielesnej), jakich w ciągu minionych pięciu lat doświadczyli respondenci. Na tę część badania składały się trzy bloki. W bloku pierwszym osoby badane pytano o doświadczenie poszczególnych typów przestępstw w ciągu minionych pięciu lat, liczbę doświadczonych przestępstw oraz liczbę przestępstw zgłoszonych Policji. Format pytań w tym bloku odpowiadał temu, jaki wykorzystywany jest w Polskim Badaniu Przestępczości (Załącznik 1).

Rycina 2. Struktura narzędzia badawczego

Celem bloku drugiego (Załącznik 2), który ograniczał się jedynie do doświadczonych przez respondenta(kę) typów przestępstw (czyli tych wskazanych w bloku pierwszym), było ustalenie, czy powodem ich popełnienia była któraś z podanych cech (wyznanie lub przekonania religijne, seksualność lub orientacja seksualna, tożsamość płciowa (transpłciowość), wiek, płeć, niepełnosprawność, pochodzenie narodowe lub etniczne), a jeśli tak – ile ich było i ile z nich zgłoszono Policji. Dane uzyskane w oparciu o pytania z bloku drugiego miały pozwolić na oszacowanie „ciemnej liczby” przestępstw motywowanych uprzedzeniami. W bloku trzecim respondenci byli proszeni o przypomnienie sobie ostatniego doświadczonego przestępstwa, podanie daty tego zdarzenia, wskazanie, czy ich zdaniem wynikało ono z postawy sprawców wobec jakiejś z wymienionych cech, a jeśli tak – uzasadnienie, dlaczego tak sądzą. Osoby badane były również proszone o rekonstrukcję okoliczności ostatniego przestępstwa, wskazanie liczby, płci i tożsamości sprawców. Ponadto, respondentów pytano o to, czy zgłosili ostatnie przestępstwo Policji. Jeśli tak, badanych pytano o zadowolenie z pracy Policji, jeśli nie – o powody niezgłoszenia przestępstwa.

W części trzeciej znalazły się pytania mierzące psychologiczne, zdrowotne i społeczne następstwa ostatniego doświadczonego przestępstwa. Respondentów pytano o doświadczanie symptomów stresu pourazowego w związku z ostatnim przestępstwem, odczuwanie fizycznych skutków ostatnio doświadczonego przestępstwa, uznanie ich krzywdy przez otoczenie społeczne oraz rodzaje wsparcia otrzymanego w związku z tym zdarzeniem.

Czwartą część kwestionariusza stanowiła metryczka. Osoby badane były proszone o wskazanie swojego wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania, wyznania, narodowości, orientacji seksualnej i ograniczeń w sprawności fizycznej oraz o ocenę własnej sytuacji materialnej.

Część piątą kwestionariusza była skierowana wyłącznie do ankietowanych i miała na celu ocenę jakości oraz sprawdzenie okoliczności poszczególnych wywiadów. Ankieterzy pytani byli o rozumienie wywiadu przez respondentów, motywację respondentów do uczestniczenia w wywiadzie oraz obecność osób trzecich w trakcie wywiadu. Ponadto, każdy ankieter mógł zamieścić krótki komentarz dotyczący danego wywiadu.

IV.7 Opis próby

W badaniu udział wzięło 501 osób (101 osób LGTB i po 100 osób z każdej z pozostałych grup docelowych), w tym 246 (49,1%) kobiet, 242 (48,3%) mężczyzn, 9 (1,8%) osób M/K (osoby transpłciowe o kobiecym kierunku uzgodnienia płci) i 4 (0,8%) osoby K/M (osoby transpłciowe o męskim kierunku uzgodnienia płci). Płeć wiązała się z przynależnością grupową respondentów³⁶. Osoby transpłciowe znalazły się tylko w grupie osób LGTB (łącznie 12,9% tej grupy). W grupie osób starszych oraz w grupie kontrolnej przeważały kobiety (odpowiednio 71% i 59%). Mężczyźni dominowali w grupie osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym (63%) oraz nieznacznie wśród osób z niepełnosprawnościami (56%) i wśród osób LGTB (52,5%).

Przynależność do grupy respondentów różnicowała inne ważne zmienne demograficzne, takie jak wiek³⁷. Wyłączając osoby starsze – dobrane ze względu na wiek (średnia 71,58 lat) – z porównań można zaobserwować, że grupa kontrolna i przedstawiciele mniejszości byli w podobnym wieku (średnia odpowiednio 36,04 i 36,36 lat). Osoby z niepełnosprawnościami były nieco starsze (średni wiek 42,61 lat), natomiast osoby LGTB nieco młodsze (średnia 30,55 lat).

³⁶ $\chi^2(12) = 85,93; p < 0,001$.

³⁷ Po wyłączeniu grupy osób starszych $F(3, 397) = 19,05; p < 0,001$.

Grupy osób badanych różniły się również tym, jak postrzegają swój status materialny³⁸ – osoby LGBT i te należące do grupy kontrolnej postrzegały swój status materialny relatywnie najlepiej, natomiast osoby starsze i osoby z niepełnosprawnościami relatywnie najgorzej.

Osoby badane z różnych grup różniły się również poziomem wykształcenia³⁹. Spośród badanych przeciętnie najwyższe wykształcenie miały osoby LGBT, a najniższe – osoby starsze.

Przynależność do grupy wiązała się również z ograniczeniem sprawności⁴⁰. Ograniczenie sprawności miało 100% osób z niepełnosprawnościami, 40% seniorów, 5% osób LGBT. Cecha ta nie wystąpiła natomiast wśród przedstawicieli osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym oraz osób z grupy kontrolnej.

Wymienione wyżej charakterystyki demograficzne grup osób badanych były kontrolowane (uwzględnione) w dalszych analizach. Zabieg ten ma na celu uwzględnienie różnic pomiędzy grupami osób badanych tak, aby nie miały wpływu na analizowane zależności.

³⁸ $F(4, 486) = 12,91; p < 0,001$.

³⁹ $F(4, 470) = 19,73; p < 0,001$.

⁴⁰ $\chi^2(4) = 336,19; p < 0,001$ (po wyłączeniu osób z niepełnosprawnościami $\chi^2(4) = 112,40; p < 0,001$).

V. Zaufanie do Policji, poczucie bezpieczeństwa i ogólny dobrostan

We wstępnej części badania osobom badanym zadano serię pytań odnośnie do trzech ogólnych aspektów związanych z tematyką badania, ale nie osadzonych konkretnie w kontekście przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Pytania dotyczyły zaufania do Policji, poczucia bezpieczeństwa oraz ogólnej satysfakcji z życia. Odpowiedzi umożliwiły opisanie sposobu funkcjonowania tych grup i uwzględnienie tych różnic (kontrolowania ich) w dalszych analizach.

V.1 Satysfakcja z życia

Zaraz po kontakcie i uzyskaniu zgody na przeprowadzenie badania osoby badane pytane były o ich zadowolenie z życia. Uwzględnienie w badaniu ogólnej satysfakcji z życia miało na celu głównie kontrolę statystyczną. Badania pokazują, że satysfakcja z życia jest związana z wiekiem, wykształceniem, statusem społecznym i materialnym⁴¹, stanem obiektywnym, jak i postrzeganym subiektywnie stanem zdrowia⁴². Ze względu na duże różnice w powyżej wspomnianych zmiennych pomiędzy badanymi grupami, pomiar satysfakcji z życia był konieczny, aby uwzględnić go w dalszych analizach (wyłączyć jego wpływ).

Do pomiaru zastosowano szeroko stosowaną skalę Satysfakcji z Życia (SWLS⁴³), składającą się z pięciu pytań (np. „Moje życie bliskie jest ideału”). Średnia odpowiedzi udzielonych na wszystkie pytania opisuje ogólne, subiektywne poczucie satysfakcji ze swojego życia. Zastosowana skala pozwala na porównanie ze sobą wszystkich badanych grup oraz odniesienie ich wyników do średnich wyników zebranych w badaniach na próbach reprezentatywnych dla populacji polskiej⁴⁴.

Analiza wyników pokazuje, że w całej badanej grupie (wszystkich osób, które doświadczyły przestępstw) satysfakcja z życia była istotnie niższa niż średnia dla populacji⁴⁵. Jednocześnie można zaobserwować, że poszczególne badane grupy w zasadniczy sposób różnią się od siebie poziomem zadowolenia oraz tym, jak bardzo odstają od

⁴¹ Edwards, J. N., & Klemmack, D. L. (1973). Correlates of life satisfaction: A re-examination. *Journal of Gerontology*, 28(4), 497-502.

⁴² Palmore, E., & Luikart, C. (1972). Health and social factors related to life satisfaction. *Journal of Health and Social Behavior*, 68-80.

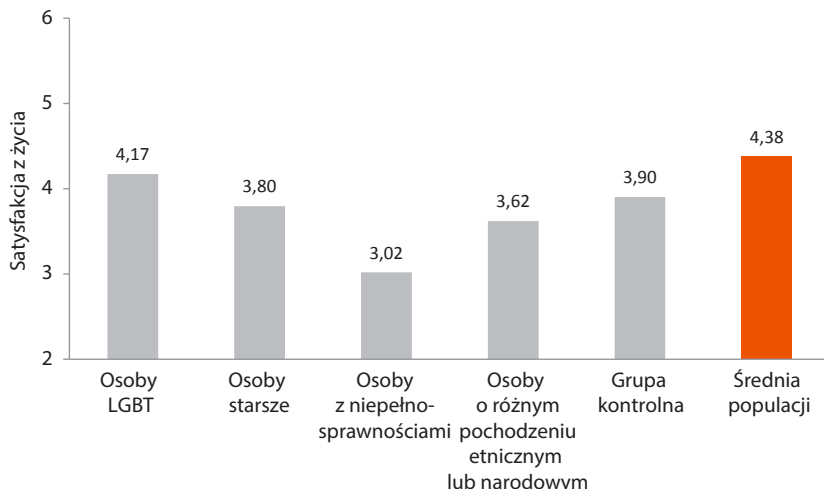
⁴³ Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.

⁴⁴ Sekścińska, K., & Maison, D. (2014). Co jest źródłem szczęścia? Zadowolenie z życia a obiektywne i subiektywne wskaźniki sytuacji materialnej. *Marketing i Rynek*, 21(2), 15-24.

⁴⁵ $t(500) = -13,07, p < 0,001$.

populacji. Najmniej zadowoloną z życia grupą są osoby z niepełnosprawnościami. Jednocześnie warto podkreślić, że różnica poziomu satysfakcji tej grupy i ogólnej populacji jest bardzo duża⁴⁶. Nieco wyższe zadowolenie przejawiają osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, następnie osoby starsze i kolejno osoby z grupy kontrolnej i osoby LGBT (patrz Rycina 3).

Rycina. 3. Porównanie satysfakcji z życia w grupach osób badanych z uwzględnieniem średniej dla dorosłej populacji Polaków

Satysfakcja z życia w całej badanej próbie związana była z latami nauki⁴⁷ – osoby bardziej wykształcone były bardziej zadowolone z życia; sytuacją materialną – im lepiej postrzegana własna sytuacja, tym wyższa satysfakcja oraz ograniczeniami fizycznymi – osoby, które posiadają ograniczenia fizyczne, są mniej zadowolone z życia. Zmienne te, jak opisano w rozdziale poświęconym charakterystyce próby, znacząco różnicują poszczególne grupy osób badanych.

Po uwzględnieniu wymienionych powyżej zmiennych w analizach, różnice w satysfakcji z życia pomiędzy osobami LGBT, grupą kontrolną i osobami starszymi zanikały. Jednocześnie osoby z różnych grup etnicznych lub narodowych nadal przejawiały niższą satysfakcję z życia, zaś osoby z niepełnosprawnościami – najniższą.

⁴⁶ Poszczególne porównania średnich w grupach w odniesieniu do ogólnej populacji dorosłych Polaków – osoby LGBT $t(100) = -2,04$, $p=0,044$, $d=-0,2$; osoby starsze $t(99)=-5,27$, $p<0,001$, $d=-0,53$; osoby z niepełnosprawnościami $t(99)=-12,16$, $p<0,001$, $d=-1,22$; osoby z różnymi grupami narodowymi lub etnicznymi $t(99)=-7,44$, $p<0,001$, $d=-0,74$; grupa kontrolna $t(99)=-3,96$, $p<0,001$, $d=-0,4$.

⁴⁷ Lata nauki $r=0,16$, $p<0,001$; Sytuacja mat. $r=0,39$, $p<0,001$; Ograniczenia fiz. $r=-0,32$, $p<0,001$.

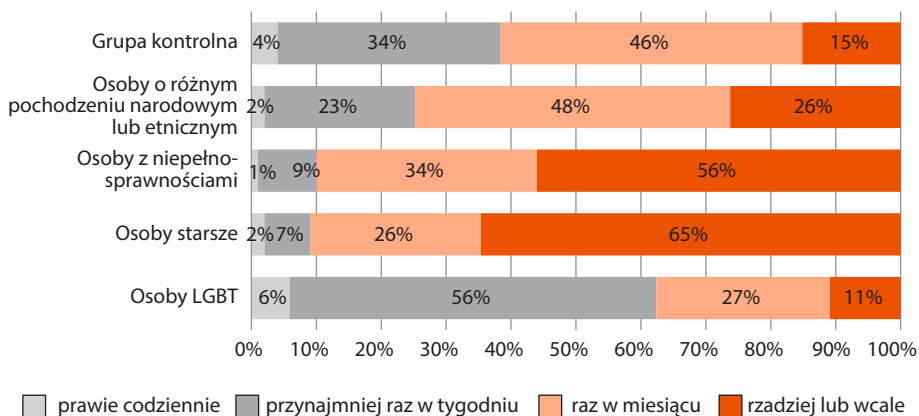

V.2 Poczucie bezpieczeństwa

W celu analizy ogólnego poczucia bezpieczeństwa zadano trzy pytania dotyczące częstotliwości wychodzenia z domu wieczorem dla przyjemności, poczucia bezpieczeństwa podczas hipotetycznego wieczornego wyjścia z domu⁴⁸ i unikania pewnych miejsc po zmroku z obawy o własne bezpieczeństwo.

V.3 Wyjście z domu po zmroku

Około jedna trzecia badanych (34,5%) stwierdziła, że nie wychodzi z domu po zmroku wcale lub wychodzi rzadziej, niż raz w miesiącu. Podobna liczba respondentów (36,3%) zadeklarowała, że wychodzi z domu po zmroku dla przyjemności przynajmniej raz w miesiącu, 25,9% respondentów zadeklarowało, że wychodzi wieczorami przynajmniej raz w tygodniu, a jedynie 3% ankietowanych stwierdziło, że robi to prawie codziennie. Odpowiedzi na to pytanie były zależne od zmiennych demograficznych⁴⁹. Częściej wychodzą z domów wieczorami osoby bardziej wykształcone, młodsze, z lepszą sytuacją materialną i bez ograniczeń fizycznych.

Rycina 4. Częstość deklaracji wychodzenia z domu dla przyjemności po zmroku w poszczególnych grupach

Na Rycinie 4 pokazano rozkład odpowiedzi na pytanie o wieczorne wychodzenie z domu w podziale na grupy osób badanych. Wyniki pokazują, że osoby LGBT wycho-

⁴⁸ Pytanie podobne do pytania z Polskiego Badania Przestępczości 2014 dotyczącego spacerów po zmroku, niemniej zmieniono formę tak, aby możliwe było zadanie tego pytania również osobom nie wychodzącym z domu z różnych przyczyn np. niedostępności mieszkania dla osób z niepełnosprawnością ruchową.

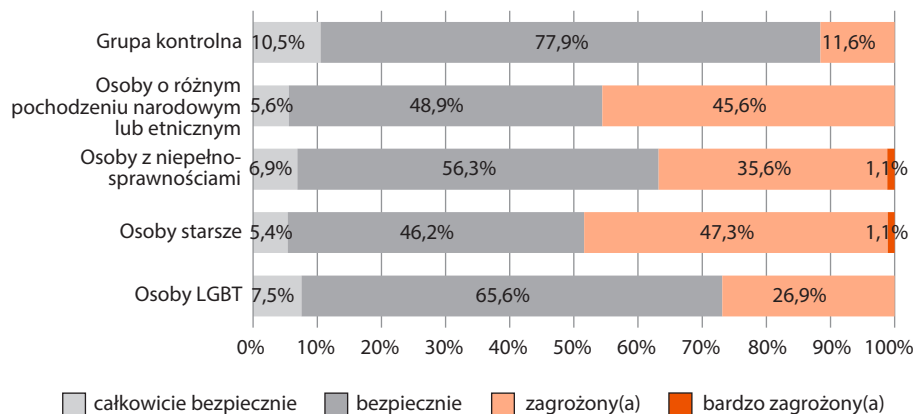
⁴⁹ Wiek, $r=0,40$, $p<0,001$; wykształcenie $r=0,25$, $p<0,001$; Sytuacja mat. $r=0,35$, $p<0,001$; Ograniczenia fiz. $r=-0,35$, $p<0,001$.

dążą z domu po zmroku zdecydowanie częściej niż przedstawiciele innych grup⁵⁰. Osoby z grupy kontrolnej wychodzą z domu po zmroku częściej niż osoby z różnych grup narodowych i etnicznych, najrzadziej zaś wychodzą z domu osoby starsze i z niepełnosprawnościami. Po uwzględnieniu zmiennych demograficznych, analizy wykazały, że osoby LGBT wciąż deklarowały częstsze wychodzenie z domu po zmroku niż pozostałe grupy. Dodatkowo jedynie osoby z grupy kontrolnej deklarowały częstsze wychodzenie z domu niż osoby z pozostałych grup.

V.4 Poczucie zagrożenia po zmroku

Zdecydowana większość respondentów (66,4%) deklarowała, że czułaby się bezpiecznie (całkowicie bezpiecznie lub bezpiecznie) chodząc w okolicach swojego domu po zmroku. Warto jednak zauważyć, że w Polskim Badaniu Przestępczości 2014 na podobne pytanie⁵¹ aż 76,9% respondentów wskazało, że czuje się bezpiecznie. Odpowiedź na to pytanie była związana ze zmiennymi demograficznymi⁵² – mniej bezpiecznie czuły się osoby starsze, gorzej sytuowane materialnie i z ograniczeniami fizycznymi.

Rycina 5. Poczucie bezpieczeństwa po zmroku w poszczególnych grupach

Analizy uwzględniające zmienne kontrolne (wiek, wykształcenie, sytuację materialną oraz ograniczenie sprawności) wykazały, że różnice pomiędzy trzema grupami odczuwającymi największe zagrożenie (osoby starsze, osoby z niepełnosprawnościami i z różnych grup etnicznych lub narodowych) okazały się nieistotne. Osoby LGBT czuły się

⁵⁰ $\chi^2(4) = 127,75; p < 0,001$.

⁵¹ Badani zostali zapytani o to, czy spacerując po zmroku w swojej okolicy czują się bezpiecznie.

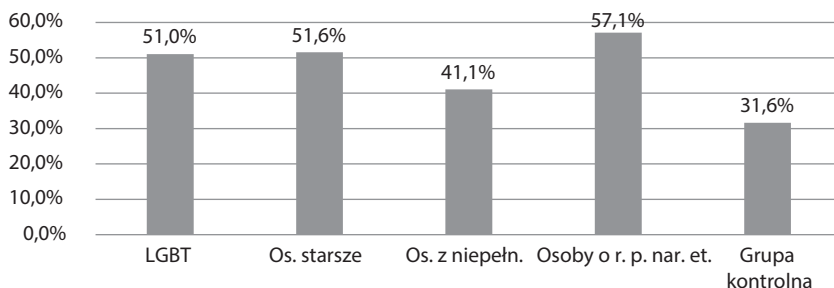
⁵² Wiek, $r=0,14, p<0,01$; Sytuacja mat. $r=-0,21, p<0,001$; Ograniczenia fiz. $r=0,16, p<0,01$.

bardziej bezpiecznie niż pozostali respondenci, natomiast zdecydowanie najbezpieczniej w porównaniu do pozostałych respondentów czuła się grupa kontrolna.

V.5 Omijanie określonych okolic

Poszerzeniem pytania o poczucie bezpieczeństwa po zmroku było pytanie o to, czy podczas ostatniego wieczornego wyjścia z domu osoby badane rozmyślnie, ze względów bezpieczeństwa, omijały określone ulice, miejsca lub ludzi. W całej zbadanej próbie nieco ponad połowa respondentów (53,7%) odpowiedziała przecząco. Okazuje się jednak, że sytuacja ta różni się pomiędzy badanymi grupami⁵³ (patrz Rycina 6). Wyniki porównań wskazują, że przede wszystkim różnią się pod tym względem osoby z grupy kontrolnej od osób z grup o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym.

Rycina 6. Procent osób w każdej z grup, które zadeklarowały omijanie określonych miejsc ze względu na swoje bezpieczeństwo

V.6 Zaufanie do Policji

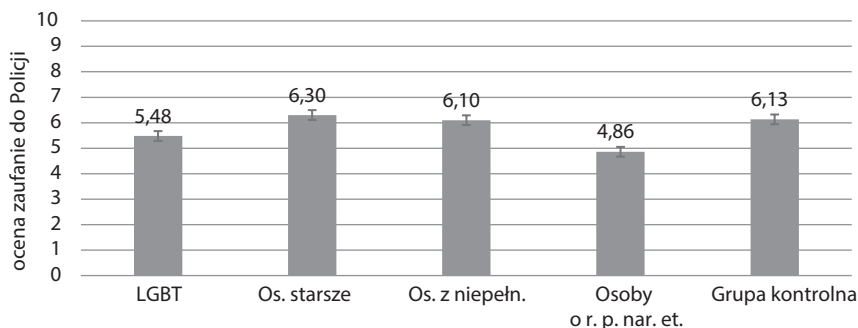
Ostatnie pytanie z części ogólnej dotyczyło zaufania do Policji. Wyniki dla całej próby pokazują, że przeciętnie osoby badane wydają się raczej darzyć Policję⁵⁴ zaufaniem. Jednocześnie analizy pokazują, że w niewielkim stopniu zaufanie jest związane z niektórymi zmiennymi demograficznymi⁵⁵. Okazało się, że nieco wyższe zaufanie do Policji mają kobiety, osoby starsze oraz osoby nieco lepiej sytuowane materialnie. Analizy pokazały również, że występują istotne różnice pomiędzy poszczególnymi grupami⁵⁶ (patrz Rycina 7).

⁵³ $\chi^2(4) = 15,78; p = 0,003$.

⁵⁴ Średnia dla całej próby $M=5,77$, $SD = 1,99$, jest istotnie wyższa od środka skali (5) $t(498)=8,67, p<0,001$.

⁵⁵ Płeć, $r=0,10, p<0,05$; Wiek, $r=0,14, p<0,01$; Sytuacja mat. $r=0,12, p<0,01$.

⁵⁶ $F(4,493) = 9,66, p < 0,001$.

Rycina 7. Średnie zaufanie do policji w badanych grupach

Zgodnie z analizami, podobny – relatywnie wysoki poziom zaufania do Policji mają osoby z grupy kontrolnej, osoby starsze i osoby z niepełnosprawnościami. Istotnie niższe od tych grup zaufanie deklarowały osoby LGBT, natomiast osoby z różnych grup narodowych i etnicznych deklarowały najniższy ze wszystkich poziomów zaufania.

V.7 Podsumowanie: zadowolenia z życia, zaufanie do Policji i poczucie bezpieczeństwa

Z przeprowadzonych analiz wynika, że wszystkie grupy osób, które doświadczyły w ostatnim czasie jednego z określonych przestępstw, odczuwają niższą satysfakcję z życia niż przeciętnie osoby w populacji. Po uwzględnieniu zmiennych demograficznych analizy wykazały, że spośród osób badanych najwyższą satysfakcję z życia przejawiały osoby LGBT i z grupy kontrolnej, nieco niższą pozostałe grupy, a najniższą osoby z niepełnosprawnościami.

Zaobserwowano spore różnice w tym, w jaki sposób osoby z różnych grup funkcjonują w przestrzeni publicznej po zmroku. Osoby LGBT wychodzą z domu o tej porze najczęściej, a osoby z niepełnosprawnościami i starsze najrzadziej. Wszystkie grupy mniejszościowe czują się bardziej zagrożone niż grupa kontrolna, przy czym w szczególności dotyczy to grupy osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym. Warty podkreślenia zdaje się fakt, że częstość wychodzenia wieczorem z domu nie wydaje się związana z poczuciem zagrożenia.

Ogólne zaufanie do Policji jest raczej wysokie wśród osób z grupy kontrolnej, osób starszych i z niepełnosprawnościami. Osoby LGBT mają nieco mniej zaufania, a osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym deklarują relatywnie najniższe zaufanie do Policji.

Dość wyraźnie widać, że pod względem poczucia bezpieczeństwa reprezentanci wszystkich mniejszości wypadają gorzej niż grupa kontrolna – czyli osoby, które raczej

nie są pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami. Część wskaźników, zwłaszcza tych związanych z omijaniem pewnych miejsc oraz zaufaniem do Policji, jest wyjątkowo niekorzystnych w przypadku osób o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym.

VI. Konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami

Jednym z głównych celów badania było sprawdzenie, jakie są psychologiczne konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami. To podstawowe pytanie zostało dodatkowo rozszerzone o zagadnienia związane ze specyfiką przeżyć osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami w różnych grupach mniejszościowych.

Aby odpowiedzieć na te pytania, najpierw poproszono osoby badane o przypomnienie sobie ostatniego doświadczonego przestępstwa (pobicie lub popychanie, zniszczenie jakiejś rzeczy, groźba, znieważenie lub inne) oraz opisanie pokrótce zdarzenia, łącznie z domniemanymi przyczynami zajścia i motywacją sprawców. Następnie respondentów poproszono również o zastanowienie się, czy motywem działania sprawców była jakaś cecha, którą posiadają. Zabieg ten miał na celu w pierwszej kolejności ustalenie motywacji sprawców i zaklasyfikowanie przestępstwa jako motywowanego uprzedzeniami w ocenie pokrzywdzonych bądź nie. Następnie zadano serię pytań o okoliczności przypominanego przestępstwa, dotyczących jego konsekwencji społecznych i psychologicznych.

VI.1 Sposób interpretacji uzyskanych wyników

Przeprowadzono dwa typy analiz. Pierwszy typ analiz to porównanie między grupami mniejszościowymi, często w odniesieniu do grupy kontrolnej. Pozwala na określenie specyfiki każdej z grup – na przykład jej doświadczeń. Niemniej kategoria ta opiera się na autoidentyfikacji osób i nie zawsze musi dotyczyć sprawców zdarzenia. Fakt ten należy brać pod uwagę interpretując wyniki. Przykładowo osoba heteroseksualna może zostać uznana przez sprawców za osobę homoseksualną, a następnie pobita. Czyn ten będzie niewątpliwie motywowany uprzedzeniami.

Drugi typ analiz to porównanie typów przestępstw określonych na podstawie 1) subiektywnych odczuć osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz 2) obiektywnych klasyfikacji dokonanych przez ekspertów na podstawie opisu zdarzenia. Takie porównania mówią o różnicy, jaką odgrywa motywacja sprawców dla konsekwencji psychologicznych ponoszonych przez osobę pokrzywdzoną przestępstwem.

Finalną formą analiz są porównania, w których zestawiono ze sobą osoby z grup mniejszościowych, które zostały pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi

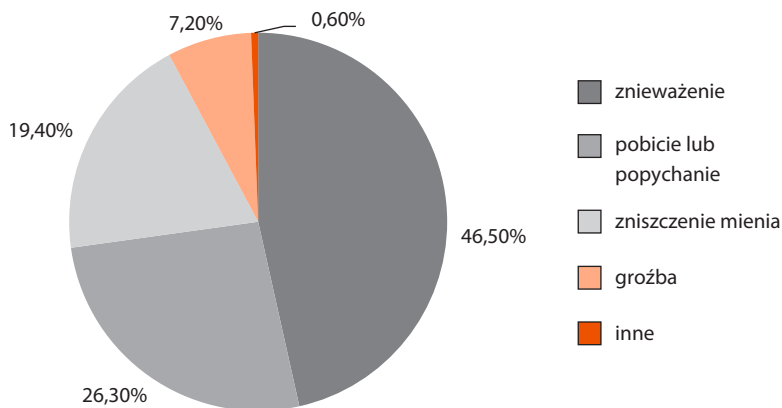

uprzedzeniami, z osobami z grupy kontrolnej, które doświadczyły podobnych przestępstw, ale niemotywowanych uprzedzeniami. Takie zestawienie pozwala odpowiedzieć na pytanie o to, jakie są specyficzne doświadczenia związane z pokrzywdzeniem przestępstwem motywowanym uprzedzeniami.

Niestety porównania, które uwzględniałyby jednocześnie tak kategorię przestępstwa, jak i grupę osób badanych, nie były możliwe ze względu na niewielkie i bardzo nierówne liczebności w poszczególnych kategoriach. Chodzi głównie o niewielkie podpróby osób z kategorii mniejszościowych, które doświadczyły przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami oraz niewielką grupę osób z grupy kontrolnej, które doświadczyły przestępstw motywowanych uprzedzeniami.

VI.2 Rodzaj doświadczonego przestępstwa

Osoby badane zostały poproszone o przypomnienie sobie ostatniego doświadczonego przestępstwa oraz wskazanie, czego dokładnie doświadczyły. Założenia badania dopuszczały cztery podstawowe kategorie: pobicie lub popychanie, zniszczenie jakiejś rzeczy, groźby lub zniewagi. Liczebność doświadczonych przestępstw jest różna⁵⁷ (zobacz Rycina 8). Najczęściej wymienianym przestępstwem było znieważenie, najrzadziej osoby badane wskazywały na groźby.

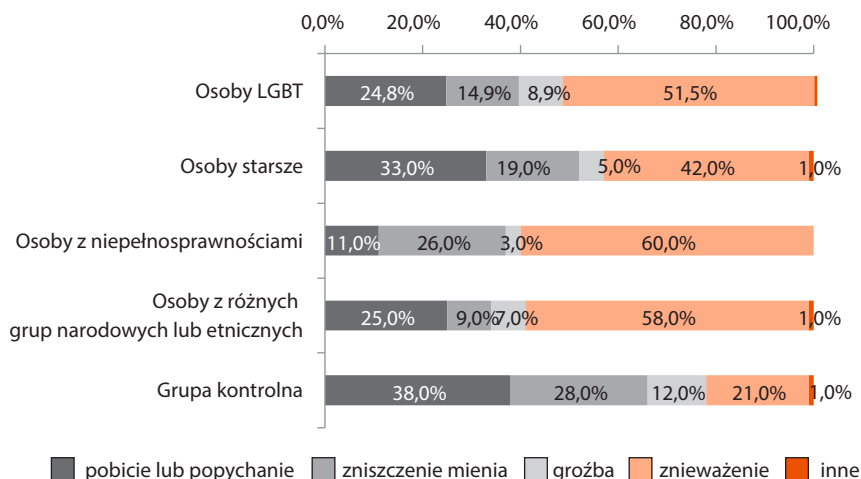

Rycina 8. Ostatnie doświadczone przestępstwo wg typu

Rodzaj ostatniego doświadczonego przestępstwa jest związany z przynależnością grupową respondentów⁵⁸ (zobacz Rycina 9).

⁵⁷ $\chi^2(4) = 321,65, p < .001$.

⁵⁸ $\chi^2(16) = 59,16, p < .001$.

Rycina 9. Rodzaj ostatniego doświadczonego przestępstwa w podziale na grupy badanych

Znieważenie było ostatnio doświadczonym przestępstwem najczęściej przez osoby z niepełnosprawnościami, najrzadziej przez badanych z grupy kontrolnej. Co ważne, wszystkie grupy mniejszościowe doświadczały znieważenia częściej, niż badani z grupy kontrolnej. Z kolei pobicie lub popychanie było ostatnio doświadczonym przestępstwem najczęściej przez osoby z grupy kontrolnej. Spośród grup mniejszościowych najczęściej doświadczenie ostatnio pobicia lub popychania deklarowały osoby starsze, a najrzadziej osoby z niepełnosprawnościami. Zniszczenie mienia respondenta/ki najczęściej doświadczyły ostatnio osoby z grupy kontrolnej, następnie osoby z niepełnosprawnościami, najrzadziej – osoby z różnych grup narodowych i etnicznych. Groźby były najbardziej powszechne wśród respondentów z grupy kontrolnej. Najrzadziej ten rodzaj przestępstw raportowały osoby z niepełnosprawnościami.

VI.3 Motywacja sprawców – przestępstwa motywowane uprzedzeniami

Po opisanu przestępstwa respondenci byli pytani o to, czy w ich ocenie jego popełnienie związane było z postawą sprawcy względem którejś z wymienionych cech: a) wyznanie lub przekonania religijne, b) seksualność lub orientacja seksualna, c) tożsamość płciowa (transpłciowość), d) wiek, e) płeć, f) niepełnosprawność,

g) pochodzenie narodowe lub etniczne, h) nie wiem, i) żadne z powyższych. Osoby badane mogły wybrać więcej niż jedną odpowiedź⁵⁹.

Respondenci wybierali zróżnicowaną liczbę cech, które mogły skłonić sprawców ostatniego przestępstwa do jego popełnienia. Zdecydowana większość respondentów (73,7%) zaznaczyła przynajmniej jedną cechę.

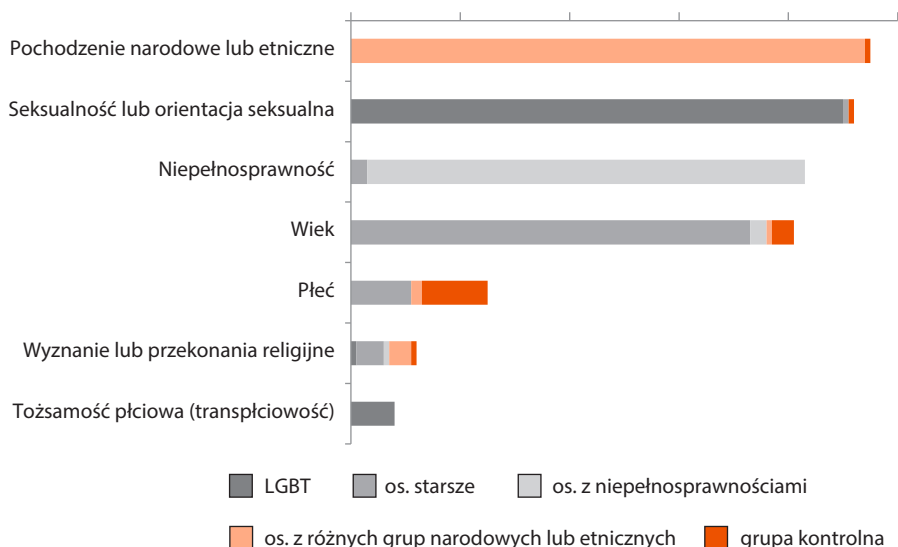
Jako przyczynę popełnienia przestępstwa najczęściej wskazywano postawę sprawców wobec pochodzenia narodowego lub etnicznego osób badanych (18,4%), zaś najrzadziej – wobec tożsamości płciowej osób badanych (1,60%; zobacz Rycina 10).

Rycina 10. Postawa sprawców wobec wybranych cech jako przyczyna ostatniego doświadczonego przestępstwa

Cechy, które zdaniem osób badanych skłoniły sprawców ostatniego przestępstwa do jego popełnienia, wiązały się z grupą, do której należeli respondenci. W przypadku kategorii związanych z grupami osób badanych (np. wiekiem dla osób starszych) w znaczącej większości wskazania pokrywały się z grupą (patrz Rycina 11).

⁵⁹ Respondenci, którzy na pytanie o cechę, która skłoniła sprawcę ostatniego przestępstwa do jego popełnienia, udzielili odpowiedzi „nie wiem” (n = 58), zostali dodatkowo zapytani, czy w zdarzeniu było coś, co wskazywało, że było ono związane z którąś z wymienionych cech – dopytując stosowano tę samą kafeletkę odpowiedzi.

Rycina 11. Postrzegana motywacja sprawców z uwzględnieniem grupy osób badanych

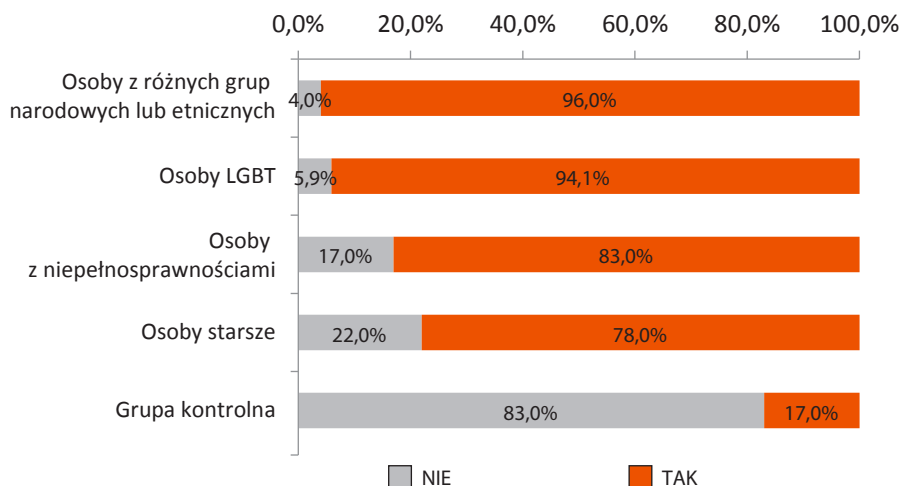
Kategorie dodatkowe – nieuwzględnione w kryteriach selekcji do grup, takie jak płeć czy wyznanie – rozkładały się równomiernie pomiędzy grupami osób badanych.

VI.4 Subiektywny wskaźnik motywacji – ocena osoby pokrzywdzonej przestępstwem

W oparciu o odpowiedzi na pytania dotyczące postrzeganej motywacji sprawców oraz elementy zdarzenia, które mogły sugerować, że łączyło się ono z pewną cechą respondenta, stworzono globalny wskaźnik postrzeganego związku ostatniego doświadczonego przestępstwa z określoną cechą osoby badanej. Należy zauważyć, że wskaźnik ten wyjaśnia jedynie, czy ostatnie doświadczone przez respondenta przestępstwo było przez niego postrzegane jako przestępstwo motywowane uprzedzeniami.

Zdecydowana większość badanych (prawie trzy czwarte) uważała, że przestępstwo, którego doświadczyła, było motywowane uprzedzeniami. Postrzeganie związku przestępstwa z którąś z cech osobistych różniło się w zależności od grupy respondentów⁶⁰ (Rycina 12). Osoby z różnych grup narodowych i etnicznych najczęściej (96%) postrzegały ostatnie przestępstwo jako związane z jakąś cechą własną, zaś najrzadziej za takie uważali je respondenci z grupy kontrolnej (17%).

⁶⁰ $\chi^2(4) = 218,28, p < .001$.

Rycina 12. Postrzegany związek ostatniego doświadczonego przestępstwa z jakąś cechą respondenta/respondentki w podziale na grupy

VI.5 Obiektywny wskaźnik motywacji – ocena ekspertów

Aby uzyskać opis ostatniego doświadczonego przestępstwa osobom badanym zadano pytanie otwarte dotyczące okoliczności tego zdarzenia. Aby ułatwić respondentom udzielenie odpowiedzi oraz aby ją ustrukturalizować, zadano pytania pomocnicze: „Może jest Pan(i) w stanie przypomnieć sobie, gdzie i w jakich okolicznościach doszło do tego zdarzenia?”, „Jaki był jego przebieg?”, „Jak zachowywali się sprawcy – co robili/mówili?”, „Czy byli jacyś świadkowie?”. Następnie osoby badane zapytano o to, dlaczego, ich zdaniem, doszło do ostatniego doświadczonego przez nie przestępstwa. Format odpowiedzi pozwalał osobom badanym na swobodną wypowiedź.

Odpowiedzi osób badanych zostały przeanalizowane przez troje ekspertów⁶¹. Przestępstwa opisane przez osoby badane zostały przypisane do dwóch kategorii: „przestępstwo motywowane uprzedzeniami” i „przestępstwo niemotywowane uprzedzeniami”. W 68,1% opisanych zdarzeń oceny ekspertów były zgodne. Przypadki, co do których nie było zgodności (31,9%), zostały przedyskutowane, a następnie zaklasyfikowane przez wszystkich ekspertów.

W ocenie ekspertów 48,7% przestępstw opisanych przez respondentów miało znamiona przestępstw motywowanych uprzedzeniami w rozumieniu obecnie obowiązujących przepisów Kodeksu karnego. Pozostałe 51,3% zdarzeń nie spełniało warunków pozwalających na zaklasyfikowanie ich jako przestępstw motywowanych uprzedzeniami.

Eksperti poproszeni zostali o zaklasyfikowanie opisanych przestępstw jako przestępstw motywowanych uprzedzeniami w rozumieniu definicji przestępstw z nienawiści, którą posługuje się Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji na potrzeby sprawozdawczości dla Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR) – definicja ta i wynikające z niej ograniczenia zostały szerzej omówione w rozdziale „Cele i metodologia badania” (IV.2).

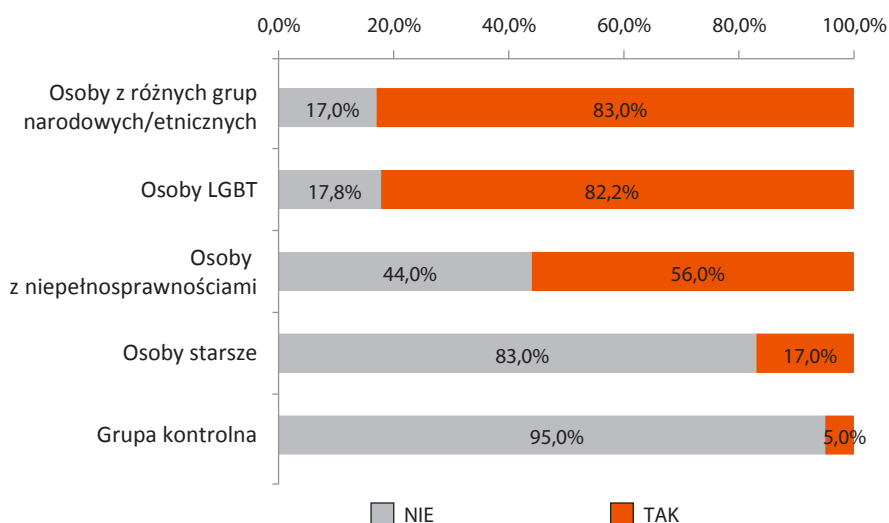
Warto dodać, że podobnie jak w przypadku subiektywnej oceny osób pokrzywdzonych przestępstwem, i tu istnieją pewne ograniczenia stosowanej metody. Mogą one wynikać z niewystarczających informacji, by ocenić charakter przestępstwa lub niedokładnych, nietrafnych informacji dostarczonych przez osoby badane. Dodatkowo war-

⁶¹ **Piotr Godzisz** – politolog i kryminolog, specjalista ds. przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Doktorant na University College London (Wielka Brytania), gdzie prowadzi badania na temat zwalczania przestępstw motywowanych uprzedzeniami w Europie. Związany ze stowarzyszeniem Lambda Warszawa, w którym pełni funkcję członka zarządu. Lider naukowy w dwóch międzynarodowych projektach dotyczących zwalczania przemocy wobec osób LGBT w Unii Europejskiej (www.lgbthatecrime.eu). Członek Rady Doradczej International Network for Hate Studies. **Katarzyna Słubik** – prawniczka, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Od 2010 r. pracowniczka Stowarzyszenia Interwencji Prawnej. W SIP udziela porad prawnych oraz koordynuje projekty krajowe i międzynarodowe. Specjalizuje się w obszarach przeciwdziałania przemocy wobec migrantów oraz wsparcia pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami. Trenerka prawa migracyjnego i antydyskryminacyjnego, autorka tekstów i publikacji z tego zakresu. **Dr hab. prof. Uniwersytetu SWPS Teresa Gardocka** – prawnik, dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu SWPS, specjalista prawa i postępowania karnego oraz prawa karnego międzynarodowego, autorka wielu publikacji. Do najważniejszych należą: „Postępowanie karne” (2005), „Dylematy praw człowieka” (2009), „Mowa nienawiści a wolność słowa” (2010), „Uchodźcy w Polsce i Europie. Stan prawny i rzeczywistość” (2010) oraz „Prawa mniejszości narodowych” (2011). Redaktor naukowa prac zbiorowych z zakresu prawa karnego, takich jak: „Zamęt w wymiarze sprawiedliwości karnej” (2016), „Medyczne prawo karne” (2016). W ocenie rekordów wsparł ją **dr Dariusz Jagiełło** – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu SWPS; w latach 2007-2010 odbył aplikację prokuratorską zakończoną złożeniem państwowego egzaminu prokuratorskiego; od 2011 r. czynnie wykonuje zawód radcy prawnego; przygotowywał opracowania eksperckie m.in. dla Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości oraz Biura Rzecznika Praw Obywatelskich; specjalizuje się w zagadnieniach związanych z prawem karnym materialnym oraz prawem karnym procesowym, medycznym prawem karnym oraz kryminalistyką.

to zwrócić uwagę, że eksperci oceniali motywację przestępstwa jedynie na podstawie trzech pytań o okoliczności zdarzenia. Można zatem założyć, że gdyby eksperci dysponowali bardziej szczegółowymi informacjami o okolicznościach zdarzenia, niektóre z przestępstw oceniłoby inaczej.

Doświadczenie przestępstwa motywowanego uprzedzeniami wiązało się z przynależnością grupową respondentów (Rycina 13). Najczęściej przestępstw motywowanych uprzedzeniami doświadczali osoby z różnych grup narodowych i etnicznych oraz osoby LGBT.

Ryc. 13. Występowanie przestępstw motywowanych uprzedzeniami według kryterium obiektywnego, w podziale na grupy

Analizując ryciny 12 i 13 można dostrzec spore podobieństwo układu wyników. Faktycznie kryterium obiektywne i subiektywne w dość dużym stopniu są zgodne⁶². Nie jest to jednak zgodność całkowita, jako że w 28,5% przypadków kryteria nie pokrywają się.

VI.6 Psychologiczne i społeczne następstwa przestępstw motywowanych uprzedzeniami

W celu pomiaru następstw psychologicznych doświadczonego przestępstwa zastosowano opisaną wcześniej skalę satysfakcji z życia.

⁶² $\chi^2(1) = 125,84, p < 0,001; C = 0,45, p < 0,001$.

Kwestionariusz zawierał również skalę PDE⁶³ mierzącą doświadczanie symptomów zespołu stresu pourazowego (posttraumatic stress disorder, PTSD). Poprzez PTSD rozumie się zaburzenia zachowania wynikające z narażenia na wydarzenie grożące śmiercią bądź uszkodzeniem ciała, które u swoich uczestników lub świadków wywołuje strach, poczucie bezradności i przerażenie⁶⁴. Zgodnie z podręcznikiem diagnozy i statystyki zaburzeń psychicznych (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM-IV), symptomy PTSD można podzielić na trzy kategorie: ciągle przeżywanie tzw. traumatycznego wydarzenia (kryterium B), unikanie bodźców skojarzonych z traumą lub ogólne odrętwienie (kryterium C) oraz utrzymywanie się stanu zwiększonego pobudzenia (kryterium D). Do kryteriów zawartych w DSM-IV bezpośrednio nawiązuje skala PDE. Narzędzie to składa się z 17 pytań, z których siedem odnosi się do kryterium C, a po pięć – do kryteriów B i D. Dzięki swojej konstrukcji skala może być używana do diagnozy, czyli ustalenia, czy dana osoba ma zaburzenia związane ze stresem pourazowym. Według DSM-IV, rozpoznanie PTSD możliwe jest, gdy występują przynajmniej trzy symptomy z kryterium C, dwa symptomy z kryterium D i jeden symptom z kryterium B. W zebranej próbie warunki te spełniło 39,9% osób. Wskaźnik diagnostyczny PTSD nie wiązał się z przynależnością grupową respondentów⁶⁵. Dodatkowo, skala PDE pozwala określić nasilenie symptomów. W całej próbie przeciętny wskaźnik liczby symptomów (uzyskany poprzez zsumowanie wszystkich symptomów) wynosi 7,21, zaś wskaźnik nasilenia (liczby i częstości) wynosi 10,00. W podobnych badaniach⁶⁶ na nieklinicznej próbie studentów, którzy opisywali najbardziej traumatyczne wydarzenia w swoim życiu, wskaźniki te wynosiły odpowiednio: liczba – 6,13, zaś nasilenie – 9,80. W badaniach próby klinicznej pacjentów w programie leczenia PTSD miary wynosiły: liczba – 13,76; nasilenie – 29,06. Jedynie około 9% osób badanych nie odczuwało żadnych symptomów w konsekwencji doświadczonego przestępstwa.

Do pomiaru konsekwencji społecznych wydarzenia zastosowano dwie serie pytań poświęconych temu, jak otoczenie reagowało na doznane krzywdy. Pierwsza seria pytań dotyczyła wsparcia, jakie osoby badane otrzymały w związku z przestępstwem. Pytania odnosiły się do wsparcia emocjonalnego, psychologicznego, finansowego, materialnego, prawnego oraz w zakresie bezpieczeństwa. Kolejne pytania dotyczyły tego, jak otoczenie społeczne (rodzina, ważne postacie ze społeczności, czy w ogóle inni ludzie) uznają i reagują na krzywdy, jakich zaznały osoby badane. Oba te czynniki

⁶³ Skala PDE – Posttraumatic Stress Diagnostic Scale FOA(1995) w adaptacji Małgorzaty Dragan i Mai Lis-Turlejskiej.

⁶⁴ VandenBos, G. R. (2013). APA Dictionary of Clinical Psychology. Washington, DC: American Psychological Association. doi: 10.1037/13945-000.

⁶⁵ $\chi^2(4) = 3.09, p = .544, V = .08, p = .544$.

⁶⁶ Dane zaczerpnięte z publikacji: Małgorzata Dragan, Maja Lis-Turlejska, Agnieszka Popiel, Szymon Szumiał & Wojciech Ł. Dragan (2012). The validation of the Polish version of the Posttraumatic Diagnostic Scale and its factor structure. *European journal of psychotraumatology*, 3.

są niezwykle ważne dla społecznego i psychologicznego funkcjonowania osób, które doznały traumatycznych wydarzeń.

VI.7 Subiektywna ocena doświadczenia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami

Analizy subiektywnego poczucia osób pokrzywdzonych przestępstwem odnośnie do motywacji sprawców doznanego przestępstwa pokazują, że osoby, które są przekonane, że motywację sprawców stanowiły uprzedzenia, deklarowały niższe zadowolenie z życia⁶⁷. Jednocześnie osoby takie postrzegały mniejsze zrozumienie innych ludzi dla swoich przeżyć⁶⁸. Z drugiej jednak strony osoby, które doświadczyły przestępstw motywowanych uprzedzeniami, postrzegały większe uznanie swojej krzywdy ze strony osób publicznych⁶⁹. Subiektywne przekonanie o doświadczeniu przestępstwa motywowanego uprzedzeniami nie łączyło się ani ze spełnieniem warunków rozpoznania PTSD⁷⁰, ani z nasileniem symptomów PTSD⁷¹.

VI.8 Obiektywna ocena doświadczenia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami

Analizy różnic pomiędzy konsekwencjami doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami, a konsekwencjami doświadczenia podobnych przestępstw bez takiej motywacji, ujawniają większe różnice. Osoby, które (według oceny ekspertów) doświadczyły przestępstwa motywowanego uprzedzeniami, postrzegały mniejsze zrozumienie swoich doświadczeń ze strony innych osób⁷². Istotne różnice dotyczyły również mniejszego ogólnego wsparcia, które otrzymały takie osoby. W szczególności dotyczyło to wsparcia finansowego, prawnego oraz w zakresie bezpieczeństwa⁷³. Zaobserwowano również, podobnie jak w przypadku subiektywnych odczuć, że osoby, które doświadczyły przestępstw motywowanych uprzedzeniami (wedle oceny ekspertów), postrzegały większe uznanie swoich krzywd ze strony osób publicznych⁷⁴.

Warto podkreślić, że w porównaniu do subiektywnych ocen, obiektywne doświadczenie przestępstwa motywowanego uprzedzeniami nie wiązało się z zadowoleniem z życia. Istotny okazał się natomiast związek obiektywnego doświadczenia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami ze spełnieniem warunków rozpoznania stresu

⁶⁷ $t(499) = 1,85$; $p = 0,064$.

⁶⁸ $t(495) = 2,53$; $p = 0,011$.

⁶⁹ $t(231,15) = -2,48$; $p = 0,014$.

⁷⁰ $\chi^2(1) = 0,50$, $p = .480$, $V = .03$, $p = .480$.

⁷¹ $t(498) = -0,50$; $p = 0,615$.

⁷² $t(493,40) = 2,34$; $p = 0,020$.

⁷³ Ogólne wsparcie $t(498) = 2,21$; $p = 0,028$; wsparcie w zakresie bezpieczeństwa $t(492) = 2,04$; $p = 0,042$; wsparcie finansowe $t(497,43) = 1,73$; $p = 0,085$; wsparcie prawne $t(489,80) = 2,56$; $p = 0,011$.

⁷⁴ $t(458) = -1,74$; $p = 0,082$.

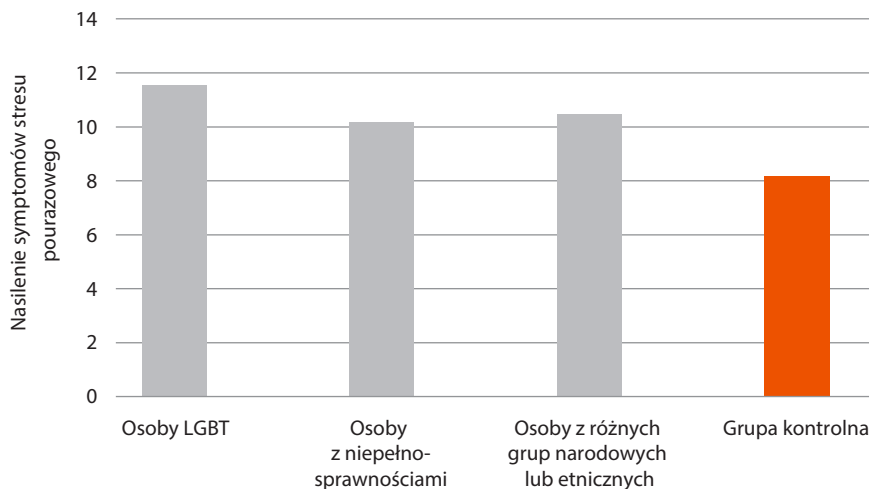

pourazowego⁷⁵ – w porównaniu z osobami, które nie doświadczyły przestępstwa motywowanych uprzedzeniami, osoby, które miały takie doświadczenie, częściej spełniały warunki diagnozy PTSD (odpowiednio 35,16% i 45,08%).

VI.9 Konsekwencje psychologiczne przestępstw motywowanych uprzedzeniami wobec grup mniejszościowych a podobnych przestępstw względem grupy kontrolnej

Porównując przestępstwa motywowane uprzedzeniami względem grup mniejszościowych z podobnymi przestępstwami bez takiej motywacji, którymi pokrzywdzone zostały osoby z grupy kontrolnej, zastosowano obiektywny – stworzony przez ekspertów – wskaźnik motywacji. W analizie nie uwzględniono grupy osób starszych ze względu na relatywnie niską liczbę osób, które doświadczyły przestępstw uznanych za motywowane uprzedzeniami przez ekspertów w tej grupie (patrz Rycina 13). Jest to związane m.in. z tym, jak wyżej wyjaśniono, że w tej grupie znieważenia nie odnoszące się bezpośrednio do osoby pokrzywdzonej nie zostały uznane za przestępstwo przez ekspertów. Dodatkowo w analizie uwzględniono (kontrolowano) wszystkie zmienne demograficzne, takie jak wiek, wykształcenie i status materialny.

Zaobserwowano istotne różnice w nasileniu symptomów związanych ze stresem pourazowym (patrz Rycina 14).

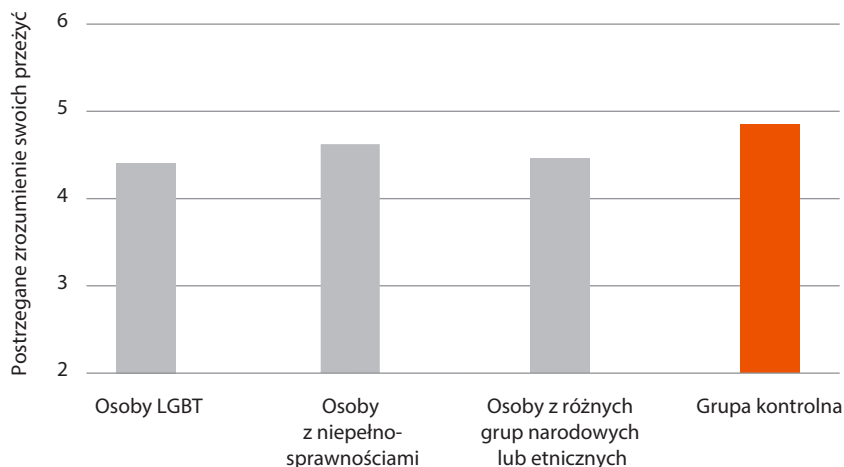

Rycina 14. Nasilenie symptomów stresu pourazowego u osób pokrzywdzonych przestępstwem

⁷⁵ $\chi^2(1) = 5.13, p = .024, V = .10, p = .024$.

Założone porównania pokazały, że osoby LGBT mają istotnie wyższe nasilenie symptomów PTSD w porównaniu do grupy kontrolnej⁷⁶. Istotne wyniki uzyskano porównując postrzeganie wiktymizacji przez otoczenie. Analizy pokazują, że osoby, które ucierpiały wskutek przestępstwa motywowanego uprzedzeniami, odczuwają mniejsze zrozumienie swoich przeżyć przez innych niż osoby z grupy kontrolnej, które zostały pokrzywdzone pospolitym przestępstwem (patrz Rycina 15).

Rycina 15. Postrzegane zrozumienie swoich przeżyć przez innych u osób pokrzywdzonych przestępstwem

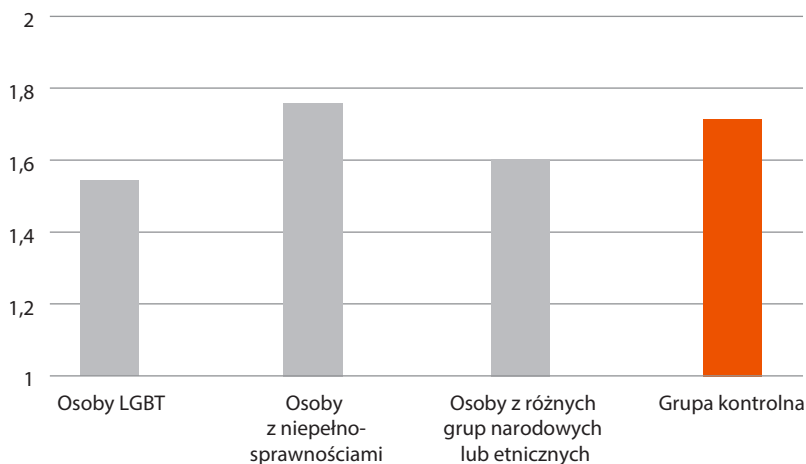
Założone porównania pomiędzy osobami z grup mniejszościowych a grupą kontrolną pokazują, że zdecydowanie mniejsze zrozumienie postrzegają osoby LGBT⁷⁷ oraz osoby o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym⁷⁸.

Analizy wsparcia społecznego pokazują, że również i w tym zakresie typ przestępstwa ma wpływ na to, jakie wsparcie mogą otrzymać osoby pokrzywdzone przestępstwem w swoim otoczeniu (patrz Rycina 16).

⁷⁶ $t(312) = 2,29, p = 0,023$.

⁷⁷ $t(310) = -2,27, p = 0,024$.

⁷⁸ $t(310) = -2,03, p = 0,043$.

Rycina 16. Wsparcie społeczne udzielane osobom pokrzywdzonym przestępstwem w różnych grupach

Porównania pokazują, że osoby LGBT mają poczucie, iż otrzymują znacząco mniej wsparcia niż osoby z grupy kontrolnej⁷⁹.

VI.10 Konsekwencje przestępstw motywowanych uprzedzeniami – podsumowanie

Przeprowadzone analizy pokazują jednoznacznie, że uwzględnione w badaniu grupy mniejszościowe różnią się od siebie pod względem stopnia wiktymizacji i to zarówno tego, w jakim stopniu są pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami, jak i tego, jakie ponoszą psychologiczne i społeczne konsekwencje tych przestępstw.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że proporcje znieważenia w grupach mniejszościowych są znacznie wyższe niż w grupie kontrolnej. Ze względu na zastosowaną w badaniu metodę doboru próby nie można mówić o częstości określonych typów przestępstw względem określonych grup, ale wynik ten może wskazywać, że relatywnie łatwo jest znaleźć osoby z określonych grup, które doświadczyły takich przestępstw. Tym samym oznaczać to może, że osoby z tych grup szczególnie często się z nimi spotykają.

Zestawiając ze sobą obiektywne i subiektywne oceny motywacji sprawców można zauważyć, że członkowie różnych mniejszości generalnie postrzegają więcej prze-

⁷⁹ $t(312) = -1,92, p = 0,055$.

stępstw jako przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Zarówno według osób badanych, jak i obiektywnej oceny okoliczności zdarzenia, najczęstszą motywacją sprawców są uprzedzenia względem osób z różnych grup narodowych lub etnicznych oraz osób LGBT, następnie osób z niepełnosprawnościami i starszych. Najważniejsze wyniki, jakie przyniosło badanie pokazują, że konsekwencje psychologiczne i społeczne dla członków mniejszości (zwłaszcza osób LGBT i osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym), którzy doświadczyli przestępstw motywowanych uprzedzeniami, są znacząco bardziej poważne niż konsekwencje podobnych przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami. Szczególną uwagę należy poświęcić wynikom pokazującym, że osoby, które zostały pokrzywdzone przestępstwem motywowanym uprzedzeniami, znacząco częściej spełniają kryteria diagnozy syndromu stresu pourazowego w porównaniu do osób, które doświadczyły podobnego przestępstwa niemotywowanego uprzedzeniami. Pozostałe zaobserwowane różnice to także większe nasilenie symptomów PTSD, niższe wsparcie i mniejsze uznanie ze strony społeczeństwa krzywd doznanych przez osoby pokrzywdzone takimi przestępstwami. Konsekwencje psychologiczne, które określić możemy jako spełnienie kryteriów diagnozy PTSD, wydają się jednakowe dla wszystkich grup osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami.

VII. Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami

Jednym z głównych celów badania było opracowanie narzędzia, które pozwoliłoby na oszacowanie tak zwanej „ciemnej liczby” przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Punktem wyjścia były Polskie Badania Przystępczości (PBP) prowadzone corocznie od 2006 roku na zlecenie Komendy Głównej Policji. W badaniach Policji prowadzonych w latach 2014 i 2008, 2007 i 2006 znalazł się moduł, którego celem miała być diagnoza „ciemnej liczby” przestępstw. W badaniu zastosowano format pytań używanych w PBP i rozszerzono je o pytania dotyczące przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Zabieg ten miał na celu z jednej strony odwołanie się do dobrze zaprojektowanych i stosowanych metod⁸⁰ – co w przypadku zastosowania pytań w przyszłości na próbach populacyjnych umożliwi porównania – zaś z drugiej strony ułatwienie dołączenia pytań do już istniejącej baterii stosowanej w PBP.

Podobnie jak w kwestionariuszu PBP, w kwestionariuszu przygotowanym na potrzeby badania zleconego przez Rzecznika Praw Obywatelskich, zadawano pytania dotyczące pokrzywdzenia wybranymi przestępstwami. Pytania dotyczyły groźby, znieważenia, zniszczenia mienia oraz pobicia⁸¹. Ze względu na relatywnie niewielką, w porównaniu z PBP, próbą oraz jej nieprobabilistycznym⁸² charakterem, rozszerzono badany odcinek czasowy do pięciu lat wstecz. Zabieg ten miał na celu zwiększenie prawdopodobieństwa uzyskania odpowiedzi twierdzących na pytania o przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Celem badania nie było jednak oszacowanie „ciemnej liczby” przestępstw i porównanie z wynikami PBP, więc modyfikacja ta nie ma wpływu na interpretację wyników.

VII.1 Sposób interpretacji uzyskanych wyników

Podstawowym celem tej części badania było wypracowanie metody pomiaru ciemnej liczby przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Pomimo to uzyskane wyniki warte są zaprezentowania, gdyż odpowiadają na wiele ciekawych pytań. Ze względu na metodologię badania (zasadniczo różną od PBP) i sposób doboru próby, interpretując wyniki zaprezentowane w tej części raportu, należy wziąć pod uwagę kilka faktów:

⁸⁰ Polskie Badanie Przystępczości i inne badania kryminologiczne.

⁸¹ Ze względu na charakter przestępstw motywowanych uprzedzeniami większość pytań nie pokrywa się z PBP poza pytaniem o pobicie.

⁸² Próba PBP jest próbą losową reprezentatywną dla całego kraju oraz poszczególnych województw (plus rejonu działania komendy stołecznej) – w 2014 roku zostało przeprowadzonych około 17.000 wywiadów. Próba w badaniu przeprowadzonym na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich, jak opisano we wstępie metodologicznym, była dobierana celowo i obejmuje w sumie 501 wywiadów.

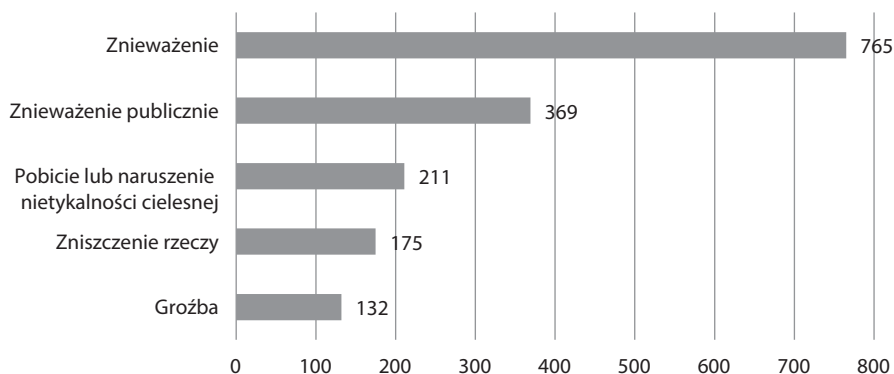
Możemy mówić o ciemnej liczbie wybranych przestępstw i przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Ze względu na kryteria selekcji, 100% osób w próbie doświadczyło przynajmniej jednego przestępstwa w ostatnich pięciu latach. Niemniej kryteria selekcji nie obejmowały 1) kwestii związanych ze zgłoszeniem przestępstwa Policji i 2) kwalifikacji prawnej związanej z motywacją. Tym samym możliwa jest interpretacja wyników z perspektywy populacji przestępstw. Możemy zatem mówić o ciemnej liczbie przestępstw i o ciemnej liczbie przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Możemy porównywać te charakterystyki pomiędzy poszczególnymi kategoriami przestępstw.

Możemy mówić o „ciemnej liczbie” przestępstw motywowanych uprzedzeniami względem określonych grup. Selekcja do każdej próby celowej – osób z niepełnościami, LGBT, osób starszych i osób z różnych grup narodowych lub etnicznych – przebiegała w identyczny sposób. Tym samym możemy porównać „ciemną liczbę” przestępstw w poszczególnych grupach. Jednocześnie możemy porównać proporcję niezgłaszanych przestępstw motywowanych i niemotywowanych uprzedzeniami względem określonych grup.

Nie możemy mówić o „ciemnej liczbie” przestępstw oraz ciemnej liczbie przestępstw motywowanych uprzedzeniami w populacji. Zastosowana próba – niereprezentatywna i celowo dobrana spośród osób pokrzywdzonych przestępstwami – nie uprawnia do wnioskowania o populacji. Dotyczy to zarówno ogólnej populacji Polski, jak i specyficznych populacji osób LGBT, osób z niepełnościami, osób starszych czy osób z różnych grup narodowych lub etnicznych.

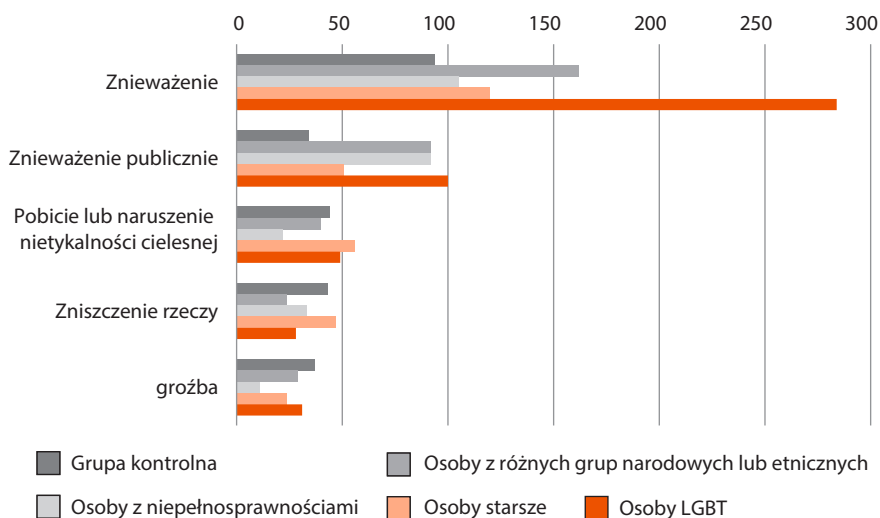
VII.2 Ciemna liczba przestępstw

Z wybranych przestępstw najczęściej osoby badane w ostatnich 5 latach doświadczały znieważenia, a nieco rzadziej znieważenia publicznego. Zdecydowanie rzadziej doświadczały przestępstw pobicia czy innych form naruszenia nietykalności oraz zniszczenia mienia. Najrzadszym przestępstwem doświadczanym przez osoby badane były groźby (patrz rycina 17).

Rycina 17. Liczba wybranych przestępstw doświadczonych przez wszystkie osoby badane w latach 2011-2016 przez wszystkie osoby badane

Rozpatrując raportowane przestępstwa z uwzględnieniem grupy osób badanych można zauważyć istotne różnice (patrz Rycina 18). W przypadku znieważenia⁸³, tego typu przestępstwa zdecydowanie częściej doświadczane są przez przedstawicieli grupy LGBT oraz osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, nieco rzadziej przez osoby starsze, najrzadziej przez osoby z niepełnosprawnościami i grupę kontrolną.

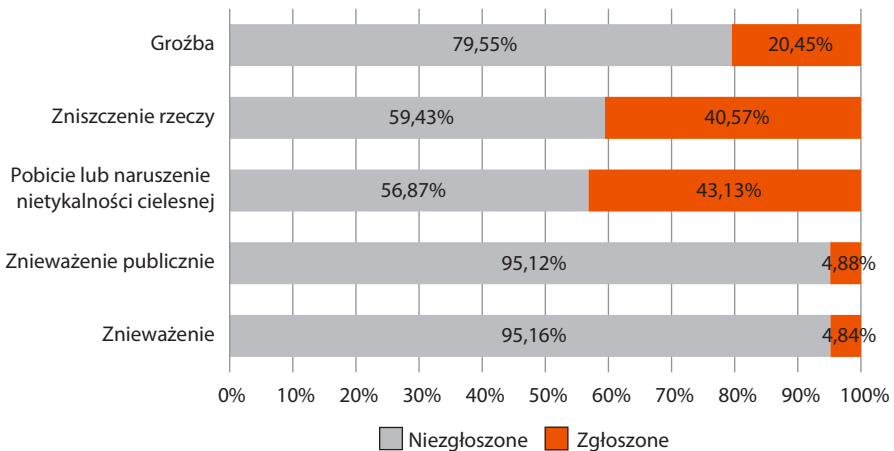
Rycina 18. Wybrane przestępstwa w podziale na grupy osób badanych

⁸³ $\chi^2(4) = 157,62; p < 0,001$.

Osoby LGBT, osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym i osoby z niepełnosprawnościami doświadczają podobnej liczby znieważeń publicznych⁸⁴, natomiast osoby starsze i badani z grupy kontrolnej zdecydowanie rzadziej doświadczają takich przestępstw. Pobicia i naruszenia nietykalności cielesnej⁸⁵ najczęściej doświadczali osoby starsze i osoby LGBT, najrzadziej osoby z niepełnosprawnościami. W przypadku przestępstw związanych ze zniszczeniem mienia występują relatywnie najmniejsze różnice⁸⁶, choć i tu można zaobserwować, że osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym relatywnie najrzadziej doświadczają tego przestępstwa, a osoby z grupy kontrolnej i osoby starsze relatywnie najczęściej. Gróźb⁸⁷ najczęściej doświadczali osoby z grupy kontrolnej, a następnie osoby LGBT, najrzadziej zaś osoby z niepełnosprawnościami.

Wypowiedzi osób badanych pokazują, że proporcjonalnie do liczebności, najczęściej zgłaszanym przestępstwem są pobicia i w podobnym stopniu zniszczenie mienia. Groźby są raportowane Policji rzadziej, bo jedynie w około 20% przypadków, najrzadziej zaś zgłaszane są znieważenia (również publiczne) – tu liczba zgłoszeń wynosi około 5% (patrz Rycina 19).

Rycina 19. Ciemna liczba przestępstw

Interpretując te wyniki warto podkreślić dwa ich główne aspekty. Pierwszą ważną zależnością wynikającą z analizowanych danych jest wyraźna tendencja, że częściej raportowane są przestępstwa związane z przemocą fizyczną niż werbalną. Wydaje się

⁸⁴ $\chi^2(4) = 46,79$; $p < 0,001$.

⁸⁵ $\chi^2(4) = 15,47$; $p = 0,003$.

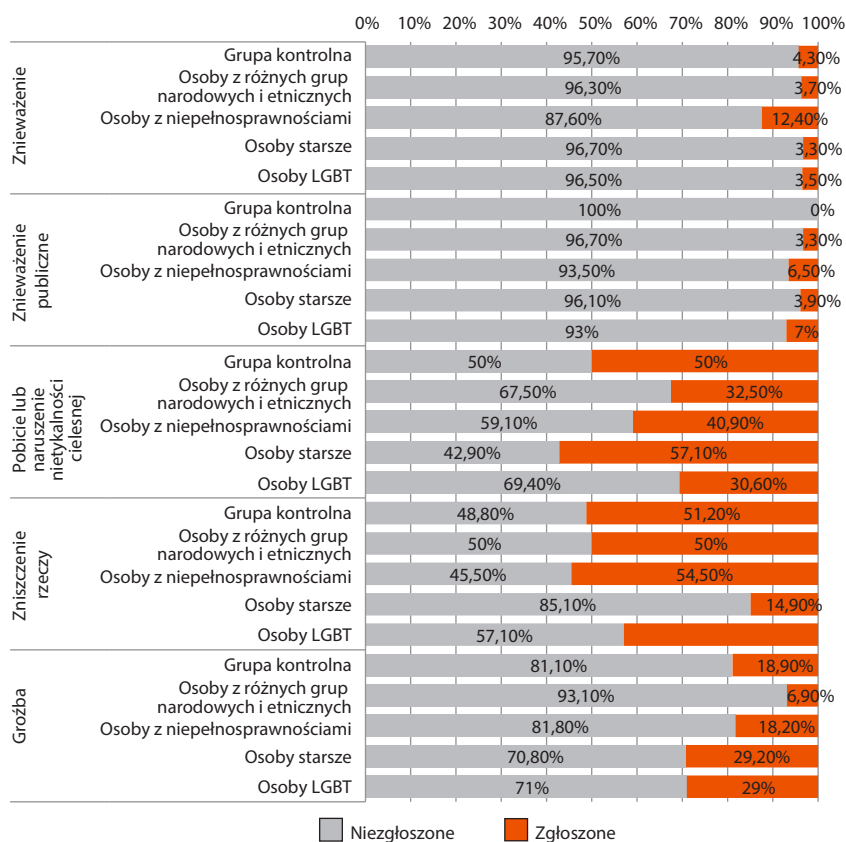
⁸⁶ $\chi^2(4) = 10,91$; $p = 0,027$.

⁸⁷ $\chi^2(4) = 14,52$; $p = 0,005$.

to niezwiązane z częstością doświadczania tych przestępstw. Drugim wartym podkreślenia aspektem jest zgodność wyników niniejszego badania z Polskim Badaniem Przestępczości. Biorąc pod uwagę jedyne powtarzające się w obu badaniach pytanie o pobicie, można zauważyć, że ciemna liczba w obu badaniach waha się na podobnym poziomie. W PBP w najbliższych pomiarach 2008 i 2014 proporcja zgłoszonych pobić to kolejno 41% i 55,7%, co – biorąc pod uwagę inną metodologię i dobór próby – wydaje się odpowiadać 43,13% zgłoszonych pobić w próbie.

Analizując ciemną liczbę przestępstw w podziale na specyficzne grupy respondentów można zauważyć różnice⁸⁸ w proporcji zgłaszanych przestępstw Policji w zależności od typu zdarzenia (patrz Rycina 20).

Rycina 20. Ciemna liczba przestępstw z uwzględnieniem grupy osób badanych

⁸⁸ W celu oceny różnic pomiędzy proporcjami zgłaszanych przestępstw w grupach zastosowano test Chi kwadrat, dla porównania poszczególnych grup zastosowano procedurę Marascuilego.

W przypadku znieważenia⁸⁹ proporcje zgłaszanych na Policję przestępstw są różne i zdecydowanie najwyższe w grupie osób z niepełnosprawnościami. W przypadku naruszenia nietykalności fizycznej⁹⁰, ta zdecydowanie najczęściej zgłaszana jest przez osoby starsze i z grupy kontrolnej, a najrzadziej przez osoby LGBT i osoby z różnych grup narodowych lub etnicznych. Zgłaszanie przestępstw związanych ze zniszczeniem mienia⁹¹ na Policję jest powiązane z grupą, z której pochodzą osoby badane. W przypadku tego przestępstwa większość grup zgłasza je w podobnym stopniu – poza osobami starszymi, które zgłaszają te przestępstwa zdecydowanie rzadziej, niż inni. W przypadku znieważenia publicznego oraz gróźb nie zaobserwowano istotnych różnic, choć wynikać to może z faktu relatywnie niskich proporcji zgłoszeń (w ogóle) w tych kategoriach przestępstw.

Podsumowując tę część wyników warto podkreślić ogólne implikacje płynące z badania. Po pierwsze, uwzględnione w badaniu grupy w różnym stopniu doświadczają określonych przestępstw. Po drugie, procent zgłaszanych na Policję przestępstw z określonych kategorii również jest zależny od grupy osób badanych.

VII.3 Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami

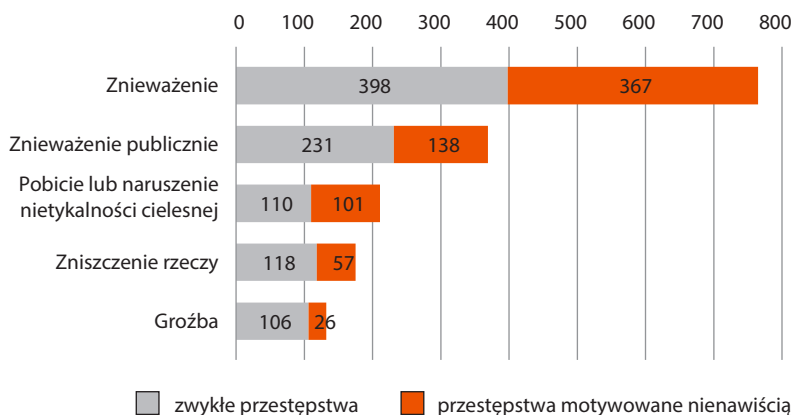
Analizując motywację przestępstw raportowanych przez osoby badane (patrz Ryцина 21) można stwierdzić istotne⁹² różnice w częstości uprzedzeniowej motywacji sprawców poszczególnych zdarzeń. Wyniki pokazują, że najwięcej przestępstw motywowanych w ocenie osób pokrzywdzonych uprzedzeniami, to znieważenia (47,97% tych zdarzeń) i pobicia (47,87%), następnie znieważanie publiczne (37,40%) i zniszczenie mienia (32,57%). Najrzadziej zaś taka motywacja w ocenie osób pokrzywdzonych występuje w przypadku gróźb (19,70%).

⁸⁹ $\chi^2(4) = 15,16; p = 0,004$.

⁹⁰ $\chi^2(4) = 10,34; p = 0,035$.

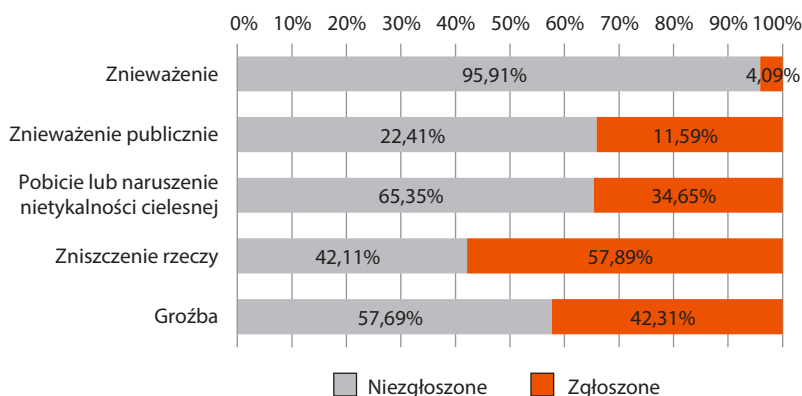
⁹¹ $\chi^2(4) = 18,47; p = 0,001$.

⁹² $\chi^2(4) = 50,78; p < 0,001$.

Rycina 21. Liczba wybranych przestępstw z uwzględnieniem motywacji

Analizy proporcji zgłaszania poszczególnych przestępstw motywowanych uprzedzeniami pokazują istotne rozbieżności⁹³. Zdecydowanie najczęściej zgłaszanym przestępstwem motywowanym uprzedzeniami jest zniszczenie mienia (patrz Rycina 22). Następnie relatywnie często zgłaszane są groźby i pobicia, natomiast najrzadziej zgłaszane są znieważenia i znieważenia publicznie.

Rycina 22. Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami

⁹³ $\chi^2(4) = 96,74$; $p = 0,004$.

Warte podkreślenia są rozbieżności pomiędzy ciemną liczbą przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami, a tych, w których motywacją sprawcy były uprzedzenia. Najbardziej widoczne są różnice w większej zgłaszalności zniszczenia mienia i grózb oraz niższej zgłaszalności naruszenia nietykalności cielesnej w przypadku przestępstw motywowanych uprzedzeniami.

VII.4 Motywacja sprawców

Po zadeklarowaniu doświadczenia przestępstwa osoby badane były dopytywane o to, czy wydarzenie to było motywowane uprzedzeniami sprawców względem którejś z cech, które osoba badana posiada. Po twierdzącej odpowiedzi przedstawiana była półotwarta kategoria cech. Poza kategoriami, które reprezentowały osoby badane (uwzględnionymi w kryteriach selekcji) dodatkowo umieszczono dwie kategorie „płeć” i „wyznanie” oraz kategorię otwartą „inne”. Odpowiedzi osób badanych są bardzo spójne z kategoriami, które reprezentują (patrz Tabela 2).

Tabela 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie o motywacje sprawców. Uwaga: procent osób, który zaznaczył daną kategorię, nie musi sumować się do 100, osoby badane mogły zaznaczyć więcej niż jedną opcję

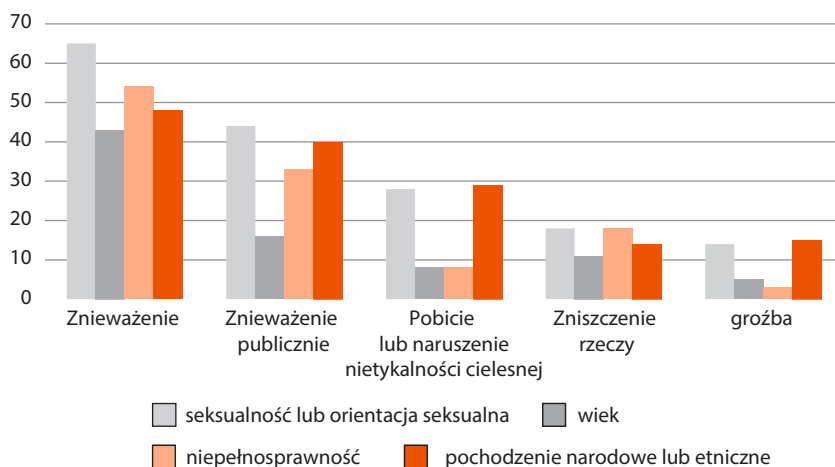
Cechy osób badanych	Liczba wskazań	Grupa osób badanych				
		Osoby LGBT	Os. starsze	Os. z niepeł.	Os. o różn. p. nar. lub etn.	Gr. kontr.
wyznanie lub przekonania religijne	8		2%	1%	4%	1%
seksualność lub orientacja seksualna	94	91,1%			1%	
tożsamość płciowa (transpłciowość)	10	9,9%				
wiek	86		74%	6%	1%	5%
płeć	24		9%	2%	2%	11%
niepełnosprawność	90		4%	84%		
pochodzenie narodowe lub etniczne	95				94%	
inna cecha	24		3%			21%
trudno powiedzieć	14		6%	6%	1%	1%

Rozkład odpowiedzi w dużym stopniu pokrywa się z wyselekcjonowanymi cechami respondentów. Warto dodać, że część cech wybranych przez osoby badane, a niepokrywających się z kategoriami grupy, wydaje się spójna z charakterystykami grup, np. wiek i niepełnosprawność w przypadku grup seniorów i osób z niepełnosprawnościami.

W dalszych analizach uwzględniono wszystkie odpowiedzi osób badanych, włączając w to również kategorię „inna cecha”. Osoby badane w większości zadeklarowały tu cechy, które mimo, iż nie były ujęte w badaniu, związane są z uprzedzeniami. Wśród wymienianych cech 7 dotyczyło specyficznego wyglądu fizycznego, 4 dotyczyły nadwagi, 2 statusu ekonomicznego, zaś 5 kategorii zbliżonych do tych uwzględnionych w badaniu – osoby badane zostały przez sprawców zaklasyfikowane do grup, do których nie należały.

W celu analizy kolejnych odpowiedzi dotyczących motywacji sprawców konkretnych przestępstw (patrz Rycina 23) konieczna była koncentracja na 4 kategoriach, których dotyczyło badanie – seksualność lub orientacja seksualna, niepełnosprawność, wiek i pochodzenie narodowe lub etniczne⁹⁴.

Rycina 23. Wybrane motywacje opisanych zdarzeń opisane przez uczestników

W przypadku dwóch kategorii przestępstw – znieważenia i zniszczenia mienia – nie zaobserwowano różnic pod względem występowania określonych motywacji. W przypadku znieważenia publicznego⁹⁵ najczęściej podawanymi powodami popeł-

⁹⁴ Ze względu na niewielkie liczebności pozostałych motywacji sprawców (patrz Tabela 2).

⁹⁵ $\chi^2(3) = 13,80; p = 0,007$.

nienia tego przestępstwa były: seksualność lub orientacja seksualna i pochodzenie narodowe lub etniczne, nieco rzadziej niepełnosprawność, natomiast zdecydowanie najrzadziej wiek. W przypadku pobicia⁹⁶ i gróźb⁹⁷ widoczny jest bardzo podobny wzór – najczęstszą motywacją jest seksualność lub orientacja seksualna i pochodzenie narodowe lub etniczne osób pokrzywdzonych, natomiast zdecydowanie rzadziej wiek i niepełnosprawność.

VII.5 Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami – podsumowanie

Przedstawione wyniki analizy przestępstw motywowanych uprzedzeniami pokazują, że przestępstwa te mają inny wymiar w zależności od grupy mniejszościowej pokrzywdzonej tymi przestępstwami. Charakter przestępstw, jak i motywacja sprawców, mają związek zarówno z liczbą przestępstw, jak i z tym, jak często są one zgłaszane Policji. Przedstawione wyniki prezentują kilka ważnych trendów:

- Po pierwsze, niektóre typy przestępstw są prawie w połowie motywowane uprzedzeniami (znieważenia i pobicia).
- Po drugie, w przypadku niektórych przestępstw motywowanych uprzedzeniami – głównie pobicia i groźby – osoby o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym i osoby LGBT są zdecydowanie bardziej narażone na nie, niż inne uwzględnione w badaniu grupy.
- Po trzecie, ciemna liczba określonych przestępstw w poszczególnych grupach jest różna i zależy od charakteru grupy i przestępstwa. Przykładowo osoby starsze raportują znacząco więcej, niż inne grupy, pobić i naruszeń nietykalności, ale znacząco mniej przestępstw przeciwko mieniu. Z kolei osoby LGBT raportują znacząco więcej gróźb i znacząco mniej pobić.

Wyniki tej części badania pokazują potencjał, jaki ma zastosowanie metody pomiaru ciemnej liczby przestępstw motywowanych uprzedzeniami w diagnozowaniu zjawiska. Metoda ta pozwala odpowiedzieć jednocześnie na pytania o niezgłaszane przestępstwa oraz rozdzielić motywację sprawców. Zastosowanie tej metody pomiaru na odpowiednio dużej próbie reprezentatywnej (np. typu PBP) pozwoliłoby zdiagnozować zjawisko i odpowiedzieć na dalsze pytania.

VII.6 Ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami – rekomendacje dotyczące narzędzia badawczego

Analiza zachowania ankiety oparta o pytania zadane ankietantom (zob. rozdział VIII) wykazała, że zarówno pytania, jak i format ankiety, są zadowalające metodologicznie.

⁹⁶ $\chi^2(3) = 23,05; p < 0,001$.

⁹⁷ $\chi^2(3) = 12,19; p = 0,016$.

Rozkład odpowiedzi pokazuje, że ujawniona osobom badanym opcja „trudno powiedzieć” w przypadku szacowania liczby wydarzeń działa niekorzystnie, skłaniając osoby badane do wybierania tej odpowiedzi, co rzutuje na diagnostyczność pomiaru. W przypadku prezentowanego badania nie ma to wielkiego znaczenia dla wyników⁹⁸, niemniej w przypadku badań, których celem jest diagnoza, forma pytania powinna być nieco zmodyfikowana.

- Po pierwsze, pytanie powinno być zadane (podobnie jak w PBP) o znacznie krótszy okres, np. jednego roku.
- Po drugie, opcje beztreściowe „nie wiem” czy „odmowa odpowiedzi” powinny być ukryte przed osobą badaną i udostępniane jedynie na życzenie.
- Po trzecie, warto rozważyć wyposażenie kwestionariusza w tryb warunkowy z pytaniem pomocniczym, pozwalający dopytać stosując skalę szacunkową. W przedstawionych badaniach bezwzględne liczby przestępstw są znacząco zaniżone.

Obecna konstrukcja narzędzia oparta o wielokrotne warunkowe odpowiedzi pozwala na dopasowanie kwestionariusza do osób badanych. Zwiększa to wygodę odpowiedzi, a jednocześnie ułatwia modyfikacje pytań. Poniżej zamieszczono kilka sugestii do ewentualnego uwzględnienia w kolejnych badaniach.

- Rozszerzenie wyjaśnień w pytaniach dotyczących motywacji sprawców. Sądząc po niektórych wypowiedziach w kafeterii półotwartej (mniej więcej 1/3), wydaje się, że więcej respondentów zrozumie dzięki temu pytanie. Rozszerzenie treści pytania o przykład mogłoby zwiększyć liczbę trafnych odpowiedzi.
- Zastosowana w badaniu kafeteria dostosowana była do próby, czyli pięciu grup badanych, celowo dobieranych do projektu. Rozszerzając badaną populację, warto uwzględnić inne kategorie, w tym te, które pojawiły się w pytaniach otwartych – specyficzny wygląd i tusza.
- Rozszerzając kafeterię, warto wziąć pod uwagę w instrukcji nakładanie się poszczególnych kategorii związanych z motywacjami sprawców. W związku z tym można uściślić instrukcję tak, aby wybierane kategorie wykluczały się. Przykładowo w przypadku kategorii „specyficzny wygląd” należy uwzględnić w jej opisie, iż nie powinna się pokrywać z innymi kategoriami (nadwaga czy pochodzenie etniczne), w których specyficzny wygląd też jest elementem odróżniającym kategorię.

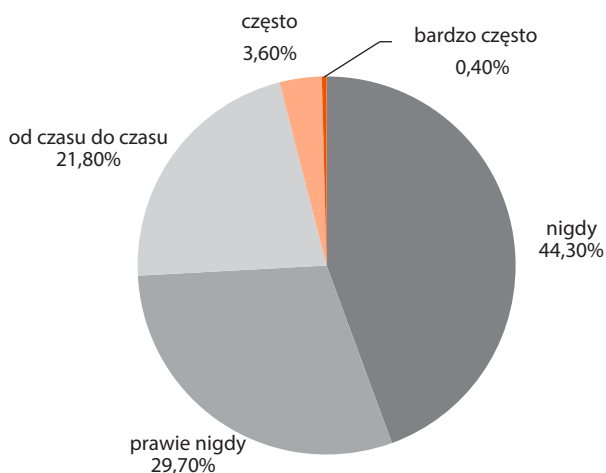
⁹⁸ Wszystkie odpowiedzi „trudno powiedzieć” zostały oznaczone jako brak danych i usunięte z analiz.

VIII. Informacja uzupełniająca – ocena funkcjonalności narzędzia

Ocenie funkcjonalności narzędzia przeznaczony był blok pytań skierowanych do ankieterów (pyt. J1 – J7). Po każdym zrealizowanym wywiadzie ankieterzy zaznaczali, czy w jego trakcie respondenci prosili o wyjaśnienie jakichś pytań, jakie były okoliczności wywiadu oraz czy w ocenie ankieterów wywiad był zrozumiały i motywujący dla respondentów.

VIII.1 Prośba o wyjaśnienie pytania

Większość (75%) respondentów nigdy lub prawie nigdy nie prosiła ankieterów o wyjaśnienie pytań zawartych w narzędziu badawczym (Rycina 24). Z kolei zaledwie 4% osób badanych formułowało taką prośbę często lub bardzo często. Prośba o wyjaśnienie znaczenia pytań wiązała się z przynależnością grupową respondentów⁹⁹. Podczas gdy często lub bardzo często o sprecyzowanie istoty pytania prosiło po 6% osób starszych i osób o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym, 4% osób z niepełnosprawnościami i 3% osób LGBT, taką prośbę sformułowało jedynie 1% osób z grupy kontrolnej.

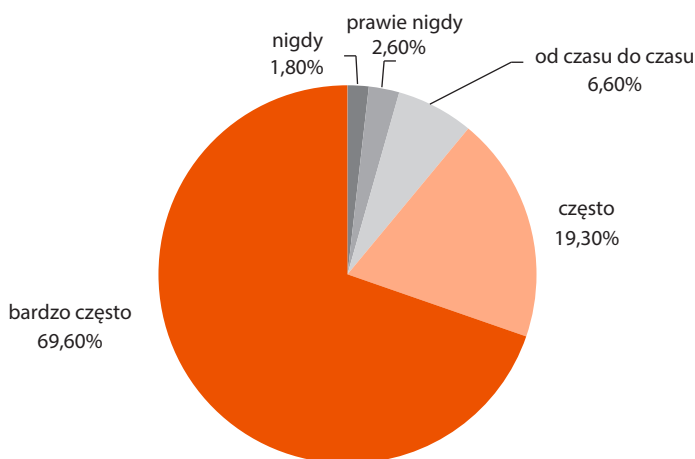
Rycina 24. Prośba o wyjaśnienie pytań przez ankietera (N = 500). Czy respondent(ka) prosił(a) o wyjaśnianie pytań?

⁹⁹ $\chi^2(16) = 46,87$; $p < 0,001$.

VIII.2 Zrozumienie pytań przez respondentów

Ankieterzy zostali również zapytani o to, czy mieli poczucie, że respondent(ka) rozumiał(a) zadawane pytania. W 88,9% przypadków pracownicy terenowi byli przekonani, że ich pytania były rozumiane często lub bardzo często (Rycina 25). Zdaniem ankieterów nigdy lub prawie nigdy zadawanych pytań nie rozumiało 4,4% osób badanych. Postrzegane przez ankieterów zrozumienie pytań przez respondentów wiązało się z podgrupą osób badanych¹⁰⁰. W ocenie ankieterów nigdy lub prawie nigdy pytań ankieterów nie rozumiało 6,2% osób z niepełnosprawnościami, 6% osób starszych, 4% osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym oraz po 3% osób LGBT i badanych z grupy kontrolnej.

Rycina 25. Zrozumienie pytań przez respondentów w ocenie ankieterów (N = 497). Czy, ogólnie rzecz biorąc, miał(a) Pan(i) odczucie, że respondent(ka) rozumiał(a) zadawane pytania?

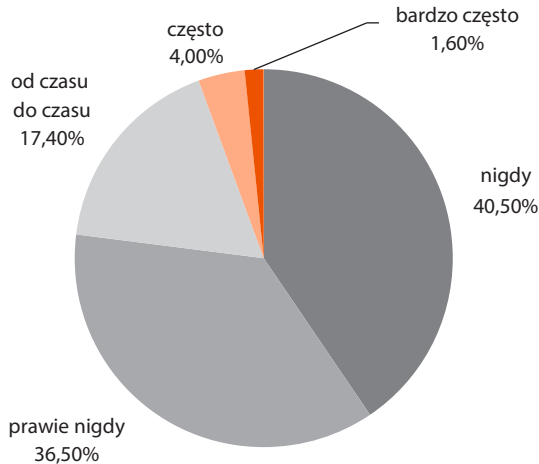
VIII.3 Niechęć udzielania odpowiedzi przez respondentów

Kolejne pytanie odnosiło się do chęci współpracy ze strony respondentów. Zdaniem ankieterów, 77% respondentów nie sprawiało wrażenia niechętnych odpowiadaniu na zadawane im pytania (suma dla odpowiedzi „nigdy” i „prawie nigdy” Rycina 26). Z drugiej strony w ocenie ankieterów 5,6% osób badanych często albo bardzo często nie chciało udzielać odpowiedzi. Niechęć do odpowiadania na niektóre z pytań zawartych w narzędziu badawczym nie była związana z przynależnością grupową osób ba-

¹⁰⁰ $\chi^2(16) = 34,76; p = 0,004$.

danych¹⁰¹. Jak ujawniły rozmowy z ankietarami, przeprowadzone po zakończeniu pracy terenowej, niechęć w udzielaniu odpowiedzi towarzyszyła tym pytaniom, które wymagały od respondentów rekonstrukcji biegu zdarzeń w związku z ostatnim doświadczonym przestępstwem. Nie było jednak związku między typem ostatniego doświadczonego przestępstwa (pobicie/zniszczenie mienia/groźba/znieważenie) a postrzeganiem przez ankierów niechęcią do odpowiadania na pytania¹⁰².

Rycina 26. Niechęć respondentów do odpowiadania na pytania w ocenie ankierów (N = 499). Pytanie: Czy miał(a) Pan(i) odczucie, że respondent(ka) niechętnie odpowiadał(a) na jakieś pytania?

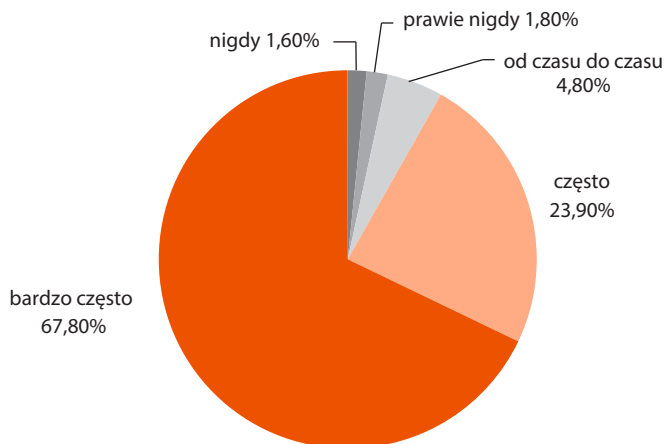
VIII.4 Motywacja respondentów

Ankierzy oceniali również, czy respondent(ka) odpowiadał(a) na pytania najlepiej, jak potrafił(a) (Rycina 27). W prawie wszystkich przypadkach (91,7%; suma dla odpowiedzi „często” i „bardzo często”) udzielono odpowiedzi twierdzącej. W ocenie ankierów, zaledwie 3,4% osób badanych nie odpowiadało na zadane im pytanie w sposób zgodny z ich możliwościami (suma dla odpowiedzi „nigdy” i „prawie nigdy”). Postrzegana motywacja respondentów nie wiązała się z ich przynależnością grupową¹⁰³.

¹⁰¹ $\chi^2(16) = 15,73; p = 0,472$.

¹⁰² $\chi^2(12) = 10,70; p = 0,555$.

¹⁰³ $\chi^2(16) = 14,69; p = 0,547$.

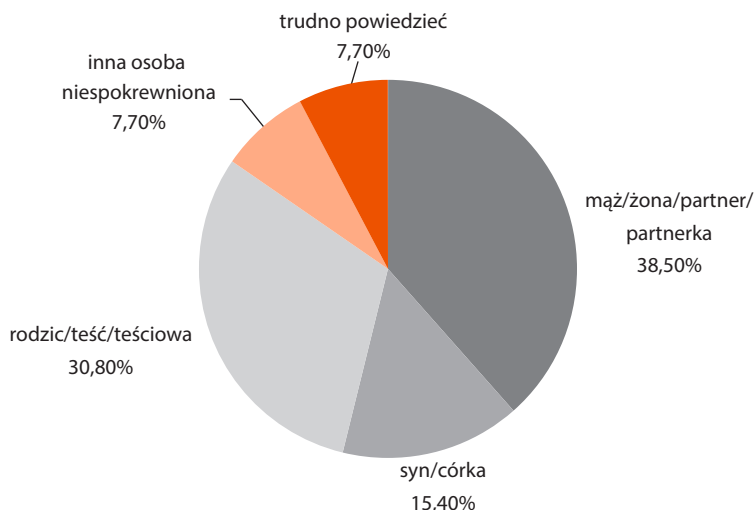

Rycina 27. Motywacja respondentów w ocenie ankieterów (N = 497). Czy miał(a) Pan(i) odczucie, że respondent(ka) starał(a) się odpowiadać na pytania najlepiej jak potrafi?

VIII.5 Obecność osób trzecich w trakcie badania

Ankieterzy zostali zapytani też o to, czy w podczas wywiadu obecne były osoby trzecie, które wpływały na jego przebieg, a jeśli tak – kto to był. Inne osoby obecne były przy realizacji 5,2% wywiadów, przy czym obecność osób trzecich wiązała się z przynależnością grupową respondentów¹⁰⁴. W obecności innych osób zrealizowano 12% wywiadów z osobami z niepełnosprawnościami, 7% wywiadów z osobami starszymi oraz 3% wywiadów z osobami LGBT oraz po 2% wywiadów z osobami o różnym pochodzeniu etnicznym lub narodowym oraz respondentami z grupy kontrolnej. Osobami obecnymi w trakcie wywiadów były przede wszystkim osoby spokrewnione z respondentem(ką) (Rycina 28).

¹⁰⁴ $\chi^2(4) = 15,24$; $p = 0,004$.

Rycina 28. Tożsamość osób obecnych w trakcie realizacji wywiadu (N = 26). Kim była osoba obecna w trakcie realizacji wywiadu?

Obecność innych osób nie wiązała się z niechęcią do odpowiadania na zadawane im pytania¹⁰⁵ czy motywacją badanych¹⁰⁶. Wystąpił natomiast związek z postrzeganym zrozumieniem pytań przez respondentów¹⁰⁷. Podczas gdy w grupie osób, które wypełniały badanie jedynie w towarzystwie ankietera, problemy ze zrozumieniem miało 4,6% respondentów, wśród osób, które odpowiadały na pytania w towarzystwie osób trzecich, odsetek ten wynosił 0%. Warto jednak zauważyć, że zgromadzone dane nie pozwalają na jednoznaczne stwierdzenie, że obecność osób trzecich poprawiała zrozumienie pytań. Być może respondenci, którzy zdążyli już przemyśleć i przepracować kwestię doświadczonego przestępstwa (co powinno prowadzić do lepszego rozumienia pytań), jednocześnie byli bardziej skłonni do udzielania odpowiedzi w towarzystwie innych, najczęściej spokrewnionych osób.

VIII.6 Komentarze ankierów

W odniesieniu do każdego przeprowadzonego wywiadu ankieterzy mogli sformułować krótki komentarz dotyczący jego realizacji (z tej opcji skorzystano w 13,8% przypadków). W większości komentarze dotyczyły jakości kontaktu z respondentem(ką) lub

¹⁰⁵ $\chi^2(4) = 2,91$; $p = 0,574$.

¹⁰⁶ $\chi^2(4) = 2,13$; $p = 0,712$.

¹⁰⁷ $\chi^2(4) = 11,43$; $p = 0,022$.

jego/jej stanu emocjonalnego. Zgodnie z przewidywaniami, dla części osób badanych sytuacja wywiadu była doświadczeniem trudnym. Rekonstruując okoliczności ostatniego przestępstwa, niektórzy respondenci odczuwali smutek (niekiedy skutkujący wręcz płaczem), inni – złość, a jeszcze inni przejawiali opór, nie chcąc szczegółowo opowiadać o tym, co ich spotkało. Negatywna reakcja emocjonalna nie była jednak zjawiskiem dominującym – wystąpiła jedynie w 5% wszystkich wywiadów.

IX. Kontekst przestępstw motywowanych uprzedzeniami – analiza jakościowa

Dodatkowym źródłem informacji na temat specyfiki przestępstw motywowanych uprzedzeniami względem różnych grup są opisy zdarzeń przedstawione przez osoby badane. Analiza treści wypowiedzi pozwala na opisanie kontekstu tych wydarzeń oraz sprawdzenie, czy przestępstwa motywowane uprzedzeniami względem poszczególnych grup są w jakiś sposób charakterystyczne. Opis wydarzeń przedstawiony przez osoby pokrzywdzone – dotyczący nie tylko samego przestępstwa, ale także jego kontekstu i postrzeganej motywacji sprawców – pozwala na dogłębną analizę sytuacji, a tym samym na dokładną definicję tego, czym w istocie jest przestępstwo motywowane uprzedzeniami. Tego rodzaju analiza pozwala również na porównanie charakteru takich wydarzeń pomiędzy grupami, które nie są obecnie w szczególny sposób chronione prawem w tym względzie.

IX.1 Metoda

Głównym celem analizy było stworzenie kategoryzacji zdarzeń w oparciu o opisany kontekst. Takie podejście pozwoliło określić czy, niezależnie od typu przestępstwa, kontekst, w jakim dochodzi do poszczególnych wydarzeń, jest charakterystyczny dla poszczególnych grup osób badanych. Podczas głównej części badania osoby badane proszone były o skrótowe opisanie ostatniego wydarzenia oraz o opisanie okoliczności oraz własnej oceny motywacji sprawców. Informacje te posłużyły ekspertom do stworzenia obiektywnego wskaźnika motywacji sprawców (patrz rozdział – Konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami).

Wstępnej analizie poddano wszystkie 501 opisów. Na podstawie tych opisów stworzone zostały kategorie wydarzeń. Kategorie nie odnoszą się do typu przestępstwa, ale do kontekstu i opisują motywację, zachowanie czy też cel działania sprawców.

W analizie wyodrębniono 25 kategorii wydarzeń. Prezentowane analizy dotyczą jedynie części z wyodrębnionych typów wydarzeń. Pominięte zostały kategorie (5), które zawierały jedynie sześć lub mniej wydarzeń oraz te kategorie (7) które nie były specyficzne dla żadnej z grupy – to jest kategorie wydarzeń, które występowały równie często w każdej grupie badanej.

Porównując poszczególne kategorie wydarzeń pomiędzy grupami mniejszościowymi i grupą kontrolną zastosowano kryterium obiektywne, tak aby odpowiedzieć na pytanie o strukturę przestępstw motywowanych uprzedzeniami w porównaniu do podobnych przestępstw bez takiej motywacji, którymi pokrzywdzone były osoby z grupy kontrolnej.

Takie porównanie wyklucza z analiz w znacznym stopniu doświadczenia grupy osób starszych, w przypadku której kryterium obiektywne nie pokrywa się z subiektywnymi odczuciami. W związku z tym, aby nie pomijać w raporcie zebranego materiału, dodatkowo w ostatniej części przedstawiamy analizę doświadczeń grupy osób starszych (65+).

IX.2 Kontekst przestępstw motywowanych uprzedzeniami

Dwie pierwsze kategorie: nieuzasadniona przemoc werbalna i nieuzasadniona przemoc fizyczna, są bardzo ogólne. Cechy charakterystyczne opisów sytuacji znajdujących się w tych kategoriach to zarówno typ ataków, jak i podkreślany przez osoby pokrzywdzone brak prowokacji. Kolejne dwie kategorie – brak zrozumienia dla warunków fizycznych osób pokrzywdzonych i odebranie sprawności opisują zdarzenia, których osiłą jest wykorzystanie przez sprawców społecznych czy fizycznych ograniczeń osób pokrzywdzonych. Dwie kolejne omawiane kategorie, czyli odmawianie prawa do mieszkania w Polsce i odmowa prawa do uczestniczenia w życiu społecznym, dotyczą sytuacji, w której sprawcy wykluczają osoby pokrzywdzone i odmawiają im prawa do funkcjonowania w społeczeństwie. Choroba psychiczna i dehumanizacja to dwie kolejne kategorie, które opierają się na dwóch odrębnych sposobach obrażania osób pokrzywdzonych. Kolejną wyróżnioną kategorią to obraźliwe graffiti, która, podobnie jak dwie poprzednie kategorie, dotyczy mowy nienawiści i obrażania, ale jej cechą charakterystyczną jest forma tego przekazu. Jedną z wyodrębnionych kategorii jest także przestępstwo ze strachu/w odwecie – znalazły się w niej opisy wydarzeń, które są wyrazem strachu przed atakiem terrorystycznym. Ostatnią kategorią, zawierającą opisy ataków z podtekstem czy motywem seksualnym, jest molestowanie seksualne.

Nieuzasadniona przemoc werbalna – jest to kategoria przestępstw, w której, według opisu osób ich doświadczających, doszło do napaści słownej ze strony jednej osoby bądź większej liczby osób bez wyraźnego powodu.

Kiedy stałem na przystanku czekając na autobus, grupa małych dzieci zaczęła mnie wyzywać od cwelów, pedziów i pedałów. Na szczęście przyjechał autobus i wsiadłem do niego odjechawszy. [1]

Stałem z dzieckiem na przystanku autobusowym, a dwóch chłopców szło mówiąc głośno: o zobacz jaki „asfalt”. Zobacz czarnucha i mały też czarny jak stara. [2]

Napaść najczęściej następuje ze strony osób nieznanymi i najczęściej nie jest poprzedzona żadną interakcją pomiędzy osobą pokrzywdzoną a sprawcą/sprawcami. Atak nie jest sprowokowany, a jego bezpośrednim pretekstem jest postrzegana przez sprawców przynależność do określonej grupy, co ujawnia się dopiero w trakcie ataku, np. poprzez kierowanie do osoby pokrzywdzonej specyficznych inwektyw.

Tego typu zdarzenia są jednymi z najczęstszych, dotyczą przede wszystkim grupy LGBT oraz osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym. W pozostałych grupach mniejszościowych oraz w grupie kontrolnej zdarzają się o wiele rzadziej.

Nieuzasadniona przemoc fizyczna – dotyczy niespodziewanego i niesprowokowanego ataku fizycznego. Kategoria ta jest bardzo podobna do poprzedniej. Tu sprawcami najczęściej są osoby nieznane ofierze, z tą różnicą, że w tym przypadku praktycznie zawsze dochodzi do agresji ze strony więcej niż jednego sprawcy. Podobnie jak w przypadku ataku werbalnego, do zdarzenia dochodzi bez wyraźnego powodu.

” *Idąc z partnerem do domu z imprezy zostaliśmy zaatakowani przez grupkę mężczyzn. Zostaliśmy pobici i pokopani. Była noc, więc było ciemno. Nikt nam nie pomógł. [3]*

Wracałem z pracy do domu, kiedy zaczęła mnie grupka kilku mężczyzn. Zaczęli wypytywać, od kiedy jestem w Warszawie, co tu robię, zastawili mi drogę i nie pozwolili przejść dalej. W pewnym momencie zaczęli mnie wyzywać, następnie zostałem uderzony w głowę – upadłem, później mnie kopano. [4]

Tego typu zdarzenia również należą do relatywnie częstych i, podobnie jak w przypadku nieuzasadnionej przemocy werbalnej, dotyczą głównie osób LGBT i osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym.

Brak zrozumienia dla warunków fizycznych osoby pokrzywdzonej – jest to kategoria zdarzeń, w których agresja ze strony sprawcy pojawia się w wyniku zachowania osoby pokrzywdzonej związanego z jakimś jej ograniczeniem. Agresja sprawców przybiera różne formy od werbalnej, przez niszczenie rzeczy, aż po agresję fizyczną.

” *„Chciałam zaparkować samochód na miejscu dla niepełnosprawnych, gdy drogę zjechał mi młody człowiek i zaparkował na tym miejscu. Gdy mu zwróciłam uwagę, kazał mi się «odpier**lić stara ku*wo». Dopiero jak wysiadłam z samochodu i podpierając się kulą powiedziałam, że zadzwonię na Policję i go zholuję. [5]*

Poprosiłam w tramwaju, abym mogła sobie usiąść młodą dziewczynę, bo źle się poczułam, a ona nawyzywała mnie od staruchów, że wymuszam jak wszystkie motherowe berety. [6]

Wydarzenia z tej kategorii są dość częste i charakterystyczne głównie dla grupy osób z niepełnosprawnościami i w zdecydowanie mniejszym stopniu dla osób starszych. W pozostałych grupach mniejszościowych i grupie kontrolnej praktycznie nie występują.

Odebranie sprawności – jest kategorią, na którą składają się wydarzenia, w których głównym wspólnym elementem jest fakt, że obiektem agresji sprawców są przedmioty niezbędne ofierze do funkcjonowania.

”

Grupa chuliganów zrobiła sobie ze mnie zabawę zabierając mi w ustronnym miejscu, gdzie nikogo nie było, laskę, która jest mi niezbędna do codziennego poruszania się. Następnie połamali mi ją i musiałem kupić sobie nową. [7]

Pewnego dnia w szkole była klasówka z matematyki. Nie dałam odpisać zadań na przerwie i podszedł do mnie chłopak, któremu nie dałam ściągnąć zadań. Wyzwał mnie od głuchych, zerwał mi z ucha aparat, zdeptał go twierdząc, że jeśli w nim nie słyszę to nie jest mi potrzebny. Był bardzo drogi. [8]

Wydarzenia z tej kategorii nie są bardzo częste i prawie wszystkie dotyczą osób z niepełnosprawnościami.

Odmowa prawa do uczestniczenia w życiu społecznym – kategoria dość podobna do poprzedniej i odnosząca się głównie do ataków werbalnych, których podłożem jest wykluczenie osoby pokrzywdzonej z życia społecznego. Podczas wydarzenia sprawcy ataku, najczęściej nieznajomi, obrażają osobę pokrzywdzoną ze względu na jej cechy oraz odmawiają jej prawa do funkcjonowania w przestrzeni społecznej (np. przebywania w miejscach publicznych, korzystania ze środków komunikacji publicznej etc.) z uwagi na wspomniane cechy.

”

Jeżdżę często autobusem. Tego dnia jak zwykle jechałam 527. Incydent był taki, że poprosiłam o pomoc przy wejściu, bo się o coś zaczepiłam. W zamian, zamiast pomocy, usłyszałam, że przeze mnie tylko autobus się opóźnia, że jestem chora, to nie powinnam jeździć autobusem. Nikt nie zareagował i nie pojechałam. [9]

Było to w klubie. Ja z partnerką byliśmy na rocznicy. W grupie mężczyzn i kobiet nie podobało się spędzanie czasu w miejscu publicznym. Jak śmiałyśmy być w miejscu publicznym i pokazywać naszą miłość. [10]

Kiedy karmiłam gołębie w parku grupa wyrostków zaczęła mnie zaczepiać, że śmieję. Potem mówili, że jako starucha to powinnam siedzieć w domu lub w domu starców, a nie w parku ławki zajmować, dużo też przeklinali. Dobrze, że jakiś student się przy mnie zatrzymał i tamci uciekli. [11]

Kategoria ta występuje relatywnie często i jest charakterystyczna przede wszystkim dla osób z niepełnosprawnościami i LGBT. Warto jednak podkreślić, że tego typu wydarzenia pojawiają się też często w przypadku osób starszych, jednak w sytuacjach, które nie spełniają kryterium przestępstwa motywowanego uprzedzeniami.

Odmawianie prawa do mieszkania w Polsce – wydarzenia z tej kategorii to głównie agresja werbalna ze strony nieznajomych osób. Charakterystycznym motywem tych ataków jest „wyrzucanie z Polski” osób pokrzywdzonych, odmawianie im prawa do pobytu w Polsce i odmawianie prawa do kontaktów z Polakami.

” Będąc w restauracyjnym ogródku usłyszałam jak dwie kobiety komentują mój hidżab. Kiedy się do nich zwróciłam, że wszystko słyszę i rozumiem, panie zaczęły mnie obrażać od brudasów, że nie ma miejsca w Polsce na takie jak ja; po sprzeczce zrobiło mi się słabo i wróciłam do domu. [12]

Starsza pani powiedziała, że mam stąd wypierdalać do swojego kraju - Ukrainy. [13]

Kiedy wracałam wieczorem do domu, to zostałam wyzwany przez dwóch pijanych chłopaków od czarnuchów, brudasów, żebym wracał tam, skąd przyjechałam. [14]

Kategoria ta nie występuje zbyt często, natomiast wydarzenia o tym charakterze opisywane są jedynie przez osoby z różnych grup etnicznych lub narodowych.

Dehumanizacja – kategoria zdarzeń, głównie przemocy werbalnej, w której charakterystycznym elementem jest odmawianie człowieczeństwa osobom pokrzywdzonym. W opisie zdarzenia osoby zaatakowane podkreślają fakt porównywania ich do zwierząt i podkreślania braku cech typowo ludzkich.

” Na ulicy pewien chłopak zaczął mnie wyzywać od czarnuchów i włochatych małp. To zdarzenie nie było przyjemne ani dla mnie, ani dla nikogo innego by nie było. To, że jestem czarny, nie znaczy, że można mnie tak traktować jak podczłowieka. [15]

Wyszłam ze sklepu i grupa podchmielonej młodzieży zaczęła mnie wyzywać, mówić brzydkie rzeczy pod kątem mojej niepełnosprawności, wyzywali od mutantów. [16]

Wyszłam z psem na spacer, grupa 5 mężczyzn zaczęła czepiać się psa. Jak zwróciłam im uwagę, to zaczęli mnie wyzywać od staruchów, niedołączców, brudasów. Jeden popchnął mnie, zabrał mi smycz i tą smyczą uderzył mnie w plecy. Potem rzucał mi smycz pod nogi i powiedział, żebym szczekała jak mój pies. [17]

Kategoria ta jest relatywnie rzadka i występuje jedynie w grupie osób z niepełnosprawnościami oraz osób z różnych grup narodowych lub etnicznych.

Choroba psychiczna – podobna do poprzedniej kategoria opisująca głównie ataki werbalne, które dotyczą określania osób pokrzywdzonych jako osób chorych psychicznie, odstających od normy czy wymagających leczenia.

” Wracając z kina z dziewczyną grupa nastolatków zaczęła gwizdać i krzyczeć do nas, bo szłyśmy za rękę. Zaczęli krzyczeć, że jesteśmy głupimi lesbami, i że powinnyśmy się leczyć. Nie wdawałyśmy się z nimi w dyskusję tylko oddaliśmy się. [18]

Zdarzenie miało miejsce w szkole. Sprawcami byli koledzy z klasy, wyzywali mnie podczas zwykłych rozmów z koleżanką, wyśmiewali moją orientację, obrażali mnie, nazywali „lesbą”, mówili, że jestem chora psychicznie i powinnam się leczyć. [19]

Kategoria ta jest relatywnie nieliczna, dotyczy prawie wyłącznie osób LGBT.

Obraźliwe graffiti – opisuje wydarzenia, które w większości przypadków dotyczą mowy nienawiści pojawiającej się w przestrzeni publicznej. Mowie nienawiści często towarzyszy zniszczenie mienia, np. pomazanie samochodu, drzwi itp.

„*Któregoś dnia wychodząc z domu do pracy znalazłam ogromny napis na drzwiach „lesba, niunia....”. Bardzo to przeżyłam, zgłosiłam na Policję. Po dochodzeniu sprawa została umorzona. [20]*

Kiedy wróciłem do domu zastałem drzwi od mieszkania całe wymalowane i z wulgarnymi napisami odnoszącymi się do mojego koloru skóry. Nie wiem dlaczego, ani kto to zrobił, nikogo nie widziałem. [21]

Kategoria ta jest relatywnie nieliczna i dotyczy głównie osób LGBT i w niewielkim stopniu osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym.

Przestępstwo ze strachu / w odwecie – kategoria zdarzeń – ataków fizycznych, werbalnych lub dyskryminacji – wynikających z powiązania osoby pokrzywdzonej z atakami terrorystycznymi. Wydarzenia te mają charakter działań „prewencyjnych” podejmowanych przez sprawców w ich przekonaniu w celu uchronienia się przed niebezpieczeństwem lub też działań w odwecie za zamachy terrorystyczne.

„*To było po zamachu we Francji, ponieważ jestem Ormianinem i mam ciemną karnację, utożsamiano mnie z uchodźcami i Syryjczykami, którzy dokonali zamachu; zostałem na ulicy napadnięty, wyzywany, pobity, usłyszałem, że jestem brudasem i mam wracać skąd przyjechałem. [22]*

Po wybuchach we Francji i Belgii kilkakrotnie zostałem wulgarnie wyzywany, zaczepiany, obrażany ze względu na moją narodowość. Grozili, wyzywali od czaruchów i brudasów. [23]

Zapisując dziecko do przedszkola miałem wyraźny przekaz od niektórych rodziców, że nie chcą, aby ich dzieci chodziły z Arabem do jednego przedszkola, że to niebezpieczne. [24]

Kategoria ta jest relatywnie nieliczna i dotyczy wyłącznie osób z różnych grup narodowych lub etnicznych.

Molestowanie seksualne – kategoria zdarzeń, w których głównym kontekstem jest przemoc seksualna. Agresja ze strony sprawców przyjmuje różne formy, od obrażania i seksualnych aluzji i propozycji, przez przemoc fizyczną, aż do wykorzystywania seksualnego i gwałtów.

„*Pracowałam u bogatych ludzi koło Lublina. Właściciel często mnie obrażał i okazywał tzw. wyższość intelektualną i materialną. Ciągłe lekceważył mnie i moją*

koleżankę. Któregoś dnia wrócił z pracy i jak nie było żony i dzieci to mnie zgwałcił, a żeby nie poszła na Policję, dał mi 1000 zł. [25]

Na ulicy zaczęli za mną krzyzczeć „czarnulko choć do mnie i zrób mi dobrze”. [26]

Spotkałem dalszego znajomego, który był pod wpływem alkoholu, zaczął mnie wyzywać od odmieńców, pojebańców, przebierańców, ćwoków. I czy bym mu nie zrobił laski. [27]

Kategoria ta nie występuje bardzo często, jest natomiast bardzo charakterystyczna dla grupy osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym. W nieco mniejszym stopniu o takich wydarzeniach opowiadały też osoby z grupy kontrolnej i LGBT.

IX.3 Podsumowanie

Wyodrębnione kategorie oraz ich treść pozwalają na postawienie kilku ogólnych wniosków na temat przestępstw motywowanych uprzedzeniami.

Rozpatrując podobieństwa i różnice pomiędzy kategoriami i doświadczeniami poszczególnych grup można zauważyć, że specyfika tych wydarzeń jest bardzo mocno związana z charakterem grupy. I tak na przykład inne są doświadczenia osób z niepełnosprawnościami, w przypadku których ograniczenia fizyczne są główną przyczyną, ale także środkiem agresji, w porównaniu choćby do osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, które zostają pokrzywdzone nieuzasadnionymi (niesprowokowanymi) atakami werbalnymi i fizycznymi oraz którym odmawia się prawa do mieszkania w Polsce. Jednocześnie można zauważyć, że różne formalnie kategorie często mają podobną dynamikę i charakter. I tak na przykład odmawianie prawa do mieszkania w Polsce i odmowa prawa do uczestniczenia w życiu społecznym są bardzo podobnymi kategoriami zdarzeń, choć dotyczą członków innych grup i innej sfery wykluczenia osoby pokrzywdzonej. Można zatem stwierdzić, że kluczem do zdefiniowania przestępstwa motywowanego uprzedzeniami jest charakterystyka uprzedzenia i kategorii, które definiują i wyróżniają osoby pokrzywdzone ze społeczeństwa. Jednocześnie dynamika samych wydarzeń i ich przebieg jest względnie uniwersalny, choć koncentruje się wokół mniejszości (cech osób), względem której uprzedzeni są sprawcy.

Specyfikę tego, w jaki sposób poszczególne grupy doświadczają przestępstw motywowanych uprzedzeniami, w największym stopniu można zaobserwować w przypadku wydarzeń opisywanych przez osoby z niepełnosprawnościami. Osoby z niepełnosprawnościami częściej pokrzywdzone są przestępstwami związanymi ze sposobem swojego funkcjonowania fizycznego, wydarzenia te w znacznym stopniu związane są z ich niepełnosprawnością i ograniczeniami fizycznymi. Z jednej strony jest to pretekst do ataku (brak zrozumienia dla warunków fizycznych), z drugiej stro-

ny – sposób na zadanie szkód (odebranie sprawności i dehumanizacja). Pokazuje to, że uprzedzenia są nie tylko motywem przemocy, ale także jej istotą.

W przypadku osób LGBT i osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, również kategoria wyróżniająca te osoby – czyli przynależność do danej mniejszości – jest osiłą tych przestępstw i jest głównym pretekstem ataku. Co prawda ze względu na charakter kategorii zdecydowanie rzadziej sprawcy wykorzystują fakt przynależności do mniejszości jako „środek” do zadania szkód, jednak w przypadku tych dwóch grup również można zaobserwować pewne podobieństwa. Zarówno osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym, jak i osoby LGBT, często doświadczają nieuzasadnionych ataków (zarówno fizycznych, jak i werbalnych). Jednocześnie obie te grupy są wykluczane i odmawia się im prawa do uczestniczenia w życiu społecznym (osoby LGBT) czy odmawia się im prawa do mieszkania w Polsce (osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym).

Analizy wskazują, że doświadczenie przestępstw motywowanych uprzedzeniami kształtowane jest też przez inne, powiązane z uprzedzeniami czy stereotypami, aspekty. Przykładowo, dużą rolę odgrywa status grupy, z której wywodzą się osoby pokrzywdzone – widoczne jest to zwłaszcza w przypadku osób z niepełnosprawnościami, ale także gdy mowa o osobach o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym (np. w przypadku wydarzeń z kategorii molestowania seksualnego). Drugim zauważalnym czynnikiem są bieżące wydarzenia i związane z nimi społeczne zjawiska. Widoczne jest to w szczególności w przypadku zdarzeń wynikających z lęku przed atakami terrorystycznymi, co ma miejsce w odniesieniu do (szczególnych) grup osób o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym.

Reasumując, kluczowym w przypadku zrozumienia przestępstw motywowanych uprzedzeniami względem poszczególnych grup, wydaje się zrozumienie natury uprzedzeń, jakie ma grupa większościowa względem poszczególnych mniejszości.

IX.4 Osoby starsze

W głównej analizie treści wypowiedzi osób badanych posłużono się kryterium obiektywnym (opisanym w rozdziale: Konsekwencje doświadczenia przestępstw motywowanych uprzedzeniami), wyróżniającym przemoc motywowaną uprzedzeniami. Kryterium to opisane przez ekspertów w znacznym stopniu wykluczyło z analiz osoby starsze. Interpretacja tego faktu może być dwojaka. Z jednej strony, może to wskazywać na fakt, że osoby starsze relatywnie rzadziej niż pozostałe uwzględnione w badaniach mniejszości doświadczają przestępstw motywowanych uprzedzeniami. Z drugiej strony, ze względu na fakt, że doświadczane przez osoby starsze znieważenia nie są przestępstwem, o ile nie odnoszą się do nich bezpośrednio, lub okoliczności opisane przez osoby pokrzywdzone przestępstwami nie pozwalały na jednoznaczne

rozstrzygnięcie, czy motywem sprawcy były uprzedzenia, przypadki te mogły częściej być wykluczane przez ekspertów jako przestępstwa niemotywowane uprzedzeniami lub zdarzenia, które przestępstwami nie są. Zgromadzone dane nie pozwalają jednak na rozstrzygnięcie tych wątpliwości. Mając na uwadze te ograniczenia, a jednocześnie nie chcąc wykluczać doświadczeń osób starszych z analiz, przeprowadzono dodatkowe analizy dla grupy osób 65+ uwzględniając wszystkie opisane przez nie wydarzenia.

Pośród opisanych wcześniej kategorii w przypadku osób starszych często pojawiają się wydarzenia związane z odmową prawa do uczestniczenia w życiu społecznym. Jak wskazano wcześniej, wydarzenia te mają charakter ataków głównie werbalnych, podczas których osobom pokrzywdzonym odmawia się możliwości funkcjonowania w życiu społecznym ze względu na ich wiek.

Jechałem samochodem, szukałem miejsca do zaparkowania. Jechałem dość wolno prawym pasem. Wtedy jakieś auto zatrzymało się obok, wysiadł z niego mężczyzna i podbiegł do samochodu. Otworzył drzwi i zaczął mi ubliżać i wyzywać, że wyjechałem na spacer, że powinienem siedzieć w domu. [28]

Osoby starsze często doświadczają także wydarzeń wynikających z braku zrozumienia dla warunków fizycznych. Osoby pokrzywdzone tego typu zdarzeniami doświadczają ataków werbalnych lub fizycznych ze względu na swoje funkcjonowanie w przestrzeni, które „przeszkadza” sprawcom i jest pretekstem do napaści.

Zdarzenie miało miejsce w autobusie 116 na Krakowskim Przedmieściu. Młody, agresywny, znarkotyzowany człowiek wypchnął mnie z autobusu. Upadłam i podnieśli mnie ludzie, którzy byli obok. Było to niegroźne, ale zostałam zwyzywana od staruch, że mu drogę zagrodziłam. [29]

Wydarzenia, z jakimi osoby starsze spotykają się przede wszystkim – jest to najczęściej występujący „typ” wydarzenia dla tej grupy – to wydarzenia opisane jako kradzież lub próba kradzieży motywowana słabością osoby pokrzywdzonej. Wydarzenia tego typu charakteryzuje najczęściej atak fizyczny w celu kradzieży. Charakterystyczne dla opisów tych wydarzeń jest to, że osoby doświadczające tego typu sytuacji postrzegają własną słabość jako jeden z powodów czy też ważnych czynników, które doprowadziły do zdarzenia.

Mam 80 lat i już mało sprawna, złodziejom było łatwo mnie napaść, ponieważ nie mogłam się bronić. Napadnięto mnie wieczorem, pewnego zimowego dnia. Ukradziono mi torebkę i mocno popchnięto, aż upadłam na ziemię. [30]

Zostawiłam rower, koło ogródka swojego domu, na chwilę, aby zamknąć balkon. Widziałam, jak dwóch chłopaków bierze mój rower. Zaczęłam krzyczeć, ale

mówili, że ich nie dogonię, bo jestem za stara i szybko uciekli. Niestety, nie zdążyłam ich dogonić. [31]

Należy podkreślić, że kategoria ta jest niespecyficzna dla osób starszych i wydarzenia takie spotykają równie często osoby z grupy kontrolnej.

Pośród wydarzeń opisanych przez osoby starsze dość często pojawiały się także zdarzenia z dwóch specyficznych dla tej grupy kategorii. Wydarzenia z obu kategorii są relatywnie częste i występują praktycznie tylko w przypadku osób starszych. Pierwszą z tych kategorii wydarzeń są przestępstwa w odwecie – jako reakcja na zwrócenie uwagi. Wydarzenia tego typu charakteryzuje bezpośredni atak fizyczny lub werbalny na osobę pokrzywdzoną jako reakcja na jakąś formę komunikatu ze strony osoby napadniętej. Najczęściej dochodzi do takich zdarzeń w miejscu publicznym zaraz po tym, jak osoba pokrzywdzona zwróci uwagę sprawcom na jakieś zachowanie, które oceniane było przez nią jako łamanie normy społecznej.

” *Spacerowałam z psem po parku i wtedy zwróciłam uwagę dwóm chłopcom, że nie wolno grać w piłkę w parku na trawie, że od tego jest boisko. Wtedy oni do mnie podeszli i zaczęli mnie wyzywać obraźliwie, śmiali się, dokuczali mojemu psu i mi. Nie dali mi odejść, zagradzając mi drogę. Mężczyzna ich przegonił. [32]*

Zwróciłam uwagę, gdy pies załatwiał się na środku chodnika. Zostałam obrzucona stekiem wyzwisk i obelg. [33]

Drugim typem wydarzeń często raportowanych przez osoby starsze są zdarzenia opisane jako awantura o pieniądze. Zdarzenia te to najczęściej ataki werbalne, znacznie rzadziej fizyczne. Podłożem zajścia są pieniądze, do zdarzeń najczęściej dochodzi w mieszkaniu osoby pokrzywdzonej, a sprawcami w większości są osoby bliskie – członkowie rodziny bądź znajomi.

” *Do zdarzenia doszło w moim mieszkaniu. Jedna z osób z mojej rodziny, po tym jak odmówiłam dania pieniędzy, zaczęła mnie wyzywać i grozić, że jeżeli tego nie zrobię, to mnie pobije. [34]*

Któregoś dnia mój niepracujący syn, niemający żadnego dochodu, był pod wpływem alkoholu. Chciał pieniądze, ale nie chciałam mu dać i odepchnął mnie, rozerwał portmonetkę, w której były schowane i zabrał pieniądze. [35]

Reasumując, osoby starsze – w wieku 65 lub więcej – w zdecydowanej większości doświadczają przestępstw w związku ze swoim wiekiem. Często podłożem opisanych wydarzeń są, podobnie jak u osób z niepełnosprawnościami, ograniczenia fizyczne. Warto jednak podkreślić, że jak pokazują wydarzenia charakterystyczne dla tej grupy (awantura o pieniądze czy kradzież lub próba kradzieży motywowana słabością oso-

by pokrzywdzonej) osoby starsze są często łatwiej dominowane przez sprawców ze względu na swój wiek, status czy ograniczenia. Drugim ważnym aspektem przestępstw przeciwko osobom starszym jest wykluczenie społeczne. Jest to widoczne zwłaszcza w opisach wydarzeń charakteryzujących się odmową prawa do uczestniczenia w życiu społecznym. Ten fakt można także zaobserwować analizując wydarzenia typowe dla tej grupy z kategorii przestępstw w odwecie – jako reakcja na zwrócenie uwagi. Pokazuje to, że osoby starsze zostają pokrzywdzone przestępstwami w sytuacji, gdy sprawcy uważają, że nie mają równego prawa uczestniczyć w życiu społecznym oraz stanowić czy wzmacniać norm społecznych.

X. Ochrona prawna przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej, niepełnosprawności, tożsamości płciowej i wieku w Europie: perspektywa porównawcza

X.1 Kontekst ponadnarodowy¹⁰⁸

Zgodnie z definicją przyjętą przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, przestępstwo z nienawiści to przestępstwo, które jest motywowane uprzedzeniami¹⁰⁹. Uprzedzenia te oparte są o cechę posiadaną przez osobę pokrzywdzoną (lub jej przypisywaną), taką jak przynależność narodowa bądź etniczna, tzw. „rasa”, wyznanie, orientacja seksualna, tożsamość płciowa, płeć czy niepełnosprawność¹¹⁰.

W Unii Europejskiej zwalczanie pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii uregulowane jest za pomocą decyzji ramowej Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych. Decyzja nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia, by pobudki rasistowskie i ksenofobiczne mogły stanowić okoliczność obciążającą lub mogły być uwzględniane przez sądy przy ustalaniu wymiaru kary. Ani prawo Unii Europejskiej, ani dokumenty Rady Europy nie nakładają na kraje europejskie obowiązku zastrzania kar za przestępstwa motywowane uprzedzeniami na tle innym niż rasizm i ksenofobia. Warto jednak pamiętać, że Konwencja Stambulska¹¹¹ wymaga od państw-stron, aby te podjęły środki konieczne w celu zapobiegania wszelkim formom przemocy wobec kobiet związanej z płcią, a dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW uznaje osoby pokrzywdzone przestępstwami z nienawiści za specyficzną kategorię zasługującą na szczególne traktowanie. Jako cechy osobiste, które należy uwzględnić

¹⁰⁸ Autor pragnie podziękować Rzecznikowi Praw Obywatelskich za zaproszenie do złożenia niniejszego tekstu. Ewentualne błędy i pomyłki zawarte w tekście obciążają autora.

¹⁰⁹ OSCE. (2009). Athens Ministerial Council Decision No. 9/09: Combating Hate Crimes. OSCE, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/cio/40695>.

¹¹⁰ ODIHR. (2009). Hate crime laws: A practical guide. Warsaw: ODIHR, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/odihr/36426?download=true>.

¹¹¹ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz. U. z 2015 r. poz. 961).

przy indywidualnej ocenie potrzeb pokrzywdzonego, dyrektywa wskazuje wiek, płeć oraz tożsamość i ekspresję płciową, pochodzenie etniczne, rasę, religię, orientację seksualną, stan zdrowia, niepełnosprawność, prawo do pobytu, problemy z komunikacją, związek ze sprawcą lub zależność od niego oraz doświadczenie przestępstwa w przeszłości.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie orzekał w sprawach związanych z przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami oraz mową nienawiści¹¹². W dwóch sprawach dotyczących przemocy motywowanej uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej i tożsamości płciowej (Identoba i inni przeciwko Gruzji¹¹³ oraz M.C. i C.A. przeciwko Rumunii¹¹⁴) Trybunał wskazał, że państwa mają obowiązek wziąć pod uwagę motywację przestępstwa opartą o pobudki dyskryminacyjne. Co istotne, w drugiej ze spraw **Trybunał uznał, że Rumunia miała obowiązek zbadać możliwą motywację homofobiczną, mimo że w chwili popełnienia przestępstwa (2006 rok) przestępstwa motywowane homofobią nie były kwalifikowane jako przestępstwa z nienawiści w prawie krajowym**. W sprawie Đorđević przeciwko Chorwacji¹¹⁵ **Trybunał uznał, że państwo naruszyło zakaz tortur i niehumanitarnego traktowania poprzez niezapewnienie efektywnej ochrony przez instytucje do tego powołane przed znęcaniem się nad mężczyzną z niepełnosprawnością intelektualną**.

**Sprawa Đorđević przeciwko Chorwacji
(Europejski Trybunał Praw Człowieka, skarga nr 41526/10)**

Trybunał stwierdza, że nie podjęto poważnej próby dokonania oceny rzeczywistego charakteru sytuacji, której dotyczy skarga, a także zastosowania systemowego podejścia, co doprowadziło do braku odpowiednich i kompleksowych środków. Tak więc ustalenia policji nie pociągały za sobą dalszych konkretnych działań: nie podjęto żadnych decyzji w zakresie polityk ani nie wprowadzono mechanizmów monitorowania w celu rozpoznania i zapobiegania dalszemu nękanu¹¹⁶.

X.2 Technika legislacyjna

Prawie wszystkie kraje europejskie rozpoznają w jakiś sposób przestępstwa motywowane uprzedzeniami w prawie karnym. Państwa różnią się jednak między sobą pod kątem przyjętej techniki legislacyjnej. W regionie OBWE, **dwa najbardziej rozpowszechnione sposoby wyróżnienia przestępstw motywowanych uprzedzeniami**

¹¹² Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie ochrony praw osób szczególnie narażonych na przemoc motywowaną uprzedzeniami z dnia 11 lutego 2016 r. (XI.816.10.2015.AM).

¹¹³ Identoba i inni przeciwko Gruzji, wyrok z 12 maja 2015 r., skarga nr 73235/12.

¹¹⁴ M.C. i A.C. przeciwko Rumunii, wyrok z 12 kwietnia 2016 r., skarga nr 12060/12.

¹¹⁵ Đorđević przeciwko Chorwacji, wyrok z 24 lipca 2012 r., skarga nr 41526/10.

¹¹⁶ Đorđević przeciwko Chorwacji, wyrok z 24 lipca 2012 r., skarga nr 41526/10, par. 148.

w prawie karnym to stworzenie osobnej kategorii tzw. „przestępstw z nienawiści” oraz zaostrzenia kar dla przestępstw już istniejących¹¹⁷.

Pierwszy ze sposobów polega na opisanu wybranego działania (np. przemocy lub groźby zastosowania przemocy motywowanej uprzedzeniami) w osobnej jednostce redakcyjnej. Specjalne „przestępstwa z nienawiści” uregulowano np. w Wielkiej Brytanii, Słowacji, w Czechach i Węgrzech. Taką formą regulacji przestępstwa motywowanego uprzedzeniami jest też np. art. 257 polskiego Kodeksu karnego.

Dруга możliwość polega na wprowadzeniu zaostrzenia kary za przestępstwo już istniejące, jeśli motywowane ono było uprzedzeniami. Ustawa może przewidywać, że pobudki uprzedzeniowe stanowią okoliczność obciążającą we wszystkich przypadkach, a sądy są uprawnione, by uwzględnić takie pobudki przy wymierzaniu kary (ogólne zaostrzenie kar), bądź też ustawa może wprowadzić formy kwalifikowane dla wybranych rodzajów przestępstw (konkretne zaostrzenie kary). **W Europie dwie trzecie krajów (33 na 49) wprowadziło ogólne zaostrzenie kar za przestępstwa motywowane uprzedzeniami¹¹⁸.** Technika ta została zastosowana m.in. przez wszystkie kraje sąsiadujące z Polską. Kraje europejskie, które wprowadziły ogólne zaostrzenie kary za przestępstwa z nienawiści, przedstawione są na Mapie 1 poniżej.

¹¹⁷ ODIHR. (2014). Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide. Warsaw: ODIHR, 26-29, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide>. Szczególnym przypadkiem w Europie jest Irlandia, która, choć wprowadziła przepisy dotyczące mowy nienawiści, nie rozpoznaje w Kodeksie karnym przestępstw motywowanych uprzedzeniami – Carr, J., Schweppe, J., & Haynes, A. (2014). A Life Free from Fear. LEGISLATING FOR HATE CRIME IN IRELAND: AN NGO PERSPECTIVE. Limerick: HHRG/CUES, dostęp 13.11.2017: http://ulsites.ul.ie/law/sites/default/files//Life%20Free%20From%20Fear%20-%20Reprint%20Aug28%202014%20-%20web%20version_2_0.pdf

W Holandii wyższe kary za przestępstwa motywowane uprzedzeniami zapewniają wytyczne dla prokuratorów – Openbaar Ministerie. (2007). Aanwijzing discriminatie (2007A010). Openbaar Ministerie, dostęp 25.10.2017: <https://www.om.nl/organisatie/beleidsregels/overzicht-0/index/@86289/aanwijzing/>.

¹¹⁸ Albania, Andora, Armenia, Austria, Azerbejdżan, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Cypr, Czarnogóra, Czechy, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Kosowo, Liechtenstein, Litwa, Łotwa, Macedonia, Mołdawia, Niemcy, Rosja, Rumunia, San Marino, Serbia, Słowacja, Szwecja, Ukraina, Wielka Brytania i Włochy.

Mapa 1. Obligatoryjne zaostrożenie kary za przestępstwa motywowane uprzedzeniami w Europie

Źródło: Analiza własna autora na podstawie legislationline.org.

Ogólne zaostrożenie kary występuje niekiedy w połączeniu z konkretnym zaostrożeniem kary za wybrane czyny (np. zabójstwo) lub osobnymi „przestępstwami z nienawiści”. Klauzula ogólna stosowana jest w takim wypadku wtedy, gdy inne przepisy nie zastrzegają wyższej kary za motywację związaną z uprzedzeniami. Na przykład na Malcie, art. 83B Kodeksu karnego przewiduje wyższe kary za przestępstwa motywowane w całości lub w części przez nienawiść wobec osób lub grup ze względu na płeć, tożsamość płciową, orientację seksualną, rasę, kolor [skóry], język, narodowość lub pochodzenie etniczne, obywatelstwo, religię lub światopogląd, opinię polityczną lub inną. Jednocześnie, art. 83B zastrzega, że jego postanowienia nie mają zastosowania, jeżeli zaostrożenie kary z motywów w nim wymienionych zostało już przewidziane na mocy innych przepisów Kodeksu karnego lub jakiegokolwiek innego prawa. Podobnie wygląda klauzula ogólna w Chorwacji (zob. ramka poniżej). Warto zauważyć jednak, że Chorwacja, ustanawiając motywację opartą na uprzedzeniach jako okoliczność prowadzącą do zaostrożenia kary

w przypadku jakiegokolwiek przestępstwa, jednocześnie wdrożyła **ustawową definicję przestępstwa motywowanego uprzedzeniami**. Definicja ta jest stosowana przez wszystkie organy państwa, w szczególności policję, instytucje wymiaru sprawiedliwości czy urząd ombudsmena. Jej wprowadzenie niweluje problemy związane z powszechną rekonstrukcją treści przepisów.

Ustawowa definicja przestępstwa z nienawiści

Art. 87§20 Kodeksu karnego Chorwacji:

Przestępstwo z nienawiści to przestępstwo popełnione z powodu rasy, koloru [skóry], religii, narodowości lub pochodzenia etnicznego, niepełnosprawności, płci, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej innej osoby. Takie działania będą traktowane jako okoliczności zaostrzające karę, jeśli prawo nie przewiduje wyraźnie kary cięższej.

Omawiając ogólne zaostrzenie kar za przestępstwa motywowane uprzedzeniami, warto zwrócić uwagę na symboliczny i praktyczny aspekt jego zastosowania. Choć ogólne zaostrzenie symbolicznie wskazuje, że państwo potępia przestępstwa z nienawiści w każdej ich formie, w praktyce sama klauzula, bez innych przepisów, nie zawsze jest skutecznym narzędziem. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹¹⁹, a za nią Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE¹²⁰ podkreślają, że ogólne zaostrzenie kar nie zawsze wystarcza dla zapewnienia skutecznego dochodzenia i osądzania przestępstw. Stosowanie zaostrzenia kar sprawia, że uprzedzenia jako motywacja bywają nieuwzględniane w śledztwach i postępowaniach przygotowawczych, a przez to także w statystykach przestępstw. Jak pokazują coroczne raporty nt. przestępstw z nienawiści w regionie OBWE, przygotowywane przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, wiele krajów, choć ma pozornie dobre prawo, nie potrafi wykazać, że stosuje je na co dzień. Np. na Bałkanach Zachodnich spośród sześciu krajów, które rozpoznają orientację seksualną jako przesłankę chronioną, w 2014 jedynie Chorwacja wykazała przestępstwa homofobiczne w statystykach, przy czym były to zaledwie dwa przypadki¹²¹. Niska liczba wykrytych zdarzeń jest pochodną niskiej liczby zgłoszeń oraz stosunku policji do tego rodzaju przestępstw, ale także wiąże się z trudnościami w zbieraniu danych, gdy motywacja uwidocznioma jest jedynie poprzez użycie klauzuli ogólnej.

¹¹⁹ FRA. (2012). Making hate crime visible in the European Union: acknowledging victims' rights. FRA, dostęp 13.11.2017: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf, 11.

¹²⁰ ODIHR. (2014). Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide. Warsaw: ODIHR, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide>.

ODIHR. (2015, grudzień 3). Opinia o projekcie nowelizacji niektórych przepisów polskiego kodeksu karnego. ODIHR. Pobrano z www.legislationline.org/search/runSearch/1/key/hate+crime+poland/rows/10/type/2, 11.

¹²¹ Raporty dostępne są w wersji interaktywnej na stronie www.hatecrime.osce.org.

Co więcej, stosowanie wyłącznie klauzuli ogólnej sprawia, że obowiązek zaostrezenia kary ze względu na motywację opartą na uprzedzeniach spoczywa na sędziach. W związku z powyższym obie agencje zalecają, by, oprócz klauzuli ogólnej, państwa wprowadziły też zaostrezenie kar za „przestępstwa z nienawiści”, tj. wybrane rodzaje najbardziej powszechnych przestępstw motywowanych uprzedzeniami, np. groźby, przemoc fizyczną, zniszczenie mienia, podpalenie, zgwałcenie czy zabójstwo. Takie podejście legislacyjne umożliwia skuteczne dochodzenie, ogranicza arbitralność oraz ułatwia zbieranie danych.

Warto wspomnieć, że w literaturze¹²² wyróżnia się dwa modele przepisów dot. przestępstw motywowanych uprzedzeniami w zależności od tego, jak określa się motywację sprawcy – model niechęci (np. w Wielkiej Brytanii) i model wyboru dyskryminacyjnego (np. w Stanach Zjednoczonych). Model wyboru dyskryminacyjnego wymaga jedynie udowodnienia, że sprawca wybrał osobę pokrzywdzoną ze względu na posiadaną przez nią (lub przypisywaną jej) cechę. Model ten jest obiektywny, tj. nie wymaga, by sprawca kierował się negatywnymi uczuciami wobec pokrzywdzonego. Model niechęci z kolei wymaga wykazania, że sprawca kierował się nienawiścią (pogardą, wrogością, niechęcią) wobec pokrzywdzonego. W praktyce jednak, jak zauważa OBWE, oba podejścia wymagają zebrania podobnych dowodów w celu wykazania motywu¹²³.

X.3 Przesłanki chronione

Niemal wszystkie spośród 49 krajów w regionie posiadają przepisy dotyczące czynów rasistowskich i ksenofobicznych, a także mowy nienawiści. Od lat osiemdziesiątych XX w. zaobserwować można wzrost liczby krajów, które rozpoznają przestępstwa motywowane uprzedzeniami wobec innych grup, w szczególności osób z niepełnosprawnością, lesbijek, gejów, osób biseksualnych, osób transpłciowych, a także kobiet i osób starszych (zob. Tabela 3 poniżej). Podobna tendencja do rozszerzania katalogu przesłanek chronionych widoczna jest w przepisach dotyczących mowy nienawiści (np. nawoływania do nienawiści czy przemocy oraz zniewag). Zmiana ta jest konsekwencją przyjęcia, że pewne kategorie osób są szczególnie narażone na przemoc motywowaną uprzedzeniami (nie: nierówne traktowanie w szerokim ujęciu, które dotyczyć może również np. rodzin wielodzietnych czy osób o niskim poziomie wykształcenia). Ponadto, **uwzględniając najbardziej powszechne rodzaje przestępstw z nienawiści w ustawie karnej, państwo wysyła sygnał, że potępia przemoc motywowaną uprzedzeniami i rozpoznaje bariery w dostępie do sprawiedliwości**, które na co

¹²² Np. Goodall, K. (2013). Conceptualising 'racism' in criminal law. *Legal Studies*, 33(2), 215–238, dostęp 25.10.2017: <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2012.00244.x>, Lawrence, F. M. (1999). *Punishing hate: bias crimes under American law*. London: Harvard University Press.

¹²³ ODIHR. (2014). *Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide*. Warsaw: ODIHR, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide>, 51.

dzień napotykały osoby narażone na przemoc motywowaną uprzedzeniami, a także szczególnie negatywne skutki tego typu przemocy. W odwrotnym przypadku, nie rozpoznając powszechnych rodzajów przestępstw z nienawiści w kodeksie karnym, państwo tworzy swoistą hierarchię cierpienia, jednocześnie dając niejako przyzwolenie na przemoc wobec grup nieuwzględnionych w przepisach¹²⁴.

Tabela 3. Przestępstwa motywowane uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej, niepełnosprawności, tożsamości płciowej i wieku w Europie

Wyższa kara za przestępstwo motywowane uprzedzeniami na tle:		Liczba krajów w Europie
Orientacja seksualna		27
Niepełnosprawność		14
Tożsamość płciowa		14
Wiek		7

Źródło: Analiza własna autora na podstawie Legislationline.org oraz Rainbow Map 2016.

Zgodnie z tematyką niniejszego raportu, w poniższych rozważaniach skupiono się na czterech kategoriach przestępstw motywowanych uprzedzeniami: na tle orientacji seksualnej, niepełnosprawności, tożsamości płciowej oraz wieku. Ze względu na tematykę raportu oraz ograniczoną przestrzeń, rozdział nie uwzględnia szczegółowo przepisów dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami ze względu na płeć czy też ze względu na inne przesłanki.

¹²⁴ Perry, B. (2001). In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes. London: Routledge, 198.

X.4 Orientacja seksualna

Ponad połowa (27) krajów w Europie uznaje orientację seksualną za przesłankę chronioną w przepisach dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami¹²⁵. W samej Unii Europejskiej na 28 państw członkowskich większość (18) rozpoznaje motywację homofobiczną przestępstwa jako okoliczność obciążającą. Orientację seksualną uwzględnia w przepisach o przestępstwach z nienawiści również większość krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Litwa, Słowacja i Węgry. Kraje, w których przewidziano wyższe kary za przestępstwa motywowane uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej, oznaczone zostały na Mapie 2 poniżej.

Mapa 2. Wyższe kary za przestępstwa motywowane uprzedzeniami na tle orientacji seksualnej w krajach europejskich. Stan na 31.12.2016 r.

Źródło: Analiza własna autora na podst. Legislationline.org oraz Rainbow Map 2016.

¹²⁵ Albania, Andora, Austria, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Holandia, Kosowo, Litwa, Luksemburg, Malta, Norwegia, Portugalia, Rumunia, San Marino, Serbia, Słowacja, Szwecja, Węgry i Wielka Brytania.

Jeszcze więcej krajów posiada przepisy penalizujące nawoływanie do nienawiści ze względu na orientację seksualną. **Aż trzy czwarte krajów UE (21) penalizuje nawoływanie do nienawiści na tle orientacji seksualnej**, a w całej Europie liczba krajów rozpoznających tę formę mowy nienawiści wynosi 28¹²⁶.

Pierwszym krajem w Europie, który rozpoznał homofobię w Kodeksie karnym, była Norwegia. Homofobiczna mowa nienawiści została tam zakazana prawie cztery dekady temu (w 1981 roku), a zaostrzenie kar za motywację opartą na orientacji homoseksualnej wprowadzono w 1994 roku¹²⁷. Od tego czasu coraz to nowe kraje, niekiedy w ramach szerszej reformy Kodeksu karnego, a niekiedy za pomocą odrębnych przepisów, rozpoznają homofobię w prawie karnym.

Standardem jest traktowanie jako przesłanki chronionej abstrakcyjnej kategorii, jaką jest orientacja seksualna, w związku z czym ochrona dotyczy zarówno osób heteroseksualnych, jak też lesbijek, gejów czy osób biseksualnych. Jest to zgodne z dokumentami międzynarodowymi, takimi jak *Zasady Yogyakarty*¹²⁸ oraz techniką legislacyjną, która preferuje kategorie określone abstrakcyjnie.

X.5 Niepełnosprawność

14 krajów w Europie uznaje niepełnosprawność za przesłankę chronioną w przepisach dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami¹²⁹. W Unii Europejskiej motywację opartą na uprzedzeniach ze względu na niepełnosprawność jako okoliczność **obciążającą rozpoznaje dziewięć państw członkowskich**. Liczba ta stale rośnie.

Kraje, które rozpoznają niepełnosprawność jako przesłankę chronioną w przepisach dotyczących czynów motywowanych uprzedzeniami, różnią się w podejściu do tego zjawiska. Na przykład w Anglii i Walii artykuł 146 ustawy o sprawach karnych (*Criminal Justice Act 2003*) nakłada na sądy obowiązek zaostrzenia kary za jakiegokolwiek przestępstwo w przypadku, gdy

- sprawca okazał osobie pokrzywdzonej niechęć z powodu jej prawdziwej lub rzekomej niepełnosprawności; bądź
- działanie motywowane było (całkowicie lub częściowo) niechęcią wobec osób z niepełnosprawnościami lub konkretnym rodzajem niepełnosprawności.

¹²⁶ ILGA. (2016). *State Sponsored Homophobia 2016: A world survey of sexual orientation laws: criminalisation, protection and recognition* (11. wyd.). Geneva: ILGA, dostęp 25.10.2017: <http://ilga.org/what-we-do/state-sponsored-homophobia-report/>.

¹²⁷ ILGA. (2016). *State Sponsored Homophobia 2016: A world survey of sexual orientation laws: criminalisation, protection and recognition* (11. wyd.). Geneva: ILGA, dostęp 13.11.2017: <http://ilga.org/what-we-do/state-sponsored-homophobia-report/>, 49.

¹²⁸ Wydział Prawa i Administracji UW. (2008). *Zasady Yogyakarty w języku polskim*, dostęp 25.10.2017: <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dok=dd7c1a3d9d5627da9aea5415e3d07202bfb5925e-d3>.

¹²⁹ Albania, Andora, Belgia, Chorwacja, Finlandia, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Litwa, Macedonia, Norwegia, Rumunia, Węgry i Wielka Brytania.

Prokuratura w Anglii i Walii wprowadziła szczegółowe wytyczne dla prokuratorów w zakresie postępowania w sprawach przestępstw motywowanych uprzedzeniami, w tym przestępstw na tle niepełnosprawności¹³⁰. Zgodnie z tymi wytycznymi **niepełnosprawność rozumiana jest zarówno jako niepełnosprawność fizyczna, jak i psychiczna (prawdziwa bądź domniemana)**. Definicja ta uwzględnia również osoby żyjące z HIV/AIDS. Wytyczne zwracają uwagę na fakt, że wiele czynów na szkodę osób z niepełnosprawnościami to powtarzające się, rozłożone w czasie naruszenia, które, choć same w sobie mogą nie wydawać się znaczące, w swojej masie mają negatywny wpływ na samopoczucie i funkcjonowanie osoby z niepełnosprawnością, a także jej zaufanie do wymiaru sprawiedliwości. W związku z tym wytyczne kładą nacisk na to, by wyższe kary stosowane były zawsze tam, gdzie ma to uzasadnienie, a prokuratorzy mają obowiązek aktywnie poszukiwać dowodów za każdym razem, gdy zachodzi podejrzenie, że działanie mogło być związane z niepełnosprawnością osoby pokrzywdzonej¹³¹.

Podczas gdy przepisy w Anglii i Walii wprowadzają kary za nawoływanie do nienawiści na tle rasy, religii i orientacji seksualnej, tamtejszy ustawodawca nie wprowadził przestępstwa nawoływania do nienawiści ze względu na niepełnosprawność. Inaczej jest np. we Francji. Tam art. 24 (w zw. z art. 23) ustawy o wolności prasy z 1881 roku (*La loi du 29 juillet 1881*), znowelizowanej w 2005 roku, **zakazuje prowokowania nienawiści, przemocy lub zakazanych karnie zachowań dyskryminacyjnych wobec osób lub grup z powodu ich płci, orientacji seksualnej lub niepełnosprawności**. Ten sam akt w art. 32 i 33 zakazuje publicznego zniesławiania bądź znieważania osób lub grup ze względu na prawdziwą lub domniemaną przynależność etniczną, narodową, rasową lub religijną, płeć, orientację seksualną lub niepełnosprawność. Postępowanie może być wszczęte z urzędu lub na wniosek osoby pokrzywdzonej (w przeciwieństwie do zniesławienia i zniewagi dokonanej bez takiej motywacji, które ścigane są z oskarżenia prywatnego). Prawo umożliwia organizacjom pozarządowym reprezentowanie pokrzywdzonego (jeśli pokrzywdzona jest grupa, pokrzywdzonego nie zidentyfikowano lub pokrzywdzony wyraził na to zgodę).

Niektóre kraje uwzględniają niepełnosprawność w przepisach dotyczących np. karnego zakazu dyskryminacji. Przepisy takie obowiązują m.in. w Hiszpanii i Ukrainie. W Ukrainie art. 161 Kodeksu karnego dotyczący naruszenia równości obywateli zakazuje bezpośredniego lub pośredniego ograniczania praw albo przyznawania bezpośrednich lub pośrednich przywilejów obywatelom ze względu na rasę, kolor skóry, przekonania polityczne, religijne lub inne, niepełnosprawność, płeć, pochodzenie etniczne

¹³⁰ CPS. (2017, sierpień 21). Disability Hate Crime and other crimes against Disabled people – prosecution guidance, dostęp 25.10.2017: http://www.cps.gov.uk/legal/d_to_g/disability_hate_crime/.

¹³¹ CPS. (2017, sierpień 21). Disability Hate Crime and other crimes against Disabled people – prosecution guidance, dostęp 25.10.2017: http://www.cps.gov.uk/legal/d_to_g/disability_hate_crime/.

i społeczne, status własności, miejsce zamieszkania, język lub inne cechy. Przepisy karne dot. dyskryminacji różnią się jednak swoim charakterem i celem od przepisów podwyższających sankcję za przestępstwa motywowane uprzedzeniami¹³².

X.6 Tożsamość płciowa

14 krajów w Europie wprowadziło ostrzejsze kary za przestępstwa, których motywacja oparta jest na tożsamości płciowej pokrzywdzonego¹³³. **W Unii Europejskiej przestępstwa na tle tożsamości płciowej rozpoznaje dziewięć państw, a liczba ta stale rośnie.** Na przykład w 2016 roku przepisy w tym zakresie zmieniła Federacja Bośni i Hercegowiny, jedna z dwóch części składowych tworzących Bośnię i Hercegowinę¹³⁴. 11 krajów w UE penalizuje mowę nienawiści ze względu na tożsamość płciową¹³⁵.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że nieuwzględnienie tożsamości płciowej w prawie (antydykryminacyjnym, ale podobnie sytuacja wygląda w kontekście przestępstw z nienawiści) powoduje, że działania motywowane transfobią bywają traktowane jako dyskryminacja ze względu na płeć, dyskryminacja ze względu na orientację seksualną (niepoprawnie) bądź też żadna z powyższych¹³⁶. Powoduje to stan niepewności prawnej, a także niższy poziom ochrony osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami ze względu na tożsamość płciową. Jest to szczególnie dotkliwe zważywszy na fakt, że incydenty o charakterze transfobicznym, ze względu na swój powtarzający się charakter, znacząco wpływają na jakość życia pokrzywdzonych¹³⁷.

W kontekście przemocy motywowanej uprzedzeniami wobec osób, które nie wpisują się w tradycyjne normy płci, istotna jest również dość nowa jeszcze kwestia uwzględnienia w przepisach sytuacji osób pokrzywdzonych ze względu na swoje cechy płciowe, tj. osób interseksualnych. Według organizacji ILGA-Europe obecnie pięć kra-

¹³² Zob. ODIHR. (2009). Hate crime laws: A practical guide. Warsaw: ODIHR, dostęp 25.10.2017: <http://www.osce.org/odihr/36426?download=true>.

¹³³ Albania, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Cypr, Czarnogóra, Finlandia, Francja, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Portugalia, Serbia, Węgry i Wielka Brytania.

¹³⁴ Sarajewski Otvoreni Centar. (2016, lipiec 1). Federation of BiH finally adopts hate crime regulation, dostęp 25.10.2017: <http://soc.ba/en/federation-of-bih-finally-adopts-hate-crime-regulation/>.

¹³⁵ ILGA. (2016). State Sponsored Homophobia 2016: A world survey of sexual orientation laws: criminalisation, protection and recognition (11. wyd.). Geneva: ILGA, dostęp 13.11.2017: <http://ilga.org/what-we-do/state-sponsored-homophobia-report/>.

¹³⁶ Hammarberg, T. (2009, lipiec). Issue Paper: Human Rights and Gender Identity. Office of the Commissioner for Human Rights Council of Europe, dostęp 25.10.2017: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365,6-7>.

¹³⁷ Chakraborti, N., Garland, J., & Hardy, S.-J. (2014). The Leicester Hate Crime Project. Briefing Paper 2. Gendered Hostility. Leicester: University of Leicester, dostęp: 25.10.2017:

<https://www2.le.ac.uk/departments/criminology/hate/documents/bp2-gendered-hostility,9>; FRA. (2013). Survey data explorer: LGBT Survey 2012. FRA, dostęp 25.10.2017: <http://fra.europa.eu/DVS/DVT/lgbt.php>.

jów¹³⁸ rozpoznaje przestępstwa z nienawiści wobec osób interseksualnych, przy czym Grecja wydaje się być jedynym krajem, który wpisał (w 2015 roku) cechy płciowe jako przesłankę chronioną w przepisach dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami i mowy nienawiści¹³⁹.

X.7 Wiek

Siedem krajów europejskich uznaje wiek za przesłankę chronioną w przepisach dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami¹⁴⁰. Liczba ta stopniowo się zwiększa, jednak w tempie wolniejszym niż w przypadku poprzednich kategorii.

Wiek zazwyczaj rozpoznany jest w krajach, w których lista cech, o które oparta może być motywacja przestępstwa z nienawiści, jest rozbudowana. Na przykład art. 60 kodeksu karnego Litwy uznaje za okoliczność obciążającą motywację opartą na nienawiści wobec grupy osób lub osób należących do niej ze względu na wiek, płeć, orientację seksualną, niepełnosprawność, rasę, narodowość, język, pochodzenie, status społeczny, religię, przekonania lub poglądy. W Belgii kilka przepisów Kodeksu karnego dotyczących m. in. zabójstwa (art. 405), zgwałcenia (art. 377 bis), podpalenia (art. 514 bis) czy zniszczenia mienia (art. 532 bis) posiada formy kwalifikowane. Kara jest zaostrzona, jeśli jedna z motywacji działania oparta była na tak zwanej rasie, kolorze [skóry], pochodzeniu, pochodzeniu narodowym lub etnicznym, płci, orientacji seksualnej, stanie cywilnym, urodzeniu, majątku, wieku, przekonaniach lub filozofii życia, obecnym i przyszłym stanie zdrowia, niepełnosprawności lub cechach fizycznych.

Przegląd kodeksów karnych krajów europejskich pokazuje, że w wielu państwach istnieją, czasami od dość dawna, przepisy mające na celu ochronę osób z niepełnosprawnościami lub osób starszych. Przepisy te obejmują zazwyczaj jednak tylko kilka rodzajów sprawstwa (np. przemoc w stosunku zależności) i różnią się w swojej filozofii od przepisów dotyczących przestępstw motywowanych uprzedzeniami (których zwalczanie ma na celu umożliwienie osobom należącym do grup narażonych na przemoc motywowaną uprzedzeniami jak najpełniejszą możliwość realizowania swoich praw i wolności).

X.8 Wyliczenie czy „wspólny mianownik”?

Chociaż państwa różnią się między sobą pod względem tego, do kogo stosuje się przepisy o przestępstwach z nienawiści, **wszystkie kraje stosują dłuższe bądź kró-**

¹³⁸ Belgia, Grecja, Hiszpania, Malta i Wielka Brytania.

¹³⁹ Angelidis, D., Daskalopoulou, D., Psarra, A., & Ioannou, H. (2015, grudzień 23). Πρώτη φορά, ίσοι απέναντι στον νόμο [First time equal in the law], dostęp: 31.10.2017, <http://www.efsyn.gr/arthro/proti-fora-iso-i-apananti-ston-nomo>.

¹⁴⁰ Andora, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Gruzja, Litwa, Macedonia i Rumunia.

sze wyliczenie konkretnych kategorii chronionych. W tym zakresie warto pochylić się nad problemem, czy wyliczenie w prawie karnym jest zgodne z zasadami prawidłowej legislacji i czy możliwe jest inne ujęcie problemu, np. za pomocą abstrakcyjnego „wspólnego mianownika”.

Przykłady wyliczeń zostały wyżej wskazane. Część z nich ma charakter zamknięty, podczas gdy niektóre z państw dodatkowo pozostawiają w przepisach furtkę umożliwiającą rozciągnięcie ochrony na inne kategorie, niewymienione z nazwy. Taki otwarty katalog znaleźć można np. w Kodeksie karnym Chorwacji w przepisie zakazującym nawoływania do przemocy i nienawiści (art. 325; ale już klauzula ogólna ma katalog zamknięty). W Węgrzech sekcję 216 Kodeksu karnego stosuje się, gdy przemoc związana jest z faktem przynależności (lub domniemanej przynależności) do „grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej lub pewnej grupy ludności – zwłaszcza ze względu na niepełnosprawność, tożsamość seksualną lub orientację seksualną”. Otwarty katalog istnieje również w Szwecji, gdzie sekcja 2 w rozdziale 24 Kodeksu karnego przewiduje zaostrenie kar za motywację opartą o rasę, kolor skóry, pochodzenie narodowe lub etniczne, wyznanie, orientację seksualną lub inną podobną cechę. Jednocześnie niewielka liczba krajów chroni szerokie kategorie, takie jak „grupa społeczna”. Charakterystyczne jest rozwiązanie zastosowane w Macedonii, gdzie ogólna klauzula zastrzegająca kary za przestępstwa z nienawiści (art. 39(5) Kodeksu karnego) uwzględnia „przynależność do grupy marginalizowanej” oraz „jakąkolwiek inną kategorię wynikającą z prawa lub ratyfikowanej umowy międzynarodowej”. Według władz oznacza to, że ochronie podlegają osoby zaatakowane ze względu na swoją orientację seksualną, która samodzielnie nie jest wymieniona w przepisie¹⁴¹.

Podczas gdy otwarty katalog i szerokie, zbiorcze kategorie mające charakter „wspólnych mianowników” istnieją w szeregu państw, z punktu widzenia doktryny i techniki legislacyjnej, a także z punktu widzenia funkcji prawa karnego, rozwiązanie to jest błędne. Bakalis¹⁴² stwierdza, że przepisy karne muszą jasno określać, które grupy objęte są specyficzną ochroną. W jej ocenie **lista kategorii podlegających ochronie powinna być zbieżna z kategoriami znanymi z prawa antydyskryminacyjnego**, jednak, w przeciwieństwie do tej gałęzi prawa, katalog przesłanek w prawie karnym powinien być zamknięty. Katalog otwarty jest również krytykowany za pozostawianie zbyt dużej swobody (lub odpowiedzialności) sędziom. Na przykład w Szwecji, podczas gdy sędziowie rozpoznają tożsamość płciową za „podobną cechę” (do orientacji seksualnej), to

¹⁴¹ HRC. (2013, listopad 8). The former Yugoslav Republic of Macedonia. National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21. OHCHR, dostęp: 31.10.2017: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/185/36/PDF/G1318536.pdf?OpenElement>.

¹⁴² Bakalis, C. (2017). The victims of hate crime and the principles of the criminal law. Legal Studies, 1–21, dostęp 31.10.2017: <https://doi.org/10.1111/lest.12171>.

sekcja 2 raczej nie jest stosowana w przypadkach przestępstw motywowanych uprzedzeniami na tle niepełnosprawności¹⁴³. Użycie szerokich kategorii utrudnia jednocześnie zbieranie danych, a zatem zrozumienie problemu przestępstw z nienawiści, gdyż, by uzyskać dane dotyczące motywacji, konieczne jest wgłębienie się w akta sprawy. Kończąc, uwzględnienie niektórych kategorii, ale ukrycie pozostałych pod jedną wspólną nazwą zaburza edukacyjną i symboliczną funkcję prawa.

X.9 Podsumowanie i wnioski

Niemal wszystkie kraje europejskie rozpoznają przestępstwa motywowane uprzedzeniami w prawie karnym. Większość posiada ogólną klauzulę umożliwiającą zaostrezenie kary za jakiegokolwiek przestępstwo, jeśli było ono motywowane uprzedzeniami. Niekiedy taka ogólna klauzula połączona jest z listą osobnych „przestępstw z nienawiści”, co wydaje się być celowym rozwiązaniem z punktu widzenia skuteczności przepisów, ograniczania arbitralności oraz zbierania danych.

Większość państw w Europie rozpoznaje orientację seksualną w przepisach odnoszących się do przestępstw motywowanych uprzedzeniami i mowy nienawiści. Dotyczy to krajów zachodnich, ale także krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Nieco mniejsza grupa państw rozpoznaje jako przesłanki chronione niepełnosprawność i tożsamość płciową. Zdecydowanie mniej powszechne jest uwzględnianie wieku jako kategorii podlegającej ochronie, aczkolwiek tu też zaobserwować można wzrost liczby krajów udzielających ochrony przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem osób starszych w prawie karnym.

Fala zmian w podejściu do zwalczania przestępstw z nienawiści za pomocą prawa karnego w Europie trwa. Spodziewać się więc należy, że w najbliższym czasie również te kraje, które dawno nie reformowały swoich przepisów (jak np. Irlandia, ale także Polska czy Włochy), będą stopniowo zmieniać swoje ustawodawstwo, dostosowując je do standardu międzynarodowego. Istotnym jest, by nowe przepisy były zgodne z zasadami poprawnej legislacji oraz doktryną prawa karnego, a także umożliwiały monitoring i zbieranie danych. Wydaje się zatem uzasadnione wyliczenie kategorii znanych z przepisów o równym traktowaniu (tzw. „rasa”, pochodzenie narodowe i etniczne, religia lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek, orientacja seksualna, płeć i tożsamość płciowa).

¹⁴³ Godzisz, P., & Flett, J. (2016, lipiec 8). Common European hate crime grounds: Can we find them? Dostęp 8.07.2016: <http://www.internationalhatestudies.com/common-european-hate-crime-grounds-can-we-find-them/>.

Nota metodologiczna

Jeśli nie podano inaczej, informacje nt. przepisów krajowych (kształt prawa oraz katalog przesłanek chronionych) pochodzą z analizy danych dostępnych w serwisie *Legislationline.org* prowadzonym przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka oraz serwisie *Rainbow Europe* prowadzonym przez ILGA-Europe. Analizę przeprowadzono w grudniu 2016 roku. Dołożono wszelkich starań, by ukazać aktualny stan prawny. Wszystkie tłumaczenia fragmentów przepisów są nieoficjalne.

XI. Wnioski i rekomendacje

1. Zwiększenie ochrony prawnej osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami

Przestępstwa, których motywem są uprzedzenia sprawcy, wymagają stanowczej reakcji państwa i zwiększonych wysiłków na rzecz ich wykrywania, ścigania i karania, ze względu na ich specyficzne konsekwencje ponoszone nie tylko przez osoby pokrzywdzone, ale całe społeczności. Z tego powodu za przestępstwa motywowane uprzedzeniami powinny zostać uznane w przepisach prawa karnego nie tylko przestępstwa motywowane uprzedzeniami ze względu na pochodzenie narodowe lub etniczne, religię lub bezwyznaniowość, ale także co najmniej przestępstwa motywowane uprzedzeniami ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową, wiek i niepełnosprawność¹⁴⁴.

Zalecenia:

- Rozważenie **uregulowania obowiązków państwa w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępstw motywowanych uprzedzeniami w odrębnej ustawie** zawierającej także przepisy karne, uwzględniając m.in. obowiązek badania motywów uprzedzeniowych, surowszego karania sprawców, wspierania pokrzywdzonych, monitorowania postępowań w sprawach przestępstw motywowanych uprzedzeniami, publikowania danych statystycznych i szkolenia funkcjonariuszy Policji, prokuratorów i sędziów w tym zakresie – podobnie, jak całościowo uregulowane zostały obowiązki państwa w zakresie zapobiegania i zwalczania przemocy w rodzinie w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹⁴⁵.
- **Kryminalizacja nawoływania do nienawiści i znieważień**, w tym znieważień publicznych, poszczególnych grup z powodu rzeczywistej lub domniemanej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, wieku lub niepełnosprawności.
- Nowelizacja Kodeksu karnego w celu **objęcia ściganiem z urzędu jako przestępstwa motywowane uprzedzeniami** przestępstw naruszenia nietykalności cielesnej, znieważenia, w tym publicznego, poszczególniej osoby, stosowania przemocy lub groźby bezprawnej z powodu **rzeczywistej lub domniemanej orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, wieku lub niepełnosprawności**.

¹⁴⁴ Zgodnie z zaakceptowanym przez rząd zaleceniem znowelizowania Kodeksu karnego w celu uznania za przestępstwa z nienawiści przestępstw popełnianych z powodu wieku, niepełnosprawności, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i innych przyczyn dyskryminacyjnych, wyrażonym podczas Powszechnego Okresowego Przeglądu Praw Człowieka (UPR) w roku 2012 (zalecenie przyjęte na 21 Sesji Rady Praw Człowieka w dniu 20 września 2012 r.) i 2017 (przyjęte na 36 Sesji Rady Praw Człowieka w dniu 22 września 2017 r.).

¹⁴⁵ Dz. U. z 2015 r. poz. 1390.

- Ustawowe zobowiązanie sądu do **uwzględnienia motywacji uprzedzeniowej sprawców przestępstw przy wymierzaniu kary**, np. poprzez znówelizowanie art. 53 Kodeksu karnego albo poprzez znówelizowanie przepisów Kodeksu karnego, które zmierzałoby do obligatoryjnego zaostrzenia wymierzonej kary przez sąd skazujący za popełnienie przestępstwa motywowanego uprzedzeniami, analogicznie do zasad karania za występki o charakterze chuligańskim (art. 57a Kodeksu karnego).
- Do czasu nowelizacji wskazanych wyżej przepisów, **obejmowanie ściganiem z urzędu postępowań w sprawach przestępstw** ściganych z oskarżenia prywatnego, m.in. znieważenia i naruszenia nietykalności cielesnej, jeżeli zachodzi podejrzenie, że motywem działania sprawcy były uprzedzenia.

2. Wsparcie osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami

Jak wynika z przeprowadzonego na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich badania, **konsekwencje psychologiczne i społeczne ponoszone przez osoby pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami** (zwłaszcza osoby LGBT i osoby o różnym pochodzeniu narodowym lub etnicznym), **są znacząco bardziej poważne niż konsekwencje podobnych przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami**. Osoby pokrzywdzone przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami znacząco częściej spełniają kryteria diagnozy syndromu stresu pourazowego, nasilenie symptomów PTSD jest u nich większe, otrzymują one niższe wsparcie i mniejsze uznanie ze strony społeczeństwa doświadczonych krzywd. Z tego powodu możemy mówić o szczególnych potrzebach osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami.

Zapewnienie realizacji indywidualnych potrzeb osób pokrzywdzonych przestępstwami, w szczególności motywowanymi uprzedzeniami, nakłada na Polskę dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW. Zgodnie z dyrektywą, **przy dokonywaniu oceny potrzeb osoby pokrzywdzonej przestępstwem należy brać pod uwagę** takie cechy osobowe ofiary jak wiek, płeć oraz tożsamość i ekspresja płciowa, pochodzenie etniczne, rasa, religia, orientacja seksualna, stan zdrowia, niepełnosprawność, prawa do pobytu, rodzaj i charakter oraz okoliczności przestępstwa, na przykład: **czy chodzi o przestępstwo z nienawiści, wynikające z uprzedzeń lub dyskryminacji**.

Dyrektywa została wdrożona do polskiego porządku prawnego przede wszystkim poprzez uchwalenie ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka¹⁴⁶ oraz wprowadzenie zmian do Kodeksu postępowania kar-

¹⁴⁶ Dz. U. z 2015 r., poz. 21.

nego i Kodeksu karnego ustawami: z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego¹⁴⁷, powołaną już ustawą o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, ustawą z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹⁴⁸. W celu zapewnienia osobom pokrzywdzonym przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami standardu ochrony, o którym mowa w dyrektywie, konieczne wydaje się wprowadzenie dalszych zmian.

Zalecenia:

- Nowelizacja ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka i wyraźne wskazanie, że **przy ocenie stopnia zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego, świadka lub osób im najbliższych, bierze się pod uwagę w szczególności wskazane w dyrektywie doświadczenie przestępstwa motywowanego uprzedzeniami**.
- Nałożenie ustawowego obowiązku na funkcjonariuszy Policji i prokuratorów przyjmujących zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami **dokonania indywidualnej oceny szczególnych potrzeb pokrzywdzonego**, np. przy uwzględnieniu opracowanych przez Radę do spraw Pokrzywdzonych Przystępstwem przy Ministrze Sprawiedliwości formularzy indywidualnej oceny szczególnych potrzeb osoby pokrzywdzonej.
- Nałożenie obowiązku na funkcjonariuszy Policji i prokuratorów przyjmujących zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa motywowanego uprzedzeniami **poinformowania pokrzywdzonych** o środkach z ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.
- **Zagwarantowanie wszystkim pokrzywdzonym przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami środków ochrony przewidzianych dla pokrzywdzonych o szczególnych potrzebach**, o których mowa w art. 23 dyrektywy, tj. m.in.: możliwości przesłuchania w specjalnych pomieszczeniach, udziału psychologa w przesłuchaniu, przesłuchiwanie za każdym razem przez te same osoby, możliwości przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających porozumiewanie się na odległość.

3. Monitorowanie ciemnej liczby przestępstw motywowanych uprzedzeniami

Wyniki badania pokazują, że ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami zbliżona jest do ciemnej liczby przestępstw niemotywowanych uprzedzeniami. Wyniki te należy jednak interpretować mając na uwadze, że do udziału w badaniu rekrutowane były osoby, które doświadczyły przestępstw, za pośrednictwem organizacji poza-

¹⁴⁷ Dz. U. poz. 849.

¹⁴⁸ Dz. U. poz. 1855.

rządowych działających na rzecz pokrzywdzonych – można zatem przypuszczać, że osoby te częściej niż inne osoby pokrzywdzone przestępstwami są skłonne je raportować.

Istotne jest **stałe monitorowanie postępowań w sprawach przestępstw motywowanych uprzedzeniami**, m.in. w celu ewentualnego zwiększenia ochrony prawnej przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami względem innych niż wymienione grup.

Zalecenia:

- **Uwzględnienie w Polskim Badaniu Przestępczości pytań dotyczących ciemnej liczby przestępstw motywowanych uprzedzeniami** z uwzględnieniem załączonego do niniejszego raportu kwestionariusza. Pytania o to, czy w ciągu minionego roku respondenci padli ofiarą wybranych kategorii przestępstw (rozbój, pobicie, włamanie, włamanie do samochodu, kradzież samochodu, inna kradzież) i czy zgłosili je Policji, zadawano w Polskim Badaniu Przestępczości w latach 2007-2009 i w roku 2014.
- **Zwiększenie wysiłków na rzecz oznaczania przestępstw identyfikowanych jako motywowane uprzedzeniami względem osób LGBT, z niepełnosprawnościami i osób starszych jako postępowanie w sprawie o przestępstwo z nienawiści** w Elektronicznym Rejestrze Czynności Dochodzeniowo-Śledczych oraz w Krajowym Systemie Informacji Policji, mając na uwadze, że przestępstwem motywowanym uprzedzeniami może być każde przestępstwo (nie tylko z art. 119, 256 i 257 Kodeksu karnego), zgodnie z definicją przestępstwa z nienawiści Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE.

4. Stałe podnoszenie kompetencji funkcjonariuszy Policji, prokuratorów i sędziów w sprawach przestępstw motywowanych uprzedzeniami

Wspomniana wyżej dyrektywa ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw nakłada na państwa członkowskie **obowiązek zapewnienia, by urzędnicy, którzy mogą mieć kontakt z pokrzywdzonymi, tacy jak funkcjonariusze policji i pracownicy sądu, przeszli zarówno ogólne, jak i specjalistyczne** szkolenie na poziomie odpowiadającym ich kontaktom z pokrzywdzonymi, mające im uświadomić potrzeby pokrzywdzonych oraz nauczyć ich traktowania z szacunkiem oraz w sposób bezstronny i profesjonalny.

Zalecenia:

- Wprowadzenie **ustawowego obowiązku prowadzenia specjalistycznych szkoleń** dla funkcjonariuszy Policji, prokuratorów i sędziów na temat specyficznych potrzeb osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami.

Załącznik 2. Pytania dodatkowe dotyczące ciemnej liczby przestępstw z nienawiści

P6_7. Czy sądzi Pan(i), że zdarzenie(a), o którym/których powiedział(a) Pan(i) przed chwilą wynikało(y) z postawy osoby/osób, która/którego się go/i/ch dopuścił(a)dopuszcili wobec którejś z poniższych cech?
[pytanie wielowyborowe]

1. Pana(i) wyznania lub przekonań religijnych
2. Pana(i) seksualności lub orientacji seksualnej
3. Pana(i) tożsamości płciowej (transpłciowości)
4. Pana(i) wieku
5. Pana(i) płci
6. Pana(i) niepełnosprawności
7. Pana(i) pochodzenia narodowego lub etnicznego
8. inną cechę, jaką?
9. zdarzenie(a) nie wynikało(y) z postaw wobec żadnej konkretnej cechy (przejdź do P8_1)
88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzi

P7. Ile razy ze względu na tę cechę/te cechy:

[wyświetlane opcje wybrane w P6]

P7A. ktoś zniszczył jakąś Pana(i) rzecz?

0. Zero (przejdź do P7B)

1. ☐ ☐ ☐ ☐

88. ☐ *Trudno powiedzieć*

P7A. A. Ile z nich zgłoszono na Policji?

0. ☐ żadnego

1. ☐ ☐ ☐ ☐

88. ☐ *Trudno powiedzieć*

P7A. B. Jak Pan(i) sądzi, w związku z którą cechą/którymi cechami doszło do zniszczenia jakiejś Pańskiej rzeczy?

[jeśli w pytaniu P6_7 wybrane opcje z zakresu 1-8, wyświetlane te opcje plus 88 i 99; jeśli w P6_7 wybrane 88 lub 99, wyświetlana pełna kafeeteria]

1. Pana(i) wyznanie lub przekonanie religijne
2. Pana(i) seksualność lub orientacja seksualna
3. Pana(i) tożsamość płciowa (transpłciowość)
4. Pana(i) wiek
5. Pana(i) płeć
6. Pana(i) niepełnosprawność
7. Pana(i) pochodzenie narodowe lub etniczne
8. inną cechę, jaką?
88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzi

P7B. B. Jak Pan(i) sądzi, w związku z którą cechą/którymi cechami doszło do znieważenia?

[jeśli w pytaniu P6_7 wybrane opcje z zakresu 1-8, wyświetlane te opcje plus 88 i 99; jeśli w P6_7 wybrane 88 lub 99, wyświetlana pełna kafeeteria]

1. Pana(i) wyznanie lub przekonanie religijne
2. Pana(i) seksualność lub orientacja seksualna

0. zero (przejdź do P7D)

1. ☐ ☐ ☐ ☐

88. ☐ *Trudno powiedzieć*

P7B. A. Ile z nich zgłoszono na Policji?

0. ☐ żadnego

1. ☐ ☐ ☐ ☐

88. ☐ *Trudno powiedzieć*

3. Pana(i) tożsamość płciowa (transpłciowość)
 4. Pana(i) wiek
 5. Pana(i) płeć
 6. Pana(i) niepełnosprawność
 7. Pana(i) pochodzenie narodowe lub etniczne
 8. inną cechę, jaką?
 88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
 99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzieć
- P7C_B. Jak Pani(i) sądzi, w związku z którą cechą/którymi cechami doszło do znieważenia publicznie?**
- [jeśli w pytaniu P6_7 wybrane opcje z zakresu 1-8, wyświetlane te opcje plus 88 i 99; jeśli w P6_7 wybrane 88 lub 99, wyświetlana pełna kategoria]
1. Pana(i) wyznanie lub przekonanie religijne
 2. Pana(i) seksualność lub orientacja seksualna
 3. Pana(i) tożsamość płciowa (transpłciowość)
 4. Pana(i) wiek
 5. Pana(i) płeć
 6. Pana(i) niepełnosprawność
 7. Pana(i) pochodzenie narodowe lub etniczne
 8. inną cechę, jaką?
 88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
 99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzieć
- P7D_B. Jak Pani(i) sądzi, w związku z którą cechą/którymi cechami doszło do groźby?**
- [jeśli w pytaniu P6_7 wybrane opcje z zakresu 1-8, wyświetlane te opcje plus 88 i 99; jeśli w P6_7 wybrane 88 lub 99, wyświetlana pełna kategoria]
1. Pana(i) wyznanie lub przekonanie religijne
 2. Pana(i) seksualność lub orientacja seksualna
 3. Pana(i) tożsamość płciowa (transpłciowość)
 4. Pana(i) wiek
 5. Pana(i) płeć
 6. Pana(i) niepełnosprawność
 7. Pana(i) pochodzenie narodowe lub etniczne
 8. inną cechę, jaką?
 88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
 99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzieć

- P7C. A czy ktoś Pana(i)a znieważał publicznie (tj. w obecności innych osób lub w miejscu publicznym)?
0. zero (przejdź do P7D)
1. ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ 11 ☐ 12 ☐ 13 ☐ 14 ☐ 15 ☐ 16 ☐ 17 ☐ 18 ☐ 19 ☐ 20 ☐ 21 ☐ 22 ☐ 23 ☐ 24 ☐ 25 ☐ 26 ☐ 27 ☐ 28 ☐ 29 ☐ 30 ☐ 31 ☐ 32 ☐ 33 ☐ 34 ☐ 35 ☐ 36 ☐ 37 ☐ 38 ☐ 39 ☐ 40 ☐ 41 ☐ 42 ☐ 43 ☐ 44 ☐ 45 ☐ 46 ☐ 47 ☐ 48 ☐ 49 ☐ 50 ☐ 51 ☐ 52 ☐ 53 ☐ 54 ☐ 55 ☐ 56 ☐ 57 ☐ 58 ☐ 59 ☐ 60 ☐ 61 ☐ 62 ☐ 63 ☐ 64 ☐ 65 ☐ 66 ☐ 67 ☐ 68 ☐ 69 ☐ 70 ☐ 71 ☐ 72 ☐ 73 ☐ 74 ☐ 75 ☐ 76 ☐ 77 ☐ 78 ☐ 79 ☐ 80 ☐ 81 ☐ 82 ☐ 83 ☐ 84 ☐ 85 ☐ 86 ☐ 87 ☐ 88 ☐ 89 ☐ 90 ☐ 91 ☐ 92 ☐ 93 ☐ 94 ☐ 95 ☐ 96 ☐ 97 ☐ 98 ☐ 99 ☐ 100 ☐ 101 ☐ 102 ☐ 103 ☐ 104 ☐ 105 ☐ 106 ☐ 107 ☐ 108 ☐ 109 ☐ 110 ☐ 111 ☐ 112 ☐ 113 ☐ 114 ☐ 115 ☐ 116 ☐ 117 ☐ 118 ☐ 119 ☐ 120 ☐ 121 ☐ 122 ☐ 123 ☐ 124 ☐ 125 ☐ 126 ☐ 127 ☐ 128 ☐ 129 ☐ 130 ☐ 131 ☐ 132 ☐ 133 ☐ 134 ☐ 135 ☐ 136 ☐ 137 ☐ 138 ☐ 139 ☐ 140 ☐ 141 ☐ 142 ☐ 143 ☐ 144 ☐ 145 ☐ 146 ☐ 147 ☐ 148 ☐ 149 ☐ 150 ☐ 151 ☐ 152 ☐ 153 ☐ 154 ☐ 155 ☐ 156 ☐ 157 ☐ 158 ☐ 159 ☐ 160 ☐ 161 ☐ 162 ☐ 163 ☐ 164 ☐ 165 ☐ 166 ☐ 167 ☐ 168 ☐ 169 ☐ 170 ☐ 171 ☐ 172 ☐ 173 ☐ 174 ☐ 175 ☐ 176 ☐ 177 ☐ 178 ☐ 179 ☐ 180 ☐ 181 ☐ 182 ☐ 183 ☐ 184 ☐ 185 ☐ 186 ☐ 187 ☐ 188 ☐ 189 ☐ 190 ☐ 191 ☐ 192 ☐ 193 ☐ 194 ☐ 195 ☐ 196 ☐ 197 ☐ 198 ☐ 199 ☐ 200 ☐ 201 ☐ 202 ☐ 203 ☐ 204 ☐ 205 ☐ 206 ☐ 207 ☐ 208 ☐ 209 ☐ 210 ☐ 211 ☐ 212 ☐ 213 ☐ 214 ☐ 215 ☐ 216 ☐ 217 ☐ 218 ☐ 219 ☐ 220 ☐ 221 ☐ 222 ☐ 223 ☐ 224 ☐ 225 ☐ 226 ☐ 227 ☐ 228 ☐ 229 ☐ 230 ☐ 231 ☐ 232 ☐ 233 ☐ 234 ☐ 235 ☐ 236 ☐ 237 ☐ 238 ☐ 239 ☐ 240 ☐ 241 ☐ 242 ☐ 243 ☐ 244 ☐ 245 ☐ 246 ☐ 247 ☐ 248 ☐ 249 ☐ 250 ☐ 251 ☐ 252 ☐ 253 ☐ 254 ☐ 255 ☐ 256 ☐ 257 ☐ 258 ☐ 259 ☐ 260 ☐ 261 ☐ 262 ☐ 263 ☐ 264 ☐ 265 ☐ 266 ☐ 267 ☐ 268 ☐ 269 ☐ 270 ☐ 271 ☐ 272 ☐ 273 ☐ 274 ☐ 275 ☐ 276 ☐ 277 ☐ 278 ☐ 279 ☐ 280 ☐ 281 ☐ 282 ☐ 283 ☐ 284 ☐ 285 ☐ 286 ☐ 287 ☐ 288 ☐ 289 ☐ 290 ☐ 291 ☐ 292 ☐ 293 ☐ 294 ☐ 295 ☐ 296 ☐ 297 ☐ 298 ☐ 299 ☐ 300 ☐ 301 ☐ 302 ☐ 303 ☐ 304 ☐ 305 ☐ 306 ☐ 307 ☐ 308 ☐ 309 ☐ 310 ☐ 311 ☐ 312 ☐ 313 ☐ 314 ☐ 315 ☐ 316 ☐ 317 ☐ 318 ☐ 319 ☐ 320 ☐ 321 ☐ 322 ☐ 323 ☐ 324 ☐ 325 ☐ 326 ☐ 327 ☐ 328 ☐ 329 ☐ 330 ☐ 331 ☐ 332 ☐ 333 ☐ 334 ☐ 335 ☐ 336 ☐ 337 ☐ 338 ☐ 339 ☐ 340 ☐ 341 ☐ 342 ☐ 343 ☐ 344 ☐ 345 ☐ 346 ☐ 347 ☐ 348 ☐ 349 ☐ 350 ☐ 351 ☐ 352 ☐ 353 ☐ 354 ☐ 355 ☐ 356 ☐ 357 ☐ 358 ☐ 359 ☐ 360 ☐ 361 ☐ 362 ☐ 363 ☐ 364 ☐ 365 ☐ 366 ☐ 367 ☐ 368 ☐ 369 ☐ 370 ☐ 371 ☐ 372 ☐ 373 ☐ 374 ☐ 375 ☐ 376 ☐ 377 ☐ 378 ☐ 379 ☐ 380 ☐ 381 ☐ 382 ☐ 383 ☐ 384 ☐ 385 ☐ 386 ☐ 387 ☐ 388 ☐ 389 ☐ 390 ☐ 391 ☐ 392 ☐ 393 ☐ 394 ☐ 395 ☐ 396 ☐ 397 ☐ 398 ☐ 399 ☐ 400 ☐ 401 ☐ 402 ☐ 403 ☐ 404 ☐ 405 ☐ 406 ☐ 407 ☐ 408 ☐ 409 ☐ 410 ☐ 411 ☐ 412 ☐ 413 ☐ 414 ☐ 415 ☐ 416 ☐ 417 ☐ 418 ☐ 419 ☐ 420 ☐ 421 ☐ 422 ☐ 423 ☐ 424 ☐ 425 ☐ 426 ☐ 427 ☐ 428 ☐ 429 ☐ 430 ☐ 431 ☐ 432 ☐ 433 ☐ 434 ☐ 435 ☐ 436 ☐ 437 ☐ 438 ☐ 439 ☐ 440 ☐ 441 ☐ 442 ☐ 443 ☐ 444 ☐ 445 ☐ 446 ☐ 447 ☐ 448 ☐ 449 ☐ 450 ☐ 451 ☐ 452 ☐ 453 ☐ 454 ☐ 455 ☐ 456 ☐ 457 ☐ 458 ☐ 459 ☐ 460 ☐ 461 ☐ 462 ☐ 463 ☐ 464 ☐ 465 ☐ 466 ☐ 467 ☐ 468 ☐ 469 ☐ 470 ☐ 471 ☐ 472 ☐ 473 ☐ 474 ☐ 475 ☐ 476 ☐ 477 ☐ 478 ☐ 479 ☐ 480 ☐ 481 ☐ 482 ☐ 483 ☐ 484 ☐ 485 ☐ 486 ☐ 487 ☐ 488 ☐ 489 ☐ 490 ☐ 491 ☐ 492 ☐ 493 ☐ 494 ☐ 495 ☐ 496 ☐ 497 ☐ 498 ☐ 499 ☐ 500 ☐ 501 ☐ 502 ☐ 503 ☐ 504 ☐ 505 ☐ 506 ☐ 507 ☐ 508 ☐ 509 ☐ 510 ☐ 511 ☐ 512 ☐ 513 ☐ 514 ☐ 515 ☐ 516 ☐ 517 ☐ 518 ☐ 519 ☐ 520 ☐ 521 ☐ 522 ☐ 523 ☐ 524 ☐ 525 ☐ 526 ☐ 527 ☐ 528 ☐ 529 ☐ 530 ☐ 531 ☐ 532 ☐ 533 ☐ 534 ☐ 535 ☐ 536 ☐ 537 ☐ 538 ☐ 539 ☐ 540 ☐ 541 ☐ 542 ☐ 543 ☐ 544 ☐ 545 ☐ 546 ☐ 547 ☐ 548 ☐ 549 ☐ 550 ☐ 551 ☐ 552 ☐ 553 ☐ 554 ☐ 555 ☐ 556 ☐ 557 ☐ 558 ☐ 559 ☐ 560 ☐ 561 ☐ 562 ☐ 563 ☐ 564 ☐ 565 ☐ 566 ☐ 567 ☐ 568 ☐ 569 ☐ 570 ☐ 571 ☐ 572 ☐ 573 ☐ 574 ☐ 575 ☐ 576 ☐ 577 ☐ 578 ☐ 579 ☐ 580 ☐ 581 ☐ 582 ☐ 583 ☐ 584 ☐ 585 ☐ 586 ☐ 587 ☐ 588 ☐ 589 ☐ 590 ☐ 591 ☐ 592 ☐ 593 ☐ 594 ☐ 595 ☐ 596 ☐ 597 ☐ 598 ☐ 599 ☐ 600 ☐ 601 ☐ 602 ☐ 603 ☐ 604 ☐ 605 ☐ 606 ☐ 607 ☐ 608 ☐ 609 ☐ 610 ☐ 611 ☐ 612 ☐ 613 ☐ 614 ☐ 615 ☐ 616 ☐ 617 ☐ 618 ☐ 619 ☐ 620 ☐ 621 ☐ 622 ☐ 623 ☐ 624 ☐ 625 ☐ 626 ☐ 627 ☐ 628 ☐ 629 ☐ 630 ☐ 631 ☐ 632 ☐ 633 ☐ 634 ☐ 635 ☐ 636 ☐ 637 ☐ 638 ☐ 639 ☐ 640 ☐ 641 ☐ 642 ☐ 643 ☐ 644 ☐ 645 ☐ 646 ☐ 647 ☐ 648 ☐ 649 ☐ 650 ☐ 651 ☐ 652 ☐ 653 ☐ 654 ☐ 655 ☐ 656 ☐ 657 ☐ 658 ☐ 659 ☐ 660 ☐ 661 ☐ 662 ☐ 663 ☐ 664 ☐ 665 ☐ 666 ☐ 667 ☐ 668 ☐ 669 ☐ 670 ☐ 671 ☐ 672 ☐ 673 ☐ 674 ☐ 675 ☐ 676 ☐ 677 ☐ 678 ☐ 679 ☐ 680 ☐ 681 ☐ 682 ☐ 683 ☐ 684 ☐ 685 ☐ 686 ☐ 687 ☐ 688 ☐ 689 ☐ 690 ☐ 691 ☐ 692 ☐ 693 ☐ 694 ☐ 695 ☐ 696 ☐ 697 ☐ 698 ☐ 699 ☐ 700 ☐ 701 ☐ 702 ☐ 703 ☐ 704 ☐ 705 ☐ 706 ☐ 707 ☐ 708 ☐ 709 ☐ 710 ☐ 711 ☐ 712 ☐ 713 ☐ 714 ☐ 715 ☐ 716 ☐ 717 ☐ 718 ☐ 719 ☐ 720 ☐ 721 ☐ 722 ☐ 723 ☐ 724 ☐ 725 ☐ 726 ☐ 727 ☐ 728 ☐ 729 ☐ 730 ☐ 731 ☐ 732 ☐ 733 ☐ 734 ☐ 735 ☐ 736 ☐ 737 ☐ 738 ☐ 739 ☐ 740 ☐ 741 ☐ 742 ☐ 743 ☐ 744 ☐ 745 ☐ 746 ☐ 747 ☐ 748 ☐ 749 ☐ 750 ☐ 751 ☐ 752 ☐ 753 ☐ 754 ☐ 755 ☐ 756 ☐ 757 ☐ 758 ☐ 759 ☐ 760 ☐ 761 ☐ 762 ☐ 763 ☐ 764 ☐ 765 ☐ 766 ☐ 767 ☐ 768 ☐ 769 ☐ 770 ☐ 771 ☐ 772 ☐ 773 ☐ 774 ☐ 775 ☐ 776 ☐ 777 ☐ 778 ☐ 779 ☐ 780 ☐ 781 ☐ 782 ☐ 783 ☐ 784 ☐ 785 ☐ 786 ☐ 787 ☐ 788 ☐ 789 ☐ 790 ☐ 791 ☐ 792 ☐ 793 ☐ 794 ☐ 795 ☐ 796 ☐ 797 ☐ 798 ☐ 799 ☐ 800 ☐ 801 ☐ 802 ☐ 803 ☐ 804 ☐ 805 ☐ 806 ☐ 807 ☐ 808 ☐ 809 ☐ 810 ☐ 811 ☐ 812 ☐ 813 ☐ 814 ☐ 815 ☐ 816 ☐ 817 ☐ 818 ☐ 819 ☐ 820 ☐ 821 ☐ 822 ☐ 823 ☐ 824 ☐ 825 ☐ 826 ☐ 827 ☐ 828 ☐ 829 ☐ 830 ☐ 831 ☐ 832 ☐ 833 ☐ 834 ☐ 835 ☐ 836 ☐ 837 ☐ 838 ☐ 839 ☐ 840 ☐ 841 ☐ 842 ☐ 843 ☐ 844 ☐ 845 ☐ 846 ☐ 847 ☐ 848 ☐ 849 ☐ 850 ☐ 851 ☐ 852 ☐ 853 ☐ 854 ☐ 855 ☐ 856 ☐ 857 ☐ 858 ☐ 859 ☐ 860 ☐ 861 ☐ 862 ☐ 863 ☐ 864 ☐ 865 ☐ 866 ☐ 867 ☐ 868 ☐ 869 ☐ 870 ☐ 871 ☐ 872 ☐ 873 ☐ 874 ☐ 875 ☐ 876 ☐ 877 ☐ 878 ☐ 879 ☐ 880 ☐ 881 ☐ 882 ☐ 883 ☐ 884 ☐ 885 ☐ 886 ☐ 887 ☐ 888 ☐ 889 ☐ 890 ☐ 891 ☐ 892 ☐ 893 ☐ 894 ☐ 895 ☐ 896 ☐ 897 ☐ 898 ☐ 899 ☐ 900 ☐ 901 ☐ 902 ☐ 903 ☐ 904 ☐ 905 ☐ 906 ☐ 907 ☐ 908 ☐ 909 ☐ 910 ☐ 911 ☐ 912 ☐ 913 ☐ 914 ☐ 915 ☐ 916 ☐ 917 ☐ 918 ☐ 919 ☐ 920 ☐ 921 ☐ 922 ☐ 923 ☐ 924 ☐ 925 ☐ 926 ☐ 927 ☐ 928 ☐ 929 ☐ 930 ☐ 931 ☐ 932 ☐ 933 ☐ 934 ☐ 935 ☐ 936 ☐ 937 ☐ 938 ☐ 939 ☐ 940 ☐ 941 ☐ 942 ☐ 943 ☐ 944 ☐ 945 ☐ 946 ☐ 947 ☐ 948 ☐ 949 ☐ 950 ☐ 951 ☐ 952 ☐ 953 ☐ 954 ☐ 955 ☐ 956 ☐ 957 ☐ 958 ☐ 959 ☐ 960 ☐ 961 ☐ 962 ☐ 963 ☐ 964 ☐ 965 ☐ 966 ☐ 967 ☐ 968 ☐ 969 ☐ 970 ☐ 971 ☐ 972 ☐ 973 ☐ 974 ☐ 975 ☐ 976 ☐ 977 ☐ 978 ☐ 979 ☐ 980 ☐ 981 ☐ 982 ☐ 983 ☐ 984 ☐ 985 ☐ 986 ☐ 987 ☐ 988 ☐ 989 ☐ 990 ☐ 991 ☐ 992 ☐ 993 ☐ 994 ☐ 995 ☐ 996 ☐ 997 ☐ 998 ☐ 999 ☐ 1000 ☐ 1001 ☐ 1002 ☐ 1003 ☐ 1004 ☐ 1005 ☐ 1006 ☐ 1007 ☐ 1008 ☐ 1009 ☐ 1010 ☐ 1011 ☐ 1012 ☐ 1013 ☐ 1014 ☐ 1015 ☐ 1016 ☐ 1017 ☐ 1018 ☐ 1019 ☐ 1020 ☐ 1021 ☐ 1022 ☐ 1023 ☐ 1024 ☐ 1025 ☐ 1026 ☐ 1027 ☐ 1028 ☐ 1029 ☐ 1030 ☐ 1031 ☐ 1032 ☐ 1033 ☐ 1034 ☐ 1035 ☐ 1036 ☐ 1037 ☐ 1038 ☐ 1039 ☐ 1040 ☐ 1041 ☐ 1042 ☐ 1043 ☐ 1044 ☐ 1045 ☐ 1046 ☐ 1047 ☐ 1048 ☐ 1049 ☐ 1050 ☐ 1051 ☐ 1052 ☐ 1053 ☐ 1054 ☐ 1055 ☐ 1056 ☐ 1057 ☐ 1058 ☐ 1059 ☐ 1060 ☐ 1061 ☐ 1062 ☐ 1063 ☐ 1064 ☐ 1065 ☐ 1066 ☐ 1067 ☐ 1068 ☐ 1069 ☐ 1070 ☐ 1071 ☐ 1072 ☐ 1073 ☐ 1074 ☐ 1075 ☐ 1076 ☐ 1077 ☐ 1078 ☐ 1079 ☐ 1080 ☐ 1081 ☐ 1082 ☐ 1083 ☐ 1084 ☐ 1085 ☐ 1086 ☐ 1087 ☐ 1088 ☐ 1089 ☐ 1090 ☐ 1091 ☐ 1092 ☐ 1093 ☐ 1094 ☐ 1095 ☐ 1096 ☐ 1097 ☐ 1098 ☐ 1099 ☐ 1100 ☐ 1101 ☐ 1102 ☐ 1103 ☐ 1104 ☐ 1105 ☐ 1106 ☐ 1107 ☐ 1108 ☐ 1109 ☐ 1110 ☐ 1111 ☐ 1112 ☐ 1113 ☐ 1114 ☐ 1115 ☐ 1116 ☐ 1117 ☐ 1118 ☐ 1119 ☐ 1120 ☐ 1121 ☐ 1122 ☐ 1123 ☐ 1124 ☐ 1125 ☐ 1126 ☐ 1127 ☐ 1128 ☐ 1129 ☐ 1130 ☐ 1131 ☐ 1132 ☐ 1133 ☐ 1134 ☐ 1135 ☐ 1136 ☐ 1137 ☐ 1138 ☐ 1139 ☐ 1140

P7E. ktoś pobił Pana(ią) lub naruszył Pana(i) nietykalność cielesną (np. popychając)?

0. zero (przejdź do P8_1) 0. ☐ żadnego
1. ☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
88. ☐ *Trudno powiedzieć* 1. ☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
88. ☐ *Trudno powiedzieć* 88. ☐ *Trudno powiedzieć*

P7E. B. Jak Pan(i) sądzi, w związku z którą cechą/którymi cechami doszło do pobicia lub naruszenia Pańskiej nietykalności cielesnej?

[jeśli w pytaniu P6_7 wybrane opcje z zakresu 1-8, wyświetlane te opcje plus 88 i 99; jeśli w P6_7 wybrane 88 lub 99, wyświetlana pełna kategoria]

1. Pana(i) wyznanie lub przekonanie religijne
2. Pana(i) seksualność lub orientacja seksualna
3. Pana(i) tożsamość płciowa (transpłciowość)
4. Pana(i) wiek
5. Pana(i) płeć
6. Pana(i) niepełnosprawność
7. Pana(i) pochodzenie narodowe lub etniczne
8. inną cechę, jaką?
88. [nieujawniana] trudno powiedzieć
99. [nieujawniana] odmowa odpowiedzi